

BHAVAN'S LIBRARY

Abhandlungen

Kunde des Morgenlandes

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

herausgegeben von

dem Prof. Dr. Hermann Brockhaus

IV. Band.

1872.

॥ पितृसूत्राणि ॥

Yatnava's Pitsūtra.

von

Dr. F. Roth, Prof. an der Universität

Einleitung, Uebersetzung und Anmerkungen

von

Çāntanava's Phīṣūtra.

॥ फिद्सूत्राणि

Çāntanava's Phitsūtra.

Ma

verschiedenen indischen Commentaren.

Einleitung, Uebersetzung und Anmerkungen

herausgegeben

von

Franz Kielhorn.

Vorbericht:

Die *Phisutra* mit *Bhaṭṭojidīkṣita's* Commentare erschienen zuerst gedruckt in der Calcuttaer Ausgabe der *Siddhāntakaumudī* und wurden aus ihr wieder abgedruckt von Dr. Böhtlingk in den *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg, Sciences politiques etc., VI Serie, T. VII*. Eine Vergleichung dieses Abschnittes der gedruckten *Siddhāntakaumudī* mit den Mss der *Siddhāntakaumudī* 1331, 2326 und 2332 der India Office Library zu London zeigt, dass er ebenso wie der Abschnitt über die *Upādī Sūtra* nicht wenige Fehler enthält, und ich glaube nach jenen Mss und durch Nachweisung der vedischen Citate einen bessern Text gegeben zu haben, nicht einmal der Name des Verfassers der *Phisutra* war in der Calcuttaer Ausgabe richtig gegeben. *Bhaṭṭojidīkṣita* macht zu dem dürftigen Commentare, den er in der *Siddhāntakaumudī* zu den *Phisutra* gegeben hat, in der *Prādhāmanorāma* nur wenige Bemerkungen, er leitet den Abschnitt über die *Phisūtra* daselbst (Bodleian Library, Cod. Wilson 156, Fol. 106 a.) so ein: *uttaro grāntī ah* (d. h. eben die nun folgenden *Phisūtra*) *ṛgashārthah* i i a. Alles, was die *Prādhāmanorāma* gibt, habe ich in den Noten zu II, 4, 7, 19, IV, 13, 17, mitgetheilt. Bei der Dürftigkeit der Commentare *Bhaṭṭojis* hielt ich es für nothwendig aus dem *Laghuśābdaśūcchikāra* (५० ५०) des *Nāgajibhaṭṭa* nach Codd. Wilson 197, 234 196 der Bodleian Library (Aufrecht, Catalogus 364—366), auch den Commentar zu *Bhaṭṭojis* Commentare mitzutheilen. *Nāgajibhaṭṭa* bestätigt oft Lesarten und Erklärungen der *Phisūtravṛtti* führt aber auch Lesarten und Erklärungen an, die sich weder bei *Bhaṭṭojis* noch in der *Phisūtravṛtti* vorfinden. Letzteres Werkchen das ich gleichfalls mittheile (५० ५०) ist zu gleich mit der *Śrīrāma* citirten *Svaramanjari* des *Arjuna* in Cod. 93 der India Office Library zu London enthalten und trägt die Unter-

schrift *samvat 1577 samaye bhādra 1 a di 10 udhe* | *uktam ācāra-
thena* (1) || *śubham astu* || und dann *nṛsiṃhadevīyapustakam śodhitam* ||
gr̥ṇṇṛsiṃha, wie ich bemerkt habe, ist der Text von zweiter Hand
mannigfach verändert worden. Die *Phitsūtravṛtti* ist werthvoll,
leider ist aber dies einzige mir bekannte Ms. oft sehr undeutlich
geschrieben und corrupt, sie ist benutzt von dem Verfasser des
Svaraprakāṣa (Cod. Chambers 500^c zu Berlin). Die Mittheilung
des Abschnittes über die *Phitsūtra* aus dem *Svaraprakāṣa*, den ich
bisweilen erwähnt habe, verdanke ich der Güte meines hochver-
ehrten Lehrers, des Herrn Professor Weber in Berlin. — Meine
Citate aus dem *Mahābhāṣya* sind dem Oxforder Ms. dieses Werkes
entnommen, Citate aus Durga's Commentare zu Yaska's *Nirukta*
den Codd. 337 und 338 der India Office Library, alle Citate aus
Haradatta's Pīdamāñjarī, dem Commentare zur *Kaṣikā Vṛtti* (Ind.
Off. Libr. 477—480) hat Herr Professor Goldstücker in London,
dem ich dafür nochmals meinen herzlichsten Dank abstatte, für mich
nachgesehen.

Die Schwierigkeiten, welche manche Regeln darbieten, scheinen
mir nicht gering, und ich bin nicht im Stande gewesen, überall
eine genügende Erklärung zu geben, mein Hauptbestreben war es,
die Bemerkungen der Indischen Gelehrten über die *Phitsūtra* so
vollständig als möglich zusammenzustellen, und ich hoffe in dieser
Hinsicht keine mir zugänglichen Quellen unbenutzt gelassen zu
haben.

Schliesslich kann ich es nicht unterlassen, den Herren Pro-
fessoren M. Müller, Stenzler und Weber für die vielfache Beleh-
rung und Anregung die sie mir bei meinen Studien haben zu Theil
werden lassen, meinen wärmsten Dank auszusprechen.

Oxford im Januar 1864

Franz Kielhorn.

॥ अथ फिदसूत्राणि ॥

फिषो ऽन्त उदात्तः ॥ १ ॥

सि० कौ० ॥ प्रातिपदिकं फिद् । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥

न० श० ॥ फिडिति प्रातिपदिकस्य पूर्वोच्चार्यसंज्ञा । उच्चैः वृच इति ।
मन्वचोदि चेडैसिः । उ० ५. १२. । व्रथेः सः कित् । उ० ३. ६६ ।
इति व्युत्पादनात्प्रत्ययस्वरैणीवानोदात्तत्वसिद्धिरिति चेत् ।
न । अयुत्यत्तिपव आवश्यकत्वात् ॥

फि० वृ० ॥ यीगणेशाय नमः ॥ फिषो ऽन्त उदात्तः ॥ फिडनोदात्तो भ-
वति । किं चेदं फिडिति । फिडिति प्रातिपदिकप्रदर्शनायम् ।
ज्ञाननवाचार्यः फिडिति प्रातिपदिकसंज्ञां छतवान् । अर्थ-
वद्भातुरप्रत्ययः फिद् । छत्तदितसमासाच्चेति । द्वित्यः डवि-
त्यः ताम्रः आम्नः कर्ता हर्ता आपगयः कापटयः राजपुरुषः
ब्राह्मणकर्मनः । स्वरविधाने ऽन्त उदात्त इति प्रकान्तम् ॥

पाटलापालङ्कास्वासागरार्थानाम् ॥ २ ॥

सि० कौ० ॥ एतदर्थानामन्त उदात्तः । पाटमा यनेष्वहा मुख्या पाक-
लेति पर्यायाः । नघावन्ते । २. १९. । इति माप्ते । अपानङ्क
व्याधिपात आरेवत आरग्यधेति पर्यायाः । अभ्यार्थः ।
माता । उलर्वनन्तानाम् । २. ९. । इत्याद्युदात्ते माप्ते । सागरः
समुद्रः ॥

न० श० ॥ पाटलापालङ्कार्वापधिविशेषस्य वाचका । नघावन्त इति
माप्त इति । पूर्वोपरान्वयोदम् । इदमुपलक्षणं क्वचिदुभ्या-
न्त्योपपत्तीनामपि षड्भासात्स्वपञ्चः । १. मगह् इत्यदि ।
अथापि नघावन्त इति माप्तमिति ॥

फि० वृ० ॥ पाटका अपानङ्क अस्वा सागर इत्येवमर्थाणां शब्दानामन्त

उदात्तो भवति । पाटला पालका फलेरुहा, सुरूपा । अपाल-
ङ्कार्थानामपि । अपालङ्कः अवघातकः । अम्बार्थानामपि ।
अम्बा अम्बा अम्बा । सागरार्थानामपि । सागरः समुद्रः
उदधिः ॥

गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥ ३ ॥

सि० की० ॥ गेहम् । नक्षिपयस्य । २. ३. । इति प्राप्ते । अस्त्रियाम् किम् ।
शाला । आद्युदात्तो ऽयम् । इहैव पर्युदासान्नापकात् ॥

ल० श० ॥ आद्युदात्तो ऽयमिति । नन्वेनान्तोदात्तत्वाभावे ऽपि
नियमत आद्युदात्तत्वं केन स्थाद्विधायकाभावात् । अतो
नियम इति वक्तुं युक्तमित्यत आह । इहैवेति । एषा सूत्रा-
णामाद्यसूत्रबाधकबाधनार्थत्वादस्त्रियामित्येतदभावे स्त्रि-
यामप्यनेन बाधक बाध्येत । बाधक चानेनैवानुमीयते । तच्च
मथ्योदत्तत्वस्यावासमभावात्सर्वानुदात्तविधायकस्य च फिद-
सूत्रेष्वदर्शनादाद्युदात्तविधायकमेवेति भावः । स्त्रीविषय ।
२. २०. । इत्याद्युदात्तत्वमित्यन्ये ॥

फि० पु० ॥ गेहार्थानां शब्दानामन्त उदात्तो भवत्यस्त्रियाम् । गेहं हर्म्यं
हलाहलम् । गेहार्थानामिति किम् । कुण्डं बाह्यम् । अस्त्रि-
यामिति किम् । शाला ॥

गुदस्य च ॥ ४ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । न तु स्त्रियाम् । गुदम् । अस्त्रियाम् किम् ।
आन्तिभ्यस्ते गुदाभ्यः । अ० वे० १०. १६३. ३ । स्वाङ्गशिष्टाम-
दन्तानाम् । २. ६. । इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततश्चाप ॥

ल० श० ॥ गुदमिति । नक्षिपयस्य । २. ३. । इति स्वाङ्गशिष्टाम् । २. ६. ।
इति वा प्राप्ते । ननु गुदाशब्दस्यादन्तत्वाभावात्कथं स्वाङ्गे-
त्यस्य प्राप्तिः । अन्त आह । अन्तरङ्गमिति ॥

फि० वृ० ॥ गुदस्यास्त्रियामन्त उदात्तो भवति । अगेहार्थं आरम्भः ।
गुदम् । अस्त्रियामिति किम् । या य ते गुदा । आन्तिभ्यस्ते
गुदाभ्यः । अ० वे० १०. १६३. ३ ॥

अपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥ ५ ॥

सि० की० ॥ धकारयकारपूर्वो यो ऽन्यो ऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा ।

स्त्रीविषयवर्णं । २. २०. । इति प्राप्ते । काया माया जाया ।
यान्तस्यान्थात्पूर्वम् । ३. १३. । इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । स्त्रीति
किम् । बाह्यम् । ध्वन्तत्वादाद्युदात्तत्वम् । पा०. ६. १. १९७ ।
विषयग्रहणं किम् । इभ्या चत्रिया । यतो ऽ नावः । पा० ६.
१. २१३ । इत्याद्युदात्त इभ्यश्चः । चत्रियश्चः । यान्तस्या-
न्थात्पूर्वम् । ३. १३ । इति मध्योदात्तः ॥

ल० श० ॥

स्त्रीविषयवर्णेति । स्त्रीविषयवर्णाजुपूर्वाणामित्यनेनेत्यर्थः ।
स्त्रीविषयवर्णनाम्नामिति केषांचित्पाठो लघावन्ते । २. १९. ।
इत्येवात्र परत्वात् । अस्य तु वृद्धिरित्युदाहरणमित्यन्ये । इभ्ये
दण्डादित्वाद्यत् । यान्तस्यान्थादिति । इदमुपलक्षणं च बाह्यः ।
पा० ४. १. १३८ । इति प्रत्ययस्वरणापि । नन्वव्युत्पन्नेष्वेव
फिदमुवप्रवृत्तेरिभ्येति प्रत्युदाहरणमयुक्तमिति चेत् । न ।
अस्मादेव स्त्रीविषयग्रहणाज्ज्ञापकाद्भ्युत्पत्तिमार्गमाप्तस्वर-
णापि फिदस्वरो बाधक इति वदन्ति । ध्वनितं चेदमेति-
मुवाच । पा० ३. १. १०९ । इति कैयटे ॥

फि० वृ० ॥

धकारयकारपूर्वस्य स्त्रीविषयस्यान्त उदात्तो भवति । धका-
रपूर्वस्य । अत्र मेधा गोधा । यकारपूर्वस्य खलपि । काया
जाया । धपूर्वस्येति किम् । माना । स्त्रीविषयस्येति किम् ।
बाह्यम् । विषयग्रहणं किम् । गुह्याः चत्रियाः ॥

खान्तस्याश्मादेः ॥ ६ ॥

सि० की० ॥

नखम् उखा मुखं दुःखम् ॥ नखस्य खाद्वशिष्टम् । २. ६ ।
इत्याद्युदात्ते प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेषः । तस्य कृचि-
मत्वात्त्वय्युवर्णं कृचिमाख्या चेत् । २. ८. । इत्युवर्णस्योदात्तत्वे
प्राप्ते । मुखदुःखयोर्नञ्विषयस्य । २. ३. । इति प्राप्ते । अश्मादेः
किम् । शिखा मुखम् । मुखस्य खाद्वशिष्टम् । २. ६. । इति
नञ्विषयस्य । २. ३. । इति वाद्युदात्तत्वम् । शिखायामु शीढः
सो निद्रुस्वय । ७. ५. २४. । इत्युणादिषु नित्योक्तेः । अन्तरङ्ग-
त्वाट्टापः प्रागेव खाद्वशिष्टम् । २. ६. । इति वा बोध्यम् ॥

म० श० ॥

शकारमकारादिभिन्नस्य खशब्दान्तस्यान्त उदात्त इत्यर्थः ।
शीढः सो निद्रितीद् दशपाद्यामुक्तम् । पक्षपाद्यां तु शीढः
खो वृत्त्येति पठितम् । तत्रास्याह । अन्तरङ्गत्वादिति । खरस्य

स्वाङ्गत्वापेक्षत्वादनारङ्गत्वं चिन्त्यम् । तस्मात्स्वाङ्गशिष्टम् । २.
६. । इति सूत्रे ऽन्त्यग्रहणात्सर्वनामप्रातिपदिकसंज्ञाकालिका-
दन्तत्वमादाय तत्प्रवृत्तिरिति बोध्यम् । एवं पूर्वत्र गुदाशब्दे
ऽपि बोध्यम् । अस्यादिस्वाङ्गवाचकग्रहणशब्दे स्वाङ्गशिष्टम् ।

२. ६. । इत्याद्युदात्तत्वप्राप्त्या सो ऽप्यथ प्रत्युदाहरणम् ।

यीवायां चञो अपिकथ आसनि । अ० वे० ४. ४०. ४. । इ-
त्यादी यीवाशब्दस्यान्तोदात्तत्वं तु ष्छान्दसत्वान्निर्वाह्यम् ॥

फि० वृ० ॥ खान्तस्य शब्दस्याशकारमकारादेरन्त उदात्तो भवति । मुखं
दुःखं नखम् उखा । अस्मादेरिति किम् । शिखा मुखम् ॥
हिष्ठवत्सरतिशयान्तानाम् ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ एषामन्त उदात्तः स्यात् । अतिशयेन वङ्गनो बंहिष्ठः ।
नित्वादाद्युदात्ते । पा० ६. १. १९७. । प्राप्ते । बंहिष्ठरश्मेः
सुवृत्ता रश्मेः । यद्वंहिष्ठं नातिविधे । अ० वे० ५. ६२. ९. ।
इत्यादी व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अव्ययपूर्वपदप्रकृति-
स्सरो । पा० ६. २. २. । ऽच बाध्यत इत्याङ्गः । सप्ततिः अशी-
तिः । लघावन्ते ॥ २. १९. । इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् ।
इहापि प्राग्वत् । अभ्यूर्वाणां प्रभुयस्यायीः । अ० वे० ५. ४१.
१९. । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिसरो । पा० ६. २. २. । ऽच बाध्यत
इत्याङ्गः । श्रुत्यादिभूत्रेण । पा० ६. २. १४४. । गतार्थमेतत् ॥

ख० श० ॥ आङ्गरिति । अचासचिवीजं तु सपूर्वाक्षित् । उ० ३. ७२. ।
इति सरप्रत्ययस्य चित्त्वात्सिद्धम् । पा० ६. १. १६३. । परिव-
त्सरसूदाहार्य इति । अनेनैव सिद्धे तद्वार्थमित्याशय इति
तत्त्वम् । अत्र सूत्रे शस्ताहचर्यान्तिशब्दः पत्र्यादिभूत्रविहित
एव गृह्यते । पा० ५. १. ५९. ॥

फि० वृ० ॥ हिष्ठ । वत्सर । ति । शत् । य । इत्येवमन्तानामन्त उदात्तो
भवति । हिष्ठान्तानाम् । बंहिष्ठः बंहिष्ठः । वत्सरान्तानाम् ।
संवत्सरः इदावत्सरः इवत्सरः । त्यन्तानाम् । सप्ततिः
नवतिः । शदन्तानाम् । चत्वारिंशत् पञ्चाशत् । शान्तानाम् ।
गूथं मोघः यूथः ॥

दक्षिणस्य साधौ ॥ ८ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु यपस्यायां

सर्वनामतया स्वाङ्गशिष्टाम् । २. ६ । इत्याद्युदात्तः । अर्थो-
न्तरे तु लघावन्ते । २. १९. । इति गुरुदत्तः । दक्षिणः
सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिष्विति कोशः ॥

ल० श० ॥ दक्षिणस्य साधाविति । प्रवीण इत्यर्थः । वीणाया सामसु
वा दक्षिण इत्युदाहरणम् । प्रवीण इत्यर्थः ॥

फि० वृ० ॥ दक्षिणशब्दस्य सार्धां प्रावीण्यार्थे ऽन्त उदात्तो भवति ।
वीणायां दक्षिणः । सामसु दक्षिणः । साधाविति किम् ।
दक्षिणो देशः ॥

स्वाङ्गाख्यायामादिर्वो ॥ ९ ॥

मि० की० ॥ इह दक्षिणस्यावन्तो पर्यायेणोदात्तो सः । दक्षिणो वाङ्मः ।
आख्यायहणं किम् । प्रत्यङ्मुखमासीनस्य सामपाणिर्दक्षिणो
भवति ॥

ल० श० ॥ स्वाङ्गेति किम् । दक्षिणो देशः । अत्र सर्वनामत्वादाद्युदा-
त्तत्वम् । न च परत्वादेव तेनाद्युदात्तत्वमत्र भविष्यतीति
वाच्यमस्य प्रकरणस्य बाधकवाधनार्थत्वात् ॥

फि० वृ० ॥ स्वमङ्गं स्वाङ्गम् । तस्याख्यायां दक्षिणशब्दस्यादिदत्तो
भवति । अन्तो वा । पाणिर्दक्षिणः । कर्णो दक्षिणः । आद्यु-
दात्तः । स्वाङ्गाख्यायामिति किम् । दक्षिणो देशः । आख्या-
यहणं किम् । प्रत्यङ्मुखमासीनस्य सामपाणिर्दक्षिणो भवति ॥

छन्दसि च ॥ १० ॥

मि० की० ॥ अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणावन्ताद्युदात्तो ॥

फि० वृ० ॥ छन्दसि विषये दक्षिणस्यादिदत्तो भवति । अन्तो वा ।
दक्षिणो रथवाहनः ॥

कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥ ११ ॥

मि० की० ॥ अन्त उदात्तः । वर्णानां तत्तत् । २. १०. । इत्याद्युदात्ते प्राप्ते
ऽन्तोदात्तो विधीयते । छणानां ग्रीहीष्याम् । छण्यो नोनाव
वृषभः । ऋ० वे० १. ७९. २. । मृगाख्यायां तु । छण्यो रात्रौ ।
वा० स० २४. ३६. ॥

ल० श० ॥ अत्र च्छन्दसीति वर्तते इत्याहुः । अन्तोदात्त इत्येव । आख्येति
किम् । छण्यो मृगः ॥

- फि० वृ० ॥ छन्दसीति वर्तते । छण्णशब्दस्य छन्दसि विषये ऽन्त उदात्तो भवति मृगाख्या चेन्न भवति । छण्णानां ग्रीहीणाम् । छण्णो नोनाव वृषभो यदीदम् । अ० वे० १ ७९ २ । छन्द-
सीत्येव । छण्णो वृषभः । अमृगाख्येति किम् । छण्णो मृगः ।
आख्यायहण किम् । छण्णो महिषः ॥

वा नामधेयस्य ॥ १२ ॥

- सि० की० ॥ छण्णस्येत्येव । अथ वां छण्णो आश्वना । अ० वे० ८. ७४ ३. ।
छण्ण ऋषिः ॥
स० श० ॥ अन्तोदात्तत्वं वा । पञ्च आद्युदात्तत्वं ॥
फि० वृ० ॥ छण्णस्य नामधेयस्य वान्त उदात्तो भवति । छण्णो ना-
मायम् ॥

शुक्लगौरयोरादिः ॥ १३ ॥

- सि० की० ॥ नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तते इति तु युक्तम् । सरो
गौरो यथा पिव । अ० वे० ८. ४५ २४ । इत्यवान्तोदात्तद-
र्शनात् ॥
स० श० ॥ नामधेयस्येति वर्तते । तेनानामधेययोरन्तोदात्तत्वमेव अ-
खेन्द्र । उ० २. २८ । इत्युणादिसूत्रनिपातितान्तोदात्तत्व-
कस्य शुक्लशब्दस्य जले शुक्लशब्दस्युत्पत्तेरिति धीध्यम् ॥
फि० वृ० ॥ नामधेयस्येति वर्तते । शुक्ल गौर इत्येतयोर्नामधेययोर्वादि-
उदात्तो भवति । शुक्लो नामायम् । गौरो नामायम् । ना-
मधेयस्येत्येव । शुक्लः पटः । गौरः पुरुषः ॥

अङ्गुष्ठोदकवकवशानां छन्दस्यन्तः ॥ १४ ॥

- सि० की० ॥ अङ्गुष्ठस्य स्नाङ्गानामङ्गुष्ठादीनाम् । ३ ३ । इति द्वितीयस्यो-
दात्तत्वे प्राप्ते ऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहण नियमा-
र्थम् । छन्दस्येवेति । तेन श्लोक आद्युदात्ततेत्याहुः ॥
स० श० ॥ अन्त इति त्यादियहणानुवृत्तिशङ्कानिवारणार्थम् । उदकस्य
कर्दमादित्यादाव्यद्वितीययोः । ३. १० । पर्यायेण प्राप्ते ।
यकस्य प्राणिना च कुपूर्वाणाम् । २ ७ । इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते ।
तेन श्लोक इति । नियमकरणसामर्थ्यादिति भावः । वशा-
शब्दस्य वशेः पचाद्यचि टापीति तात्पर्यम् ॥

फि० वृ० ॥ अद्गुष्टोदकवकवशानां छन्दसि ॥

अद्गुष्ट उदक वक वशा इत्येतेषां छन्दस्यन्त उदात्तो भवति ।
अद्गुष्ट । अद्गुष्ट्याद्गुष्ट गृह्णीयात् । उदक । तस्मादुदकमुच्यते ।
अ० वे० ३ १३ ४ । वक । वको वै दान्धः । वको ऽन्यः । वशा ।
वशा माता राजन्यस्य । अ० वे० १०. १०. १८. । वशाया ॥

मृष्टस्य च ॥ १५ ॥

सि० कौ० ॥ छन्दस्यन्त उदात्तः स्यात् ॥

ल० श० ॥ मृष्टस्येति पाठान्तरम् ॥

फि० वृ० ॥ मृष्टस्य च ॥

छन्दसि मृष्टस्यान्त उदात्तो भवति । गर्वयो मृष्टा मया
भवन्ति ॥

वा भाषायाम् ॥ १६ ॥

सि० कौ० ॥ पृष्ठम् ॥

ल० श० ॥ वा भाषाधामिति । पथे स्वाङ्गशिष्टाम् । २. ६ । इत्याद्युदात्त-
त्वम् । मृष्टे निष्ठा च ब्रजनात् । पा० ६ १ २०५ । इति तत् ॥

फि० वृ० ॥ भाषाया मृष्टस्य वान्त उदात्तो भवति । मृष्टः ॥

अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥ १७ ॥

सि० कौ० ॥ उन्वन्तानाम् । २. ९ । इत्याद्युदात्तस्यापवादः ॥

फि० वृ० ॥ अर्जुनस्य तृणाख्यायाम् ॥

अर्जुनस्य तृणाख्यायामन्त उदात्तो भवति । अर्जुनानि तृ-
णानि । तृणग्रहणं किम् । अर्जुनो वृक्षः । आख्याग्रहणं किम् ।
अर्जुनसखः ॥

अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥ १८ ॥

सि० कौ० ॥ यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् । ३ १३ । इति यतो ऽनावः । पा० ६
१ २१३ । इति चाद्युदात्ते मास्ति वचनम् ॥

ल० श० ॥ वैश्वे स्वाद्युदात्त एव ॥

फि० वृ० ॥ अर्यस्यान्त उदात्तो भवति स्वाम्याख्या चेत् । अर्यः स्वामी ।
स्वाम्याख्या चेदिति किम् । अर्यो वैश्वः । आख्याग्रहणं
किम् । अर्य एव स्वामी । अर्य एव वैश्वः ॥

आशया अदिगाख्या चेत् ॥ १९ ॥

- सि० की० ॥ दिगाख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम् । अत एव ज्ञापकादिकूपर्याय
स्याद्युदात्तता । इन्द्र आशाम्यस्परि । ऋ० वे० २ ४१ १२ ॥
- ल० श० ॥ अत एव ज्ञापकादिति । स्त्रीविषयवर्ण । २ २० । इति
द्वितीयापादस्यसूचेत्यन्ये ॥
- फि० वृ० ॥ दिश आख्या दिगाख्या । सा चेन्न भवति तदाशाशब्द
स्यान्त उदात्तो भवति । यान्ताशामधिकाम् । अदिगाख्या
चेदिति किम् । आशामाशा विद्योतते । आख्यायहण किम् ।
आशमेति दक्षिणाम् ॥

नक्षत्राणामाधिपयाणाम् ॥ २० ॥

- सि० की० ॥ अन्त उदात्त स्यात् । अशेषानुराधादीना लघावन्ते । २
१९ । इति प्राप्ते । ज्येष्ठाश्विष्ठाधनिष्ठानर्नामिष्टनन्तत्वेनाद्यु
दात्ते प्राप्ते । पा० ६ १ १९७ । वचनम् ॥
- ल० श० ॥ नक्षत्राणामाधिपयाणा नित्यावन्तानामित्यर्थ । नक्षत्राणा
किम् । खड्गा । आबित्यादि किम् । अश्विनी । अविष्टेत्यादि ।
श्रवतीधनवतीशब्दाभ्यामिष्टनि विन्मतोर । पर० ५ ३ ६५ ।
इति लुक् । विषयग्रहण चिन्त्यमावन्तानावन्तस्य नक्षत्रस्या
सत्त्वात् ॥
- फि० वृ० ॥ आपस्त्रीप्रत्ययो विषयो येषा तेषा नक्षत्रवाचिनामन्त
उदात्तो भवति । ज्येष्ठा अविष्टा आर्द्रा चित्रा मघा आश्लेषा
अनुराधा । नक्षत्राणामिति किम् । उल्का तारका । आधि
पयाणामिति किम् । अश्विनी फल्गुन्य । विषयग्रहण किम् ।
आश्लेषास्वित्यत्रापि यथा स्यात् ॥

न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥ २१ ॥

- सि० की० ॥ अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचिन्तु कुपूर्वो य
आप्तद्विपयाणामिति व्याख्याचार्यिका वङ्गलिकेत्यत्राध्यन्तो
दात्तो नेत्याहुः ॥
- ल० श० ॥ कवर्गपूर्वस्याधिपयस्य नक्षत्रस्यान्त उदात्तो नेत्यर्थ । कुपूर्व
स्येति किम् । वङ्गला । आस्येति किम् । कृत्तिकासु जाता मा
णविका कृत्तिका । इत्यत्रापीति । अपिना कृत्तिका । आर्यं

का वज्रनिकेति छत्तिकापर्यायो । अथ मये छत्तिकेत्यादेः
प्रयोजनं मघा विंशतिर्यादि ॥

फि० वृ० ॥ कवर्गपूर्वो य आप्तद्विपयस्य गघवस्थाना उदात्तो न भवति
छत्तिकाख्या चेत् । छत्तिका आर्यिका वज्रलिका । कुपूर्व-
स्तेति किम् । वज्रला । छत्तिकाख्या वेदिति किम् । मघा ।
आख्याग्रहणं किम् । छत्तिकामु या आता माणविका छ-
त्तिका ॥

घृतादीनां च ॥ २२ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः । घृत भिमिचे । अ० वे० २ ३ ११ । आछ-
तिगणोऽयम् ॥

ल० श० ॥ आछतीति । वराहमिन्द्र एमुपम् । अ० वे० ८. ६६ १० ।
इत्यादावन्तोदात्तदर्शनाद्वराहशब्दोऽप्यव बोध्यः ॥

फि० वृ० ॥ घृतादीनामन्त उदात्तो भवति । घृत रजतं चेत सप्त अष्टौ
जातरूपमिति घृतादयः ॥

ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥ २३ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । ज्येष्ठ आह चमसा । कनिष्ठ आह च-
तुरः । अ० वे० ४ ३३ ५ । वयसि किम् । ज्येष्ठ श्रेष्ठः । कनिष्ठो
ऽल्पिष्ठः । इह नित्वादावुदात्त एव । पा० ६ १ १९७ ॥

ल० प० ॥ ज्येष्ठकनिष्ठयोः । वृद्धयुवशब्दयोर्ज्यकत्रादेशो । प्रशस्याल्पश-
ब्दयोस्तावादेशो यदा तदा प्रत्युदाहरणम् ॥

फि० वृ० ॥ ज्येष्ठ कनिष्ठ इत्येतयोर्वयस्यभिधेयेऽन्तोदात्तो भवति । ज्येष्ठ
कतरो युवयोः । कनिष्ठः कतर । वयसीति किम् । ज्येष्ठोऽय
गर्दभः । भारोद्धहने समर्थः । कनिष्ठोऽयम् । अशक्त इत्यर्थः ॥

विल्वतिथयोः स्वरितो वा ॥ २४ ॥

सि० की० ॥ अनयोरन्ते स्वरितो वा स्यात् । पञ्च उदात्तः ॥

ल० श० ॥ पञ्च उदात्त इति । उदात्तग्रहणागुपृत्तेरिति भावः ॥

फि० वृ० ॥ विल्वतिथयोर्वा स्वरितः

विल्व तिथ इत्येतयोर्वा स्वरितोऽन्तो भवति । विल्व-
तिथः ॥ इति फिदसूत्रवृत्ती प्रथमः पादः ॥

॥ इति फिदसूत्रेषु प्रथमः पादः ॥

अथादिः प्राक् शकटेः ॥ १ ॥

सि० की० ॥ अधिकारे ऽय शकटिशकट्योर । ४ १ । इति यावत् ॥

फि० वृ० ॥ अथेत्ययमधिकारद्योतक । आदिश्रुदात्तो भवतीत्यधिक्रियते प्राक् शकटेर्यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम ॥

ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥ २ ॥

सि० की० ॥ आदिश्रुदात्त स्यात् । वलि तनु ॥

ल० श० ॥ ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य नित्यस्त्रीलिङ्गस्येत्यर्थः । वलिरिति । वलिशब्दो ऽपि जरया यथचर्मणि तनुश्च शरीरे नित्यस्त्रीलिङ्गः । ह्रस्वेति किम् । नदी । स्त्रीति किम् । मरु वायु । विषयेति किम् । लघु वज्र ॥

फि० वृ० ॥ ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्यादिश्रुदात्तो भवति । दिति अदिति वलि चेदि भूमि । ह्रस्वान्तस्येति किम् । नदी वधू दृष्टत् समित् । स्त्रीविषयस्येति किम् । आस्र वायु अपि विषयः । विषयग्रहणं किम् । लघु वज्र ॥

नविषयस्यानिसन्तस्य ॥ ३ ॥

सि० की० ॥ वने न वा य । ऋ० वे० १० २९ १ । इसन्तस्य तु । सर्पिः । नद् नपुसकम् ॥

ल० श० ॥ नपो ऽनिसन्तस्येति पाठेन विषयपदानुवृत्तिव सिद्धे पुनर्विषयपदलिङ्गव्यत्ययप्रत्ययलोपान्यतरेण लिङ्गान्तरोपसक्रान्तस्य वा विषयतामावेक्षितप्रवृत्त्यर्थम् । यथा मधोस्तुप्ता इवासत इत्यादौ यथा वा मध्वस्त्रिभक्ति मधुर्मासो मधोर्भक्ष । पा० ४ ४ १२९ । इति यतो लुग्वार्त्तिकेन । ध्वनित चेदमी च द्विवचने । पा० ७ १ ७७ । इति सूत्रे भाष्ये । नविति किम् । मूर्त । सर्पिरिति । इसिनन्तस्योति शब्दादौ । उ० २ १११ । तु गित्वाद्वायुदात्तत्वमेव । पा० ६ १ १९७ ॥

फि० वृ० ॥ नविति नपुसकम् । इसन्तवर्जितस्य नपुसकस्यादिश्रुदात्तो भवति । कुण्ड वृत्त वन पय यश सर शिरः । अनिसन्तस्येति किम् । सर्पिर्हविर्वाहि । नविषयस्येति किम् । आस्र ॥

तृणधान्यानां च द्यपाम् ॥ ४ ॥

सि० की० ॥ द्यचामित्यर्थः । कुशा काशा माषा तिला । बह्वचां तु । गोधमा ॥

अ० श० ॥ तिना इति । यत्तु तिनोमाशब्दी घृतादिपाठादनोदात्ता-
विति संशयः । पा० ५ २. २९. । इति सूत्रे कियट्स्त्रिन्धं
तिनाय मे । वा० सं० १८. १२. । इत्यादावायुदात्तस्त्रिव पठ्य-
मानत्वादुमाशब्दे ऽपि मकरवृद्धः । ३. ८. । इत्यनेन वि-
शिष्य पर्यायेणानोदात्तविधानात् । शानित्रीही घृतादि-
त्वादन्तोदात्तो । १. २२. । तृषेत्यादि किम् । आश्वः । गोधूमा
इति । अथ परत्वादेव लघावन्ते । २. १९. । इति मध्योदा-
त्तत्वसिद्धेः पर्यायेणायुदात्तत्वसिद्धेर्चेदं चिन्त्यम् । चणका
इत्युचितम् ॥

फि० वृ० ॥ तृणधान्यानां च द्यगाम् ॥

अशिति स्वराणां संज्ञा । तृणवाचिनां धान्यवाचिनां च
द्विस्वराणामादिबृहदात्तो भवति । काशाः कुशाः मुन्दाः ।
धान्यानाम् । माषाः तिनाः मुद्गाः । तृणधान्यानामिति
किम् । आश्वः । द्यगामिति किम् । षट्काः गोधूमाः ॥

नः संख्यायाः ॥ ५ ॥

सि० कौ० ॥ पद्य ॥

अ० ग० ॥ पद्येत्यादौ नलोपे । पा० ८. २. ७. । कृते पाणिनीये ऽनुदा-
त्तादेरम् । पा० ४ २. ४४ । इत्यादावेषामिवेतिषु पाणिनी-
यशास्त्रप्रवृत्तां बाधकाभावात्प्रलोपस्यासिद्धत्वेनेतत्प्रवृत्तिः ।
पा० ८. २. ७. । मप्ताष्टशब्दी घृतादित्वादन्तोदात्तो । १. २२. ।
रस्योदाहरणं चतुष्कपालः । रगन्तकालकपाल । पा० ६.
२. ७९. । इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणायुदात्तत्वम् । चत्वार इत्य-
त्रामस्वरेण । पा० ७. १ ९८. । शमिं चतुरः शमि । पा० ६.
१ १६७. । इति भित्त्यादौ प्रत्युपोत्तमम् । पा० ६. १. १८० ।
षट्त्रि । पा० ६. १ १७९. । इत्यनेन भाव्यमिति समास
उदाहृतः । नः किम् । गणः । संख्यायाः किम् । अन्तः ॥

फि० वृ० ॥ नकाररेफान्तायाः सख्यायाः आदिबृहदात्तो भवति । पद्य
नव दश । रेफान्तायाः । चतुष्कपालं चतुष्कष्टकः । न इति
किम् । गणः । संख्याया इति किम् । अन्तः प्रातः ॥

स्वाङ्गगिटामदन्तानाम् ॥ ६ ॥

सि० की० ॥ शिद सर्पनाम । कर्णाभ्यां कुबुकादधि । ऋ० वे० १०. १६३. १. ।
ओष्ठाविव मधु । ऋ० वे० २. ३९. ६. । विद्यो विहायाः ।
ऋ० वे० १. १२८. ६. ॥

ख० श० ॥ इदं च सर्वनामसञ्ज्ञाप्रवृत्तिकाले यददन्तं तत्रैव प्रवर्तते । ते-
नेम स्तोममर्हते । ऋ० वे० १. ९४. १. । इत्यादी न दीपः । सर्वो-
भान्यशब्दा गणे ऽन्तीदात्ता निपात्यन्ते तयोरन्यः पिप्प-
लम् । ऋ० वे० १. १६४. २०. । इत्यादी तथा दर्शनात् । परो
मात्रया । ऋ० वे० ७. ९९. १. । इत्यादी व्यत्ययेनान्तीदात्तत्वं
पर मृत्योः । ऋ० वे० १०. १८. १. । इत्यादावायुदात्तस्यापि
दर्शनात् । स्वाङ्गित्यादि किम् । घटः । अदन्तानां किम् ।
वाह्य राजन्यः । ऋ० वे० १०. ९०. १२ ॥

फि० वृ० ॥ स्वाङ्गसिटामदन्तानाम् ॥

सिद्धिंति सर्वादीनां सञ्ज्ञा । स्वाङ्गवाचिनां सिटां च सर्वा-
दीनामदन्तानामकारान्तानामादिषुदात्तो भवति । दन्तः
पादः हस्तः केशः । सिटाम् । सर्वैः विश्वः । स्वाङ्गसिटामिति
किम् । सुसुखः मूदरः आग्रः । अदन्तानामिति किम् ।
यीवा वाङ्गः ॥

प्राणिनां कुपूर्वम् ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ कवर्गात्पूर्वं आदिषुदात्तः । काकः । पुकः । शुकेषु मे ।
ऋ० वे० १. ५०. १२ । प्राणिना किम् । उदकम् ॥

ख० श० ॥ प्राणिनां कुपूर्वमिति । तस्य समूहः । पा० ४. २. ३७ । इति
सूत्रे न्यासहरदत्तयोः कुपूर्वाणामिति पाठो दृश्यते । कव-
र्गादे पूर्वं तन्मध्य आदिरित्यर्थः । सर्वनामकार्थं तु सौत्रे-
त्वान्न । काचित्त्वेव सिद्धे पूर्वग्रहणं व्यवहितस्यापि ग्रहणार्थम् ।
तेन कुपूर्वमिति पाठे ऽपि चटकादावायुदात्तत्वं भवत्येव ।
उदकमिति । कर्दमादिरयम् । ३. १० । क्लित्यादि किम् ।
हरिणः । अन्ये तूत्तरसूक्ष्मवदवाप्यादिरिति न सवध्यते नपुं-
सकस्वरसात् तेन चटकादावनेन मध्योदात्तत्वं हरदत्तो-
क्तपाठसु चिन्त्य एवेत्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ प्राणिनां च कुपूर्वाणाम् ॥

कवर्गपक्षाणां प्राणिवाचिनामादिषुदात्तो भवति । काकः

कोकः वकः । प्राणिनामिति किम् । उदकम् । कुपूर्वाणामिति किम् । वराहः ॥

खय्युवर्णे कृचिमाख्या चेत् ॥ ८ ॥

सि० कौ० ॥ खयि पर उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्दुकः ॥

न० श० ॥, छविमेत्यादि किम् । धनुकः ॥

फि० वृ० ॥ उवन्तं सविपूर्वस्य कृचिमाख्या चेत् ॥

उवन्तमुवर्णान्तं यद्वरं सविपूर्वस्यादिषदात्तो भवति । छविमाख्या चेत् । रूपः सूपः धूपः धूपः कूटः चटः स्फुटः । उवन्तमिति किम् । घटः । सविपूर्वस्येति किम् । युडः । छविमाख्या चेदिति किम् । चुवः ॥

उनर्वनन्तानाम् ॥ ९ ॥

सि० कौ० ॥ उन । वरुणं वो रिशादमम् । ऋ० वे० ५. ६४. १. । ऋ । स्व-
सारं त्वा ऋणवे । ऋ० वे० १०. १०८. ९. । वन् । पोवानं मेघम् ।
ऋ० वे० १०. २७. १७. ॥

न० श० ॥ पिता माता भ्रातर एवमाहुः । ऋ० वे० १० ३४. ४. ।
इत्यादौ पितृशब्दे छान्दसत्वादन्तोदात्तत्वं मानुस्त्वस्यार्थ-
त्वात्तिष्ठम् । १ २. । इत्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ उन । ऋ । वन् । इत्येवमन्तानामादिषदात्तो भवति । उना-
न्तानाम् । अर्जुनः वरुणः पिशुनः । ऋ । खसा नष्टा भ्राता
पाता । वन् । सीव पीव ॥

वर्णानां तण्णतिनितान्तानाम् ॥ १० ॥

सि० कौ० ॥ आदिषदात्तः । एतः । हरिणः । शितिः । पुत्रिः । हरित् ॥

न० श० ॥ वर्णानां तण्णतिनितान्तानाम् ॥

तान्तानामिति याठे त्वकारो व्यर्थ इति चिन्त्यम् । एत इति ।
श्वेतशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तो बोध्यः । १. २२. ॥

फि० वृ० ॥ वर्णानां तण्णतिनितान्तानाम् ॥

वर्णवाचिनां त । ख । नि । ति । त् । इत्येवमन्तानामादि-
षदात्तो भवति । तान्तानां । एतः श्वेतः रोहितः नोहितः
हरितः । शान्तानाम् । शोणः । नि । पुत्रिः । ति । शितिः ।
त् । पूषत् हरित् ॥

ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये ॥ ११ ॥

सि० कौ० ॥ अद्वर्जं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ॥

ज० श० ॥ ह्रस्वान्तस्य किम् । वधूः । ह्रस्वं किम् । प्राञ्चम् । अनृत्किम् । तुणकम् । ताच्छील्ये किम् । जडः । वधिरः । कुशलशब्दो ऽनेना-
मुदात्त इत्येके । अन्तोदात्त इत्युज्ज्वलदन्तः । उ० १. १०८. ॥

फि० वृ० ॥ ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वान्तमनृत्ताच्छील्ये ॥

ह्रस्वान्तशब्दस्य ह्रस्वान्तमचरमृद्वर्जितमायुदात्तं भवति ता-
च्छील्ये गम्यमाने । चपलः निपुणः कुशलः । ह्रस्वान्तस्येति
किम् । इपुगमी । ह्रस्वान्तमिति किम् । प्राञ्चमिदम् । अनु-
दिति किम् । भृशंसः क्षपणः क्षशः । ताच्छील्य इति किम् ।
जडः वधिरः ॥

अक्षस्यादेवनस्य ॥ १२ ॥

सि० कौ० ॥ आदिषुदात्तः । तस्य नाचः । अ० वे० १ १६४ १३ । दिवने
तु । अत्रेमां दीव्यः । अ० वे० १०. ३४ १३. ॥

फि० वृ० ॥ अदेवनार्थस्याचस्यादिषुदात्तो भवति । तस्य नाचस्तथ्यते
भूरिभारः । अ० वे० १ १६४ १३ । अदेवनस्येति किम् । अच-
मालभ्य ॥

अर्धस्यासमद्योतने ॥ १३ ॥

सि० कौ० ॥ अर्धो थामस्य । समे ऽंशके तु । अर्धं पिप्पल्याः ॥

फि० वृ० ॥ असमद्योतने ऽर्धस्यादिषुदात्तो भवति । यस्मिन्नपरे ऽर्धे ।
कतमः सो अर्धः । अ० वे० ८. ९. १. । असमद्योतन इति
किम् । अर्धेनार्धं वेद्याः कुर्वन्तु ॥

पीतदूर्धानाम् ॥ १४ ॥

सि० कौ० ॥ आदिषुदात्तः । पीतद्रुः सरलः ॥

ज० श० ॥ सरल इति । वृत्तविशेषसञ्ज्ञात्वेन ताच्छील्यालवगभास्तेह
ह्रस्वान्तस्य । २. ११ । इत्यस्य ग्राप्तिः ॥

फि० वृ० ॥ पीतदूर्धानामादिषुदात्तो भवति । पीतद्रुः पीतदारुः देव-
दारुः भद्रदारुः ॥

यामातीनां च ॥ १५ ॥

सि० की० ॥ यामः सीमः यामः ॥

ल० श० ॥ यामादिराक्षतिगणः ॥

फि० वृ० ॥ यामादीनामादिरुदात्तो भवति । यामः पुरुषः शूरः वृद्ध

लुचन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥ १६ ॥

सि० की० ॥ चञ्चेव चञ्चा । स्फिगन्तस्येति पाठान्तरम् । स्फिगिति लुपः प्राचां संज्ञा ॥

ल० श० ॥ संज्ञायामुपमान । पा० ६. १. २०४ । इत्यनेनम् समानार्थमेतत् । लुघिति किम् । अप्रिर्माणवकः । उपमेयेति किम् । वरणाः । अदूरभवश्च । पा० ४. २. ७०. । इत्यणो वरणादिभ्यश्च । पा० ४. २. ८२. । इति लुपः । नामेत्यादि किम् । शुनक इवायं वृकः । देवपथादिराक्षतिगणत्वात्कनो लुपि शुनक उपमेये वर्तते न तु तस्येयं संज्ञा ॥

फि० वृ० ॥ स्फिगन्तस्योपम्यनामधेयस्य ॥

स्फिगिति लुपो नाम । स्फिगन्तस्य लुचन्तस्योपम्यनामधेयस्यादिरुदात्तो भवति । पिशाच इवायं पिशाचः । कुक्कुट इवायं कुक्कुटः । मूकर इवायं मूकरः । गर्दभ इवायं गर्दभः । स्फिगन्तस्येति किम् । अप्रिर्माणवकः । गौर्वाहीकः । औपम्येति किम् । वरणा । नामधेयस्येति किम् । कुक्कुट इवायं मयूरः ॥

न वृष्टपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् ॥ १७ ॥

सि० की० ॥ एषामुपमेयनामादिरुदात्तो न । ताल इव तालः । मेहरिव मेहः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥

ल० श० ॥ यद्यपि फिदसूपवृत्तो न व्याघ्रमहिषसिंहवृष्टपर्वतानामिति पठ्यते तथापि वृष्टपर्वतांश्च विशेषाणामेव ग्रहणमिष्टमिति तदपठितमेव सूत्रे पठितम् । सर्वत्र विशेषपदान्वयाभावबोधनाय व्युत्क्रमः कृतः ॥

फि० वृ० ॥ न व्याघ्रमहिषसिंहवृष्टपर्वतानाम् ॥

व्याघ्र महिष सिंह वृष्ट पर्वत इत्येतेषां स्फिगन्तानामोपम्यनामधेयानामादिरुदात्तो न भवति । व्याघ्र इवायं

व्याघ्रः । महिष इवायं महिषः । सिंह इवायं सिंहः । वृष-
पर्वतयोस्तद्विशेषाणामिष्यते तेन स्वरूपग्रहणं न भवति ।
अथ इवायं लघुः । न्यग्रोध इवायं न्यग्रोधः । अश्वत्थ
इवायमश्वत्थः । पर्वतविशेषाणाम् । हिमवान्निवायं हिम-
वान् । मेरुरिवायं मेरुः । मन्दर इवायं मन्दरः । महा-
गिरिरिवायं महागिरिः ॥

राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥ १८ ॥

सि० की० ॥ यमन्वा वृद्धः । आङ्ग उदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥
ल० श० ॥ अत्रापि लुवन्तस्योपमेयः । २. १६. । इति सूत्रमनुवर्तते । एवं
च तेनैव सिद्धे वृद्धस्यैवेति नियमार्थमिदम् । तदाह । अङ्गाः
प्रत्युदाहरणमिति । वृत्ती तु वृद्धस्य चैव राजविशेषस्यैवेति
नियम उक्तः । तच्चित्त्वं पूर्वसूत्रे व्याघ्रग्रहणवैयर्थ्यापत्तेः । यम-
न्वाशब्दः कृतादिवृद्धौ कृढः । न च व्याघ्रशब्दस्तथेति न
वैयर्थ्यमित्यन्ये । अत्राङ्ग इत्युदाहरणं चित्त्वं तस्य जनपदश-
ब्दात् । पा० ४. १. १६८ । इत्यजनत्वेनायुदात्तसिद्धेः ।
पा० ६. १. १९७. । कालिङ्ग इत्युदाहार्यम् । तत्र हि ब्रह्म-
गधः । पा० ४. १. १७० । इत्यण् । अन्ये तु लुवन्तस्येत्याद्यन-
नुवर्त्यास्य विधित्वमेवेच्छन्ति ॥

फि० वृ० ॥ **राजशब्दस्य यमन्वा चेत् ॥**

राजशब्दस्य स्निग्धगन्तस्योपम्यनामधेयस्यादिरुदात्तो भवति
यमन्वा चैव नामधेय भवति । आङ्ग इवायमाङ्गः । सौह्य
इवाय सौह्यः । पाण्डुरिवायं पाण्डुः । वाङ्ग इवाय वाङ्गः ।
मागध इवायं मागधः । राजशब्दस्येति किम् । मयूर
इवाय मयूरः । हेमन इवायं हेमनः । वेदिशमिवेद वेदि-
शम् । यमन्वा चेदिति किम् । अङ्ग इवायमाङ्गः । कृतवृद्धि-
र्यमन्वेत्युच्यते ॥

लघोवन्ते द्वयोश्च बहुषो गुरुः ॥ १९ ॥

सि० की० ॥ अन्ते लघो द्वयोश्च बहुषोः सतीर्बहुष्यस्य गुरुत्वात्तः ।
कल्याणः कोलाहलः ॥

ल० श० ॥ अत्रादिशब्दो न संबध्यते तेनानादेरपि गुरोत्वात्तः । अत

एव वृषाकपिशब्दो ऽनेन मध्योदात्त इति वृषाकपि । पा० ४. १. ३७ । इति सूत्रे वृत्तावृत्तम् । खण्डिकादिधूनूकशब्दो ऽनेन मध्योदात्त इति कियटेन चोक्तम् । वराहशब्दस्तु घृतादिरित्युक्तमेव । न च गुरुणां मध्ये य आदिरित्यर्थो ऽस्त्विति वाच्यं वृषाकप्यादावप्रवृत्त्यापत्त्या वृत्त्यादिविरोधात् । अन्यतो ङीप् । पा० ४. १. ४० । इति सूत्रे सारङ्गकञ्जापी लघावन्त इत्यनेन मध्योदात्ताविति हरदत्तविरोधाच्च । लघावित्यादि किम् । वातप्रगीः सभासंजननं कपाली । नान्तत्वान्न लघुरन्तो ऽव । बह्वचः किम् । देवः । गुरुः किम् । किसलयम् । कल्याण इति पर्यायेणादिमध्यावुदात्तो ।

फि० वृ० ॥ लघावन्ते द्वयोश्च बह्वचो गुरुः ॥

अन्ते लघौ द्वयोश्च लघोरन्त्ययोर्वह्वचो बह्वचो बह्वचरस्य गुरुवदात्तो भवति । कोविदारः कच्छदारः अश्वमेधकः हरीतकी श्रेष्ठातकः कार्यापणः वृषाकपिः कपालः वत्सरः पूर्वकः । लघावन्त इति किम् । वातप्रगीः । द्वयोश्चेति किम् । सभासंजननम् । लघाविति किम् । कपाली । बह्वच इति किम् । रातिः । गुरुरिति किम् । किसलयम् ॥

स्त्रीविषयवर्णास्तुपूर्वाणाम् ॥ २० ॥

सि० की० ॥ एषां त्रयाणामावुदात्तः । स्त्रीविषयः । मल्लिका । वर्णः । श्वेती हरिणी । अशुशब्दात्पूर्वो ऽस्थेपां ते ऽनुपूर्वाः । तरचुः ॥

लं श० ॥ क्वचित्फिट्सूत्रे स्त्रीविषयवर्णनाम्नामत्त्वित्यादिपाठः । सो ऽपि मूले ध्यपूर्वस्य । १. ५ । इति सूत्रे दर्शितः । मल्लिकेत्यस्य प्राप्तिमात्रेणैदमुदाहरणं प्राप्तस्यास्य परत्वान्मादीनां च । ३. ४ । इत्यनेन नाधात् । लज्जनेत्युदाहार्यम् । न चानेनैव सिद्धे ब्रह्मान्तस्य स्त्रीविषयस्य । २. २. । इति वर्णानां तण । २. १०. । इति च सूत्रं व्यर्थमिति वाच्यम् । अत्र बह्वच इत्यनुवृत्तेर्न दोषः । अत एव श्वेतीत्युदाहरणं दत्त्वा हरिणी-त्युदाहरणान्तरं दत्तम् । धवलादीन्यमुदाहरणानि । नीलादयस्त्वन्तोदात्ता एवेति बोध्यम् । पिशङ्गसारङ्गकञ्जापा

लघावन्ते । २. १९. । इति मध्योदात्ता इति कैयटादिदर्श-
नादिद् वाधित्वा पूर्वविप्रतिषेधेन पूर्वमेव प्रवर्तत इत्याहुः ।
अचुशब्दात्पूर्व इति । अत्लादेरिति वक्तव्ये ऽचुपूर्वाणामि-
त्युक्तेः समानाधिकरणी बहुव्रीहिर्नेति भावः । अचुपूर्वेत्यत्र
पञ्चमीतत्पुरुषसु नाचावित्येव सिद्धे पूर्वग्रहणवैयर्थ्यापत्तेर-
नुवर्तमानकिप इत्यनेनान्वयानापत्तेश्च ॥

फि० वृ० ॥ स्त्रीविषयवर्णनाम्नामष्टुपूर्वाणाम् ॥

स्त्रीविषयाणां च वर्णनाम्नां चाचुपूर्वाणां च । अचुशब्दः
पूर्वो येषां तेषाम् । सघावन्ते द्वयोश्च बह्वशो यो गुरुः स
उदात्तो भवति । स्त्रीविषयाणां तावत् । अराराका अटा-
टाका मसिका छकाटिका पिपीलिका पिप्पलिका । वर्ण-
नाम्नाम् । पिशङ्गः कलापः । अचुपूर्वाणाम् । तरजुः ललजुः
वलजुः । बह्वश इत्येव । माला ॥

शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥ २१ ॥

सि० कौ० ॥ पूर्व लघुदात्त स्यात् । कुक्कुटः तित्तिरिः ॥

ल० श० ॥ पूर्वमिति । अन्धात्पूर्वमित्यर्थः । लघु पूर्वमित्यसमस्त पदद्व-
यम् । अत्राध्यादिरिति न संबध्यते पूर्वग्रहणात् । तेन कुक्कु-
टतित्तिरी मध्योदात्ती । कुक्कुटस्य वेदे ऽनौदात्तपाठस्तु
च्छान्दसः । तित्तिरिर्यजुःशाखायां मध्योदात्तः पठ्यते ।
एतेन तित्तिरिशब्दोऽनौदात्त इति प्राणिरजतादिसूचस्थ-
हरदत्तः पराजः । लघुपूर्वमिति बहुव्रीहिस्तु न लघोरिति
पञ्चमीनिर्देशेनैव सिद्धे पूर्वग्रहणवैयर्थ्यापत्तेः । लघोः पूर्वमि-
ति तत्पुरुषोऽपि न सप्तमीनिर्देशेनैव सिद्धेः ॥

फि० वृ० ॥ शकुनीनां च लघुपूर्वाणाम् ॥

लघुः पूर्वो येषां शकुनिवाशिनां सघावन्ते द्वयोश्च बह्वशो
गुरुदत्तो भवति । छकवाकुः कपोतः । शकुनीनामिति
किम् । छकलासः वराहः । लघुपूर्वाणामिति किम् । कुक्कुटः
तित्तिरिः खज्जरीटः ॥

नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥ २२ ॥

सि० कौ० ॥ यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वं न । वसन्तः छकलासः ॥

न० श० ॥ अतुवाचिनां प्राणिवाचिनां चेत्यर्थः । वसन्त इत्यादि । अन-
योर्लघावन्ते । २. १९. । इति निमित्ते ऽन्तोदात्तत्वम् । एवं
च कयोतमयूरशब्दौ लघावन्त इति मध्योदात्ताविति प्रा-
णिरजतादिमूत्रस्त्रहरदत्तश्चिन्त्यः खण्डिकादिमूत्र उन्तूको
मध्योदात्त इति कैयटश्च ॥

फि० वृ० ॥ अतुगां प्राण्याख्यायां च लघावन्ते द्वयोश्च बह्व्यो गुरुर-
दात्तो न भवति । [हिसन्तः वसन्तः । प्राण्याख्यायाम् । जी-
वनम् । अतुप्राण्याख्यानामिति किम् । तुषारः ।] ॥

धान्यानां च वृद्धक्षान्तानाम् ॥ २३ ॥

सि० की० ॥ आदिषुदात्तः । कान्तागाम् । श्यामाकाः । पान्तागाम् ।
मापाः ॥

न० श० ॥ वृद्धसंज्ञकधान्यवाचिककारपकारान्तानामित्यर्थः । श्यामाका
इति । उशीरदाशेरकपालपलानशैवालश्यामाक । ३. १८. ।
इति सूत्रे श्यामाकग्रहणं त्वधान्यवाचकश्यामाकग्रहणार्थम् ।
अत एव श्यामाकायतीत्यर्थे ऽपि श्यामाकशब्द आशुदात्त
इत्याहुः । मापा इत्यस्य तृणधान्यानां च । २. ४. । इत्यत्रो-
दाहृतत्वाद्वालाया इत्युदाहरणमुचितम् । हलन्तानामसंभवे
नाकारविशिष्टस्य ग्रहणम् । धान्येति किम् । आलोकः ।
वृद्धेति किम् । चणकाः । जैति किम् । गोधूमाः ॥

फि० वृ० ॥ [धान्यानां वृद्धक्षान्तानाम् ॥

धान्यानां वृद्धककारपकारान्तानां यो यो गुरुः स उदात्तो
भवति ।] नैषाहताः कापूर्वकाः वलावाः । धान्यानामिति
किम् । श्यामाकाः सूदपाः । वृद्धक्षान्तानामिति किम् ।
गोधूमाः ॥

जनपदशब्दानामपन्तानाम् ॥ २४ ॥

सि० की० ॥ कैकयाः ॥

न० श० ॥ अपित्यचः संज्ञा । कैकया इति । यन्तु यान्तस्यान्त्याभ्युर्वम् ।
३. १३. । इत्यनेन परत्वाच्च भाव्यमिति-तत्र बाध्यसामा-
न्यचिन्तामाश्रित्य तस्याप्यनेन बाधादित्याहुः । अद्वा वद्वा

इत्युदाहरणम् । जेयादि किम् । आम्नः । अङ्गो राजा ।
अपन्तामां किम् । दरत् ॥

फि० वृ० ॥ जनपदशब्दानामशन्तानाम् ॥

जनपदवाचिनां शब्दानामशन्तानामादिरुदात्तो भवति ।
जनपदवाचिनां तावत् । अङ्गाः यङ्गाः । अशन्तानाम् । मु-
ह्याः पुङ्गाः । जनपदशब्दानामिति किम् । आम्नः । अश-
न्तानामिति किम् । दरत् ॥

हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तःपूर्वं वा ॥ २५ ॥

सि० की० ॥ हयिति हल. संज्ञा । पललं शल्लम् । हयादीनां किम् । ए-
कलः । असंयुक्तेति किम् । मन्त्रः ॥

ल० श० ॥ अथ केचिज्जनपदशब्दानामित्यनुवर्तयन्ति । कुषगाहं । पा०
६. २. ४२. । इति सूत्रस्य हरदत्तस्वरसो ऽप्येषम् । तन्मते प-
ञ्चालाः कोसला इत्युदाहार्यम् ॥

फि० वृ० ॥ हयादीनां च लान्तानामसंयोगपूर्वाणामन्यः
पूर्वो वा ॥

हयिति हलां संज्ञा । हयादीनां हलादीनामित्यर्थः । लका-
रान्तानामसंयोगपूर्वाणामादिरुदात्तो भवति । अन्यः पूर्वो
वा । पाञ्चालाः कोशलाः । हयादीनामिति किम् । अरा-
लाः । लान्तानामिति किम् । वसातयः । असंयोगपूर्वाणा-
मिति किम् । मन्त्राः भन्त्राः मुह्याः ॥

इगन्तानां च द्व्यशम् ॥ २६ ॥

सि० की० ॥ आदिरुदात्तः । ऋषिः ॥

ल० श० ॥ अथ वेत्यनुवर्तते । अत एवाचिमां दीव्यः ऋषिमित्कृपस्य ।
अ० वे० १० ३४ १३ । इति पद्यमानमन्तोदात्तत्वं संगच्छते
छान्दसत्वाद्वा । ये तु जनपदशब्दानामित्यनुवर्तयन्ति तेषां
न कश्चिद्दीप्य. कुरवश्चेदय इति चोदाहार्यम् । द्व्यर्चा किम् ।
वसातयः । इगिति किम् । अङ्गाः ॥

फि० वृ० ॥ इगन्तानां च द्व्यशम् ॥

द्व्यर्चा द्व्यभिगन्तानामादिरुदात्तो भवति । अन्यः पूर्वो

वा । शुचयः राशयः चेदयः वृष्णयः कुरवः । रगन्ताना-
मिति किम् । गयः । ब्रशामिति किम् । वसातयः ॥ इति
फिद्मूचवृत्तौ द्वितीयः पादः ॥

॥ इति फिद्मूचेषु द्वितीयः पादः ॥

अथ द्वितीयं प्रागीषात् ॥ १ ॥

सि० की० ॥ ईपान्तस्य हयादेर् । ३. १७. । इत्यतः प्राग् द्वितीयाधिकारः ॥

फि० वृ० ॥ अथेत्ययमधिकारस्योक्तकः । द्वितीयमुदात्तं भवति प्रागीषा-
दादित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः ॥

अषां प्राङ्गुकरात् ॥ २ ॥

सि० की० ॥ मकरवच्छ । ३. ८. । इत्यतः प्राक् अचामित्यधिकारः ॥

फि० वृ० ॥ अशां प्राङ्गुकरात् ॥

अशां अचां द्वितीयमुदात्तं भवतीत्येतदप्यधिकृतं वेदि-
तत्वं प्राङ्गुकराद्यानीत ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तथैवोदाहरि-
ष्यामः ॥

स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥ ३ ॥

सि० की० ॥ कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा अचां स्वाङ्गानां द्विती-
यमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु । कपोलः । रसना ।
वदनम् ॥

ल० श० ॥ ललाटमिति । लघावन्ते । २. १९. । इत्येतद्वाधित्वा परत्वा-
दिदमेवोचितमित्यभिमानः । कपोल इति । यद्यप्यत्र लघा-
वन्ते । २. १९. । इति मध्योदात्तत्वमेवेष्टं तथाप्युदाहरणदि-
ग्बोध्या ॥

फि० वृ० ॥ स्वाङ्गवाचिनामकवर्गरेफवकारादीनां द्वितीयमुदात्तं भव-
ति । बघनं कठरम् उदरम् । स्वाङ्गानामिति किम् । ऊप-
रम् । अकुर्वादीनामिति किम् । गुल्फकः । वृषणः वचणः ।
[कपोलः गुल्फकः । रसना । वृषणः वदनम् ।] ॥

मादीनां च ॥ ४ ॥

सि० की० ॥ मलयः मकरः ॥

ल० श० ॥ मलये यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् । ३ १३ । इत्यस्यास्य वा प्रवृत्तौ
फले न विशेष इत्युदाहृतम् । मकर सञ्ज्ञाभूत उदाहरण
मकरवच्छेद । ३ ८ । इत्यत्र त्वभिव्यक्तपदार्था य इति न्या
येन सञ्ज्ञाभूतस्य न ग्रहणम् । क्वचित्तु माकर इति पाठ ।
तत्र स्वार्थे ऽण ॥

फि० वृ० ॥ मादीनाम् ॥

मकारादीना च त्र्यंश द्वितीयमुदात्त भवति । महेन्द्र म
ल्लिका मल्लिका मशका मगधा [मगध मल्लय मूलकम् ।
मकारादीनामिति किम् । सूकर शल्लक] ॥

शादीना शाकानाम् ॥ ५ ॥

सि० कौ० ॥ शीतन्या शतपुण्या ॥

ल० श० ॥ शादीना च शाकानाम् । समोदय । पा० ५ २ २९ । इति
सूत्रे कैयटे तु दन्त्यादिपाठ इदं चाबुदात्तविधायकम् ।
अनेन शर्षपशब्द आबुदात्तत्वे प्राप्ते पान्ताना च गुर्वादी
नाम् । ३ ६ । इति मध्योदात्तत्वमित्युक्तम् । तेन द्वितीय
यादान्त इदं सूत्रमिति ध्वनितम् । फिद्वृत्तौ तु तालव्यादि
सूत्रमत्र पादे पठितम् । शतपुष्पेति क्वाचित्को ऽपपाठस्य
प्लाभावात् । कैयटादिरीत्या आबुदात्तविधायकत्वे तु त
त्रापि प्रवृत्तिरिति ध्वनयितुमत्र्यबुदाहृतमित्याहुः । के
चित्तु त्र्यच्यदस्तीकाद्द्व्यक्मेव व्यावृत्य वदन्ति ॥

फि० वृ० ॥ शादीना शाकानाम् । शाकवाचिना शब्दाणा [सकारा
दीना] द्वितीयमुदात्त भवति । सुवर्चला सपपा सस्फुटा ।
शादीनामिति किम् । मूलकम् । शाकानामिति किम् ।
सूकर शल्लकी ॥

पान्ताना गुर्वादीनाम् ॥ ६ ॥

सि० कौ० ॥ पादप आतप । लघ्वादीना तु । अनूपम् । द्यवा तु । नीपम् ॥

ल० श० ॥ पान्ताना किम् । गर्दभ । लघावन्ते । २ १९ । इत्याबु
दात्तो ऽयम् । न गर्दभं पुर । ष्ट० वे० ३ ५३ २३ । इत्य
नोदात्तस्य तु च्छान्दसम् । गुर्वादीनां किम् । कुणप । क्षणे
सप्रसारणं च । उ० ३ १४३ । इति कपन् ॥

फि० वृ० ॥ गुरुरादियेषां पकारश्चान्तस्तेषां त्र्यंशं द्वितीयमुदात्तं भवति । कक्षपः कक्षपः शिंशपा । पान्तानामिति किम् । गर्दभः । गुर्वादीनामिति किम् । कुणपः ॥

युतान्यस्यन्तानाम् ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ युत । अयुतम् । अग्नि । धमनिः । अणि । विपणिः ॥

न० श० ॥ अयुतमिति । अययपूर्वपदप्रकृतिस्त्वरे । पा० ६. २. २. । प्राप्त इदम् ॥

फि० वृ० ॥ युत । अग्नि । अणि । इत्येवमन्तानां द्वितीयमुदात्तं भवति । युत । अयुत प्रयुतम् । अग्नि । अग्निः धमनिः । अणि । तरणिः अरणिः ॥

मकरवर्द्धपारेवतवितस्तेष्वार्जिद्राक्षाकलो-
माकाष्टापेष्टाकाशीनामादिर्वा ॥ ८ ॥

सि० की० ॥ एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः वर्द्ध इति ॥

न० श० ॥ द्वितीयो वेति । द्वितीयमित्यधिकारादिति भावः । काशी-
नानामिति वक्तव्ये नुठभाव आर्षः । वर्द्ध इतीति । पारे-
वतः वितस्ता रघुः आर्जिः द्राक्षा कला उमा काष्टा पेष्टा
काशीनम् । केचित्तु मकरवर्द्धपारेवतेति काष्टापेष्टेति
पठन्ति ॥

फि० वृ० ॥ मकरवर्द्धपारेवतवितस्तेष्वार्जिद्राक्षाकलो-
माकाष्टाभिष्टाकाशीनामादिर्वा ॥

मकरादीनामादिर्वोदान्तो भवति । मकरः वर्द्धः पारे-
वतः वितस्ता रघुः आर्जिः द्राक्षा कला उमा काष्टा पेष्टा
काशिः

छन्दसि च ॥ ९ ॥

सि० की० ॥ अमकराद्यर्थे आरम्भः । नञ्यानुसारादादिर्द्वितीय वोदात्त
क्षेपम् ॥

फि० वृ० ॥ छन्दसि विषये मकरादीनामादिर्वा द्वितीयं वोदात्तो भ-
वति । पूर्ववोदाहृतम् । छन्दोयद्वर्णं काक्षपाद्यर्थम् । का-
क्षपः । अधिकम् । क्रिमिः ॥

कर्दमादीनां च ॥ १० ॥

सि० की० ॥ आदिर्द्वितीयोदात्तम् ॥

ल० श० ॥ कर्दमादिरात्रतिगण ॥

फि० वृ० ॥ कर्दमादीनां वा ॥

कर्दमादीनामादिरुदात्तो भवति द्वितीय वा । कर्दमं कु
सटा उदक् गान्धारि ॥

सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥ ११ ॥

सि० की० ॥ आदिर्द्वितीय तेशब्दस्येति चय पर्यायेणोदात्ता । सुग
न्धितेजना । ३ ॥

ल० श० ॥ चय इति । केचित्तु सुगन्धितेजनस्य चेति सूत्रं पठन्ति । आ
दिर्द्वितीयो वेत्यनुवर्तयन्ति । अयं क्लृप्तोऽपि ॥

फि० वृ० ॥ सुगन्धितेजनस्य च ॥

सुगन्धितेजनशब्दस्यादिरुदात्तो भवति द्वितीय वा । सुग
न्धितेजनम् । २ ॥

नपः फलान्तानाम् ॥ १२ ॥

सि० की० ॥ आदिर्द्वितीयोदात्तम् । राजादनफलम् ॥

ल० श० ॥ नपुसकस्य फलशब्दान्तस्यादिर्द्वितीय वेत्यर्थः । केचित्तु ले
फो नप इत्यस्य ध्याने पठन्ति । नबिति नपसकम् । लशब्दे
परि क्लृप्तस्य फशब्द उदात्तः । फलं सफलमित्युदाहरन्ति ।
अन्ये तु फाशब्दस्येति व्याख्याय सफलमित्युदाहरन्ति ॥

फि० वृ० ॥ ले फो नपः ॥

लशब्दे परतः फशब्द उदात्तो भवति नपो नपुसकस्य ।
किफल श्रीफल दासीफल वधूपलम् । ल इति किम् । फा
ष्टम् । फ इति किम् । कलिलम् । नप इति किम् । दासी-
फलो वृत्तः ॥

यान्तस्यान्यात्पूर्वम् ॥ १३ ॥

सि० की० ॥ कुलाय ॥

ल० श० ॥ कुलाय इति । लघावन्ते । २ १९ । इत्यस्य प्रवृत्तावपि न

कसिद्विशेषः । गवयमलयानुदाहार्यौ । कुबलयार्थमन्यात्पु
र्वग्रहणम् ॥

फि० वृ० ॥ यकारान्तस्थान्यात्पूर्वमुदात्त भवति । दास्या मूकधा कु
लाया केकय उभयं गवयः ॥

थान्तस्य च नालघुनी ॥ १४ ॥

सि० की० ॥ नाशब्दो लघु चोदात्ते स्य । सनाथा सभा ॥

न० श० ॥ आन्तस्य । आकारान्तस्येत्यर्थः । नाना नासा दिवा मुधेत्यु
दाहरणम् । क्वचित्तु थान्तस्येति पाठस्याशब्दान्तस्येत्यर्थः ।
क्वचित्तु तन्त्रेण यशब्दोऽपि गृह्यते तेन सनाथो देवदत्त
इति सिद्धमित्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ आन्तस्य च नालघुनी ॥

आकारान्तस्य च ना मध्वितितयोशान्यात्पूर्वमुदात्त भवति ।
आन्तस्य । मुधा सधा । ना । विना नाना । लघु । दिवा
सना । आन्तस्येति किम् । विविधम् । नालघुनी इति किम् ।
द्वेधा चेधा ॥

शिशुमारोदुम्बरवलीवर्दोष्ठारपुष्करवसा च ॥ १५ ॥

सि० की० ॥ अन्यात्पूर्वमुदात्त द्वितीय वा ॥

न० श० ॥ शिशुमारेति पाठान्तरम् । उष्टार । उष्टारेति रेफवर्जित
मपि पाठान्तरम् । चकारेणान्यात्पूर्वमिति द्वितीयमिति
च संबध्यते ॥

फि० वृ० ॥ शिशुमारोदुम्बरवलीवर्दोष्ठारपुष्करवसा च ॥

शिशुमार उदुम्बर वलीवर्द उष्टार पुष्करवस इत्येतेषां च
न्यात्पूर्वमुदात्त भवति । शिशुमार उदुम्बर वलीवर्द
उष्टार पुष्करवा ॥

साङ्काश्यकाम्पित्यनासिक्यदावाघाटानाम् ॥
१६ ॥

सि० की० ॥ द्वितीयमुदात्त वा ॥

न० श० ॥ अत्र सूत्रे मण्डूकश्रुत्यादिवेति वर्तते । तदाह द्वितीयमुदात्त
वेति । अत एव पठत् । पा० ६ १ ६३ । इति सूत्रे राज

न्यसाङ्काशकाम्पित्यनासिक्वदार्वाघाटानामादिर्वान्तो वेति
 कैयटेनोक्तम् । अत्रान्तशब्देनादेरपेक्षयान्तो द्वितीय एव ।
 अतो न विरोधः । एव सप्तमी सिद्ध । पा० ६ २ ३२ । इति
 सूत्र एषामन्तः पूर्व वेति काशिकायामपि पूर्वशब्देनादिष्ट
 दपेक्षयान्तस्यान्तशब्देन गृह्यत इति बोध्यम् । अन्त्यापूर्वमिति
 तु नानुवर्तते साङ्काश्यादीनां चयाणां ग्रहणस्य विपर्ययापत्तेः
 र्थान्तस्यान्त्यात् । ३ १३ । इत्येव सिद्धे । उत्तरसूत्र आदि
 वेति तु स्पष्टार्थम् ॥

फि० वृ० ॥ साङ्काशकाम्पित्यनासिक्वदार्वाघाटानां वा ॥
 साङ्काश्यादीनां वान्त्यापूर्वमुदात्तं भवति । साङ्काश्या का
 म्पित्य नासिक्व दार्वाघाटः ॥

ईषान्तस्य ह्यादेरादिर्वा ॥ १७ ॥

सि० की० ॥ हलीया नाद्गलीया ॥

ल० श० ॥ ह्यिति हला सञ्ज्ञा । पठे ऽधिकाराद्वितीयम् । ईषान्तस्य
 किम् । मञ्जूषा । हलादे किम् । अम्बरीषम् ॥

फि० वृ० ॥ ईषशब्दान्तस्य हलादेरादिर्वोदात्तो भवति । करीष शि
 रीष । ईषान्तस्येति किम् । गण्डूषा । हलादेरिति किम् ।
 ऋजोपम् अम्बरीषम् ॥

उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकश-
 रीरशरावद्वदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥
 १८ ॥

सि० की० ॥ एषामादिषदात्तं स्यात् ॥

ल० श० ॥ अत्र हृदयग्रहणं स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् । ३ ३ । इति
 द्वितीयोदात्तत्वं बाधितम् । देवग्रहणं मघावन्ते । २ १९ ।
 इत्यस्यानित्यत्वज्ञापनार्थम् । केचिन्नु भूतादिषु । १ २२ ।
 देवरशब्दः पठ्यत एव च पथ आबुदात्तार्थं ग्रहणमित्याहुः ।
 अत्र वेति नानुवर्तत इति केचित् ॥

फि० वृ० ॥ उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशरीरश-
 रावद्वदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥

उशीरादीनामाटिबदाक्तो भवति । उशीरं दग्गेरुः प-
मानं शिवानं आमाखं गरीरं गरायः हृदयं हिरण्यम् अर-
ण्यम् अय्यं देवः ॥

महिषपाटयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥ १९ ॥

मि० बौ० ॥ आटिबदाक्तः । महिषी त्राया । अपाटा उग्रदधाति ॥

अ० श० ॥ मेयादि किम् । मिंदासि । वा० म० ५ १७. । मेयादि किम् ।
महिषी । अपाटा नपचम् ॥

वि० मृ० ॥ महिषपाटयोर्जायेष्टकाख्यायाम् ॥

महिषी अपाटा इत्येतयोरादिबदाक्तो भवति ययामय्य
त्रायाद्यायामिष्टकाख्यायां च । मुमाता चात्र महिषी भ-
वासि । अपाटामुग्रदधाति । महिषपाटयोरिति किम् ।
मिंदासि । वा० म० ५ १७. । मेयाद्यासि । अटिबदाक्तो
मिति किम् । महिष्य मरी महिषी । अपाटा नपचम् ॥
इति फिटमूषयुक्तां तृतीयः पादः ॥

॥ इति फिटमूषेषु तृतीयः पादः ॥

ल० श० ॥ ब्राह्मणवाचकस्य गोष्ठजशब्दस्येत्यर्थः ॥

फि० वृ० ॥ गोष्ठजशब्दस्याचरमचरं पर्यायेणोदात्तं भवति ब्राह्मणस्य यदि नाम भवति । गोष्ठजः । ३ । ब्राह्मणनामधेयस्येति किम् । गोष्ठजो वृषलः ॥

पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥ ३ ॥

सि० कौ० ॥ शेष क्रमेणोदात्तम् । पारावतः । ३ ॥

ल० श० ॥ अव वशब्दो नोदात्तः ॥

फि० वृ० ॥ पारावतस्य चोपोत्तमवर्जम् ॥

उपोत्तममन्थस्य समीपम् । उपोत्तमवर्जं पारावतस्याचरमचरमुदात्तं भवति । पारावतः । ३ ॥

धूमजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ॥ ४ ॥

सि० कौ० ॥ एषां चतुर्णां धूमभृतीश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । ३ । मुञ्जकेशः । ३ । कालवालः । २ । स्थालीपाकः । ३ ॥

फि० वृ० ॥ धूमजान्वादीनामचरमचरं पर्यायेणोदात्तं भवति । धूमजानुः । ३ । मुञ्जकेशः । ३ । कालवालः । २ । स्थालीपाकः । ३ । अधूजलस्थानामिति किम् । सदृशं रूपोदाहरणम् ॥

कपिकेशहरिकेशयोरच्छन्दसि ॥ ५ ॥

सि० कौ० ॥ कपिकेशः । ४ । हरिकेशः । ४ ॥

ल० श० ॥ भाषायां बहुव्रीहिसत्पूर्वपदमकृतिस्वरः । पा० ६. २. १. । तत्र हरिशब्द इत्यन्तादाद्युदात्तः । उ० ४. ११८. पा० ६. १. १९७. । कपिरन्तोदात्तः । उ० ४. १४३. । केचित्तु निहृदकादेराकृतिगणत्वादनयोरन्तोदात्तत्वमाहुः । पा० ६. २. १८४. ॥

फि० वृ० ॥ कपिकेशहरिकेशयोरच्छन्दसि ॥

अच्छन्दसि विषये कपिकेशहरिकेशयोः पर्यायेणाचरमचरमुदात्तं भवति । कपिकेशः । ४ । हरिकेशः । ४ । अच्छन्द-

सीति किम् । कपिकेशः पुरस्तात् । हरिकेशः पुरस्तात् ।
वा० सं० १७. ५८. ॥

न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥ ६ ॥

सि० की० ॥ सप्तम् । न्यङ्गुत्तानः । ऋ० वे० ४ १३. ५. । व्यचक्षयत्स्वः ।
ऋ० वे० २. २४. ३. ॥

ल० श० ॥ न्यधी च । पा० ६ २. ५३. । इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरि कृते य-
स्युदात्तस्वरितयोरु । पा० ८. २. ४. । इति सिद्धे न्यङ्यहर्णं
तदनुवादकम् ॥

फि० वृ० ॥ न्यङ् स्वरित्येती स्वरितौ भवतः । न्यङ् स्वः ॥

न्यवुदव्यल्कशयोरादिः ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ स्वरितः स्यात् ॥

फि० वृ० ॥ न्यवुद व्यल्कश् इत्येतयोरादिः स्वरितौ भवति । न्यवुदं
व्यल्कश् ॥

तिल्यशिक्ष्यकार्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्या-
णामन्तः ॥ ८ ॥

सि० की० ॥ स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं चैव तिल्यम् । यतोऽनावः ।
पा० ६. १. २१३. । इति प्राप्ते ॥

ल० श० ॥ केचिद्व मर्त्यशब्दं पठन्ति । तदपुक्तं त त्वा इवन्त मर्त्याः ।
ऋ० वे० १०. ११८. ५. । इत्यादावाद्युदात्तदर्शनात् । तद्युक्ता-
त्कर्मण इति सूचस्ववार्त्तिकेन । पा० ५. ४. ३६. ८. । यति
यतोऽनावः । पा० ६. १. २१३. । इत्याद्युदात्तत्वम् । यत्तु
धान्यस्थाने धन्यं पठन्ति तत्र पत्यावैश्वर्ये । पा० ६. २. १८. ।
इति सूत्रे धान्यमन्तस्वरितमिति वृत्तिमुपादायाश्चैव सू-
चस्व हरदन्तेनोपन्यासात् । प्रयुज्यते च धान्यमसि धिनुहि ।
वा० सं० १. २० । इति ॥

फि० वृ० ॥ तिल्यशिक्ष्यमर्त्यकार्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनु-
ष्याणामन्तः ॥

तिल्यादीनामन्तः स्वरितौ भवति । तिल्यं शिक्ष्यं मर्त्यं कार्-
मर्यं धान्यं कन्या राजन्यः मनुष्यः ॥

विल्वभक्ष्यवीर्याणि च्छन्दसि ॥ ९ ॥

सि० की० ॥ अन्तस्सरितानि ॥

ल० श० ॥ भाषायां तु भक्ष्यवीर्यावाद्युदात्तौ । वीरेषु साधुरिति यत् । भक्षयतेर्णन्तादचो यत् । पा० ३. १. ९७. । विल्वः सरितान्तो ऽन्तोदात्तो वा । केचित्तु विल्ववस्तेति पठन्ति ॥

फि० वृ० ॥ विल्ववस्त्ववीर्याणामन्तश्छन्दसि ॥

विल्वादीनां छन्दस्थान्तः सरितो भवति । विल्वः वल्वं वीर्यम् ॥

त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि ॥ १० ॥

सि० की० ॥ स्तरीरु त्वत् । ऋ० वे० ७. १०१. ३. । उत त्वः पञ्चन । ऋ० वे० १०. ७१. ४. । नभन्तामन्यके समे । ऋ० वे० ८. ३९. १. । सिमस्यै ॥

ल० श० ॥ सर्वानुदात्तानीत्यर्थः । अत्र सूत्रे छन्दसीति नानुवर्तत आद्युदात्तश्च । पा० ३. १. ३. । इति सूत्रस्थभाष्यप्रामाण्यात् ॥

फि० वृ० ॥ अस्यास्मै नत्वसमसिमेत्येतान्यनुच्चानि ॥

अस्य । अस्म । एन । त्व । सम । सिम । इत्येतानि च्छन्दस्त्वनुच्चानि भवन्ति । अस्य च्छात्रैभ्यो रात्रिरधीता । अथास्मै । अथो अस्मात् । एन । ओदनमेतं भोजय । अथो एनं पायय । अथो एनेन । त्वः । उत त्वः पञ्चन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनाम् उतो त्वस्मै तन्वं वि ससे जायेव पत्य उग्रती सुवासाः । ऋ० वे० १०. ७१. ४. । सम । समस्यै समस्मात् समस्मिन् । सिम । सिमस्यै सिमस्मात् सिमस्मिन् ॥

सिमस्याथर्वणे ऽन्त उदात्तः ॥ ११ ॥

सि० की० ॥ आथर्वण इति प्राधिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येवं परं वा । तेन वासस्तनुते सिमस्यै । ऋ० वे० १. ११५. ४. । इतृजिदे ऽपि भवत्येव ॥

फि० वृ० ॥ सिमस्याथर्वणवेदे ऽन्त उदात्तो भवति । सिम ॥

निपाता आद्युदात्ताः ॥ १२ ॥

सि० की० ॥ स्वाहा ॥

- न० श० ॥ शुक्लीकरोतीत्यादीं च्यन्ताना निपातत्वे ऽपि । पा० १ ४
६१ । च्वेच्चित्त्वादनोदात्तत्वम् । पा० ६ १ १६३ ॥
- फि० वृ० ॥ के ते निपाता । र्यापट् वापट् स्वाहा स्वधा ॥

उपसर्गाभिवर्जम् ॥ १३ ॥

- न० श० ॥ आद्युदात्ता इत्यर्थः । अभिवर्जं किम् । अभ्यभि हि । ऋ० वे०
ए ११० ५ । अभि राममखात् । ऋ० वे० १० ३ ३ । इदं
सूत्रं अर्थमुपसर्गाणां निपातत्वेर्नैव सिद्धे । न च कर्मप्रवच-
नीयानां तदभावज्ञापनायेदं तेषामप्याद्युदात्तत्वस्येष्टत्वात् ।
अभिर्ध्वजमादिषु पाठ्य इति बहवः । अत एव मा नो मर्ता
अभि जुहन् । ऋ० वे० १ ५ १० । इति मन्त्र एवमादीनां
मन्त्र इति चेदभाष्यकृद्भिन्नम् । स्पष्टं चेदुपसर्गसंज्ञासूत्रे
भाष्ये । केचित्तूपसर्गसंज्ञाभिराद्युदात्तत्वनिषेधो यथा स्वा-
त्कर्मप्रवचनीयस्य तु निपातत्वाद्भवत्येवेत्येतदर्थमिदं सूत्रमि-
त्याहुः ॥

- फि० वृ० ॥ अभिवर्जिता उपसर्गा आद्युदात्ता भवन्ति । अव परि अधि ।
अभिवर्जमिति किम् । अभि ॥

एवादीनामन्तः ॥ १४ ॥

- सि० की० ॥ एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव एव नूनं सह । ते पुत्र
सूरिभिः सह । पष्ठस्य तृतीये सहस्य स । पा० ६ ३ ७८ ।
इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राद्यः । तच्चिन्त्यम् ॥
- न० श० ॥ अहंशब्दच्छब्दी गण आद्युदात्ता निपात्यावाद्ह स्वधामनु ।
ऋ० वे० १ ६ ४ । क्राह मित्रावरुणा । ऋ० वे० १० ५१ २ ।
गच्छदिन्द्र पोमुयद्भिः । ऋ० वे० १ ३० १६ । इति प्रयो-
गदर्शनात् । तच्चिन्त्यमिति । चिन्तापीडं तु चिन्त्यं सहशब्द-
स्यापि निपातत्वादाद्युदात्तत्वमिति सहस्य स इति सूत्र
आकरात् । प्रयुज्यते च सह धै देवानामिति । ते पुत्र नू-
रिभिः सहैत्यत्र तु च्छान्दसमन्तोदात्तत्वमिति केचित् ॥

- फि० वृ० ॥ एवमादीनामन्तः ॥

एवमादीनामन्त उदात्तो भवति । एवम् एव नूनं शब्दत्वं
सृपतं कुचित् ॥

वावादीनामुभावुदात्तौ ॥ १५ ॥

सि० कौ० ॥ उभीग्रहणमनुदात्त पदमेकवर्जम् । पा० ६ १ १५८ । इत्यस्य
वाधाय ॥

ल० श० ॥ वावादीनामुभाविति सूत्र उदात्तावित्यनुवृत्तिप्रदर्शनम् ।
इह त्रिसूत्र्यामादिशब्द प्रकार इत्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ वावदादीनाम् ॥ वावदादीनमन्त उदात्तो भवति । वावत् ॥
वावादीनामुभावुदात्तौ ॥ वावादीनामुभावप्युदात्तौ भ
वत । वाव ॥

चादयोऽनुदात्ताः ॥ १६ ॥

सि० कौ० ॥ स्पष्टम् ॥

ल० श० ॥ निपाता इति वर्तते । नेह पशुर्न । ऋ० वे० ६ २ ९ । इति ।
आवुदात्तत्वापवादोऽयम् ॥

फि० वृ० ॥ चादयोऽनुदात्ता भवन्ति । च वा ह ॥

यथेति पादान्ते ॥ १७ ॥

सि० कौ० ॥ त नेमिमृभवो यथा । ऋ० वे० ८ ६४ ५ । पादान्ते किम् ।
यथा नो अदिति करत् । ऋ० वे० १ ४३ २ ॥

ल० श० ॥ अनुदात्त इति वर्तते । शाकिन यचो यथा । ऋ० वे० ८
४६ १४ । इत्यादी तु च्छान्दसत्वान्नुदात्त ॥

फि० वृ० ॥ यथेत्येतत्पादान्तेऽनुदात्त भवति । आजन्तो अपयो यथा ।
ऋ० वे० १ ५० ३ । पादान्त इति किम् । यथा त्व पुरा
सि ॥ इति फिदसूत्रवृत्तौ चतुर्थ पाद ॥ इति फिदसूत्र
वृत्ति समाप्ता ॥

प्रकारादिद्विरुक्तौ परस्यान्त उदात्तः ॥ १८ ॥

सि० कौ० ॥ पटुपटु ॥

ल० श० ॥ प्रकारे गुणवचनस्य । पा० ८ १ १२ । इत्यादिद्वित्व इत्य
र्थ । इदं कमधारयवद्भावमिद्वान्तोदात्तत्वानुवादकम् ।
पा० ८ १ ११ ॥

शेष सर्वमनुदात्तम् ॥ १९ ॥

सि० कौ० ॥ शेष मित्यादिद्विरुक्तस्य । पा० ८ १ ४ । परम् । पा० ८

१ २ । इत्यर्थ । प्रमायम् । ऋ० वे० ७ ८ ४ । दिवेदिवे ।
 ऋ० वे० ७ ३२ १९ ॥

ल० श० ॥ शेषमिति । प्रकारादिद्विरुक्तादन्यद्विरुक्तमित्यर्थं इत्येके ।
 अनुदात्त च । पा० ८ १ ३ । इत्यस्यानुवादकमेतत् । अनु-
 दात्त पदमेकवर्जम् । पा० ६ १ १५८ । इत्यस्यानुवादकमि-
 त्यन्ये ॥

सि० की० ॥ ॥ इति शान्तनवाचार्यप्रणीतेषु फिदमूवेषु तृतीय पाद ॥

ल० श० ॥ इति शान्तनवेति । इद् माचोपज्ञा । पा० ६ २. १४ । इति
 सूत्रे हरदत्तग्रन्थे स्पष्टम् । शान्तनुराचार्य प्रणीतेति द्वारा-
 दीना च । पा० ७ ३ ४ । इति सूत्रे हरदत्त ॥

॥ इति फिदमूवाणि समाप्तानि ॥

vollkommen wären, und dass dennoch der letztere lange, nach je nem seine Regeln verfasst hatte

Panini bringt seine Regeln über den Accent mit der etymologischen Formation der Worte in Verbindung — er basiert sie so zu sagen auf die Etymologie, Çantanava dagegen hat Nichts mit letzterer zu thun, er betrachtet das Wort wie es sich ihm fertig in der Sprache darbietet und erklärt seinen Accent 1) aus seiner Bedeutung, und 2) aus seiner äusseren Gestalt, *तु चकारात्तु त्त्वात्* *गोत्रात्*, aus der *सुवेद्योत्तु*, oder *मित्रात्तु*, oder *सुमित्रात्* *तुत्त्वात्* *) Panini lehrt zunächst § 1, 3, dass ein Affix *adv* *datta* sei, und giebt dann § 1, 159—277 61 Regeln über den Accent des uncomponirten Wortes, von diesen lassen 36 Regeln (161 163 166—175 177—184 186—190 197 194—196 198—200 211 212 215 222) keinen Vergleich mit denen des Çantanava zu, denn sie behandeln den Accent in der Declination und Conjugation, bei der Bildung der *Femina* und Wechsel des Accents im Allgemeinen, während die *Phitsutra* — und dies ist schon charakteristisch genug — nur vom unveränderlichen Accente der *Pratipadika* handeln, aber in den übrigen Regeln bringt Panini den Accent mit der etymologischen Formation der Worte in Verbindung, man vergleiche 159 कर्षात्तु घञोऽन्त उदात्त, 163 चित्, 164 तदित्तु, 165 कित्., 176 इत्तुद्वया मनुष्, 180 तित् स्वरित्, 193 लित्ति, 197 त्रित्वादिर्नित्, 200 निष्ठा च ब्रह्मनात्, 213 यतीऽनाव, 214 ईदम्बुपुष्पदुहा स्वर, 217 उपोत्तम रित्ति, und auch 191 सर्वस्व सुप्ति, zu diesen Regeln sind die meisten der übrigen Regeln Ausnahmen oder Beschränkungen, 160 und 203 enthalten Reihen von Wörtern, deren Accent sich unter keine allgemeinen Regeln fügt, auf 204 सञ्ज्ञायामुपमान werden wir später zurückkommen. Das selbe Prinzip befolgt Panini beim Accente der componirten Wörter, er trennt zunächst diese von den einfachen Wörtern § 1, 223 — eine Trennung die Çantanava nicht macht — und nimmt dann in § 2, 2, soviel ihm irgend möglich ist, auf die verschiedenen Arten der Composition Rücksicht, man vergl z B *bahuvrhi* § 2, 1 106 128, 162, 197, *tatpurusha* § 2, 193, 193, *karmadhāraya* 25, 46, 57 *akarmadhāraya* 130, *deṣya* 29 129 etc

Prof Steinthal, l c pag 460—62 hat gezeigt, dass Aristarch

*) cf Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern p 462

bei der Accentsetzung nach zwei verschiedenen Prinzipien verfährt, er wendet — einmal verschiedene Wörter in demselben Wesen, weil in ihnen eine Gemeinsamkeit der Bedeutung vorhanden war und ferner anzeigt, wie er nach dem anderen Gestalt. Wenn wir nun betrachten, daß jene beiden Prinzipien für sich und verbunden mit einander, die Hauptprinzipien sind, nach denen auch Çāntanava den Accent zu erklären sucht, so glauben wir uns kaum gegen den Vorwurf wahren zu müssen, daß wir Grundsätze eines Griechen einem Indier unterstellen, denn die erwähnten Prinzipien lassen sich in den *Phitātra* viel deutlicher als bei Aristarch erkennen. Es ist überhaupt auch nicht auffallend, daß zwei Männer verschiedener Nationen jene beiden Grundsätze unabhängig von einander aufgestellt haben, denn sie scheinen uns die einzig mündlichen zu sein für die, welche die etymologische Formation der Worte entweder unberücksichtigt lassen wollen. — und zu diesen gehört um dies hier vorwegzunehmen, Çāntanava, — oder für die noch keine wissenschaftliche Etymologie vorhanden ist, wie dies bei Aristarch der Fall war. Çāntanava giebt bei gleicher Bedeutung gleichen Accent I, 2 पाठनापालङ्काम्बासागरार्थाना, 3 गेहार्थाना मन्त्रिया, II, 14 पौतद्वर्धना, bei gleicher oder ähnlicher Gestalt betont er gleichmäßig I, 5 ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य 6 खान्तस्या म्मादे, 7 हिष्टवत्तरतिशत्यान्ताना, II, 9 उनर्वन्ताना, 10 लघा वन्ते द्वयोश्च बह्वो गुरु, III, 4 मादीना च (०:1 अच्चा) 5 पान्ता ना गुवादीना (०:1 अच्चा), 7 युतान्यस्यन्ताना (०:1 अच्चा), 12 नपः स्यन्ताना oder जे यो नपः, 13 आन्तस्य च नालघुनी (var Lect in Si Kau) 17 ईपान्तस्य हयादेरादिर्वा, nach Bedeutung und Gestalt zugleich betont er I, 20 नचवाणामाङ्घ्रिययाणा, und 21, II 4 तुल्यधान्याना च द्वया 6 स्वाङ्घ्रिश्टामदन्ताना ७ मथुवर्णं हविमाख्या चत्, 10 वर्याना तलतिमितन्ताना 11, १2, 21, 22, 23, III, 3 5 etc. Sondern man alle Regeln, welche unter diese drei Klassen fallen, aus, so bleiben nur noch übrig die *Adhikāra* —, Regeln über einzelne Worte, über die *Nipāta* und Verdoppelungen am Ende des letzten Pada, die Regel II, 16 लुबन्तस्योपमेयनामधेयस्य mit ihren Beschränkungen, und die drei *Gana ghrīṇodī, gramadī, und karda madī*.

Der Hauptunterschied zwischen den paninischen Accentregeln und denen des Çāntanava ist den einheimischen Gelehrten vollkommen klar. Nagajyabhatta bemerkt zu I, 1, daß danach die Worte *uccaṁ* und *erikā* antodattā seien, und führt dann ungefähr

so fort Sollte Jemand bemerken dass der Antioctta dieser Worte ja schon aus der Suffixbetonung nach P 3 1 3 gemäss her vor gehen in den Undisûtra 5 12 und 66 g. d. e. n. e. y. I. t. y. m. o. l. o. g. i. (*vyutpadana*) hervorgehe, (und da ~ deshalb das *Phitsûtra* unnutz sei), so müsse man ihm sagen dass er im Unrecht sei weil das *Phitsûtra* notwendig sei *avyutpattipakṣhe* für diejenige Erklärung des Accentus eines Wortes, welche ganz von der Etymologie ab sehe, vgl. auch Nigopabhatta zu I, 3 Bhattopabhatta in der *Pradhimanoroma* Col Wilson 156 Fol 104 b. unsert sich so अथ प्रातिपदिकस्वरा । ते च प्रायेण वृत्तवितप्रत्ययवलेनैव ज्ञेयाः । उणादिषु तूणादिप्रत्यये । अयुत्पत्तिपक्षे ऽपि फिदमूत्रे । *) (oder man hore Kaṣyapa zum Mahabhashya I P 7, 1, 77 wo es auch um den Accent des Wortes *akṣi* handelt वृत्तिपथस्यानिसन्तस्य [Phits II 3] इत्याद्युदात्तत्वमव्युत्पत्तिपक्षे चीयते । व्युत्पत्तिपक्षे त्वगेनित् [Un III 156] इति निष्ठादाद्युदात्तत्वेन भाव्य [P 6 1 197] oder S. y. n. a. zu Rigv 1, 1, 1 देवशब्द पचायजन्त [P 3, 1 131] । स च फिदस्वरेण [Phits I 1] प्रत्ययस्वरेण चित्स्वरेण [P 3 1, 3 und 6 1 16] वा न्नोदात्त. Und so erklärt S. y. n. a. im Commentare zum Rigveda überhaupt den Accent der Wörter auf zwei verschieden Weisen, entweder giebt er die Etymologie und dann erklärt er den Accent natürlich nach Panini oder er erwähnt die Etymologie nicht und in diesem Falle bestimmt er den Accent nach den *Phitsûtra*, z. B. *ratna* in Vol I p 210 nach der Etymologie p 45 nach Phit II, 3 *nabhisajasyarisanasya*, ebenso *br̥dman* p 131 und 70, *yayas* p 130 und 121, man vgl. auch p 80 166 *duas*, 94, 161 *pecas*, 100 *salas*, 102 206 *rajas*, 116 *śūlas*, 147 *rajas* und *ujas* 158 *śūlas*, 284 *ōkas*, 277 *caḥśus*, 83 *dhana*, 86 *p̣ra* = *carica*, 144 *bilz*, 218 *hīranya*, 154 *lāis*, bei letzterem Worte *raṭajasyarena* p 153 und 161, vgl. auch *gḷrta* auf p 160 und p 61 etc. — S. y. n. a. hält gewöhnlich an einer Erklärungsweise fest und nimmt hierer eine Unregelmässigkeit der Bildung (*raṭajaja*) an als dass er von einer Erklärungsart, wenn sie ihm kein genügendes Resultat giebt zur andern übergehen sollte, wo er aber letzteres dennoch thut, da mit der Uebergang gewöhnlich vom *vyutpattipakṣha* zum *avyutpattipakṣha*, höchst selten umgekehrt gemacht weil die *Phitsûtra* ihrer grossen Delirbarkeit wegen es in der That selten wenn überhaupt unmöglich machen die Accentuation eines Wortes aus ihnen

*) Vgl. auch Siddh. kau. ed. Jāṇanatha II, 546 Anmerkung 1

deshalb vor *Çantanava* gelebt haben müsse. Man konnte, wie uns scheint, höchstens so sagen *Çantanava* verräth ein viel weniger gebildetes grammatisches Bewusstsein als *Pāṇini*, ist also nicht junger, sondern älter als er. Glücklicher Weise brauchen wir uns nicht auf ein so allgemeines *Raisonnement* einzulassen, denn es lässt sich anderweitig beweisen, dass *Çantanava* nach *Pāṇini* gelebt haben müsse, dass ihm *Pāṇini*'s Werk vorgelegen und dass er dasselbe gelegentlich zu verbessern gesucht hat. Bevor wir aber die Regeln *Pāṇini*'s und *Çantanava*'s betrachten, auf welche unser Beweis sich stützt, sei es erlaubt, eine Stelle *Yāska*'s mit *Durga*'s Commentare hier anzuführen. *Yāska* handelt Nir III, 13—17 über Vergleichungswörter und Affixe, und äussert sich dann in III, 18 so: अथ लुप्तोपमान्यर्थोपमानीत्याचक्षते । सिद्धो व्याघ्र इति पूजाया । खा काक इति कुत्साया ।, welche Worte von *Durga* so erklärt werden: अथेदानीं येषु पदेषु लुप्यन्त उपमाशब्दा इवाद्यस्तान्यवसरमाप्तानि व्याख्यास्याम । तानि पुनरिमान्यर्थोपमानीत्येवमाचक्षते आचार्या । निष्ठा हीय तेषु सञ्ज्ञेत्यभिप्रायः । तानि च पुनरसमाज्ञातान्येव निष्ठासमाज्ञाये । तेषु वक्तुरभिप्रायगता एत एवोपमाशब्दा अर्थतो लिङ्गान् इत्यर्थोपमा इत्युच्यन्ते । . सिद्धो व्याघ्र इति पूजाया । यो हि पूज्यो भवति स उच्यते सिद्धो देवदत्त इति । अथ न सिद्ध एव देवदत्त । किं तर्हि । सिद्धगुणस्तत्र कश्चिदस्ति शौर्यादि । अतस्तदभिधानेनोपमार्थं क लोपमाशब्दानामिवाद्गीतामन्यतममनुच्चारयन्नेव ब्रवीति सिद्धो देवदत्त इति । यत्तदनुच्चारणमुपमाशब्दस्य स एव लोप इत्युच्यते । खा काक इति कुत्साया । यो हि लोप्यादिदोषसमन्वयेन कुत्सनीयो भवति स एवमुच्यते खायमिति । अत्रापि खेवायमितीवशब्दस्य लोपो द्रष्टव्यः । धार्म्यादिदोषसमन्वयेन च कुत्स्यते स काकोऽयमित्युच्यते ॥ *Yāska* wurde hiernach ein Wort *sinha* oder *tyaghra*, wenn es in der angegebenen Weise ohne Vergleichungspartikel gebraucht wurde, als ein *luptopama*, d. h. als ein Wort, dessen Vergleichungspartikel ausgefallen ist, betrachten, und er wurde dies, wie man vermuthen darf, vielleicht auch dann noch thun, wenn ein Wort *sinha* nicht nur Beiwort einer Person wäre, die mit einem Löwen

εργασίας ἐπέε τα εἰς ὧς λεγόμενα διδούλαβη εἰ ἔχου την ποιητήν σου λαβὴν ἔχουσαν το π καὶ το ἥ εἰσενονται, τοῖον πηρος, πηλος οὕτως καὶ πηρος. Odes A 68 ὕμνον εἰς ὄλβον τα γὰρ εἰς ὧς λεγόμενα διδούλαβη μονογενὴ ἀσχημενα ὑπο τοῦ α καὶ ἔχουσι δύο σημασις ἢ πλεονα βαρυνεσθαι θέλει ὄλον ὄκνος οὐβροος ὄλβος οὐσους Ὀδοίς, ὄστος οὐτός καὶ ὄμμος W 148 etc. Man wird dem Herodian aber deshalb wohl keine todte Sprachanschauung zuschreiben wollen.

verglichen wurde sondern sogar zum Namen einer solchen Person geworden wäre

Wie dem auch sein mag, dem fortgeschrittenen grammatischen Bewusstsein Paninis genügt eine solche Anschauungsweise nicht mehr, seiner Theorie nach kann ein Wort seine Bedeutung auch nicht im Geringsten ändern, ohne zugleich auch seine Form zu ändern, ohne ein Affix anzunehmen durch welches die Modification der Bedeutung bezeichnet wird. Das Wort *pañcalas*, 'die Pañcaler' kann ohne ein neues Affix anzunehmen, nicht 'das Land der Pañcaler' bezeichnen, ebensowenig kann das Wort *sinha* ohne neues Affix Name eines Menschen werden, der einem Löwen verglichen wird, bezeichnet nun trotzdem in der Sprache *pañcalas* wirklich 'das Land der Pañcaler', und ist ein Mensch *sinha* genannt, so ist die ursprüngliche Bedeutung der betreffenden Worte nicht etwa ohne Antritt eines Affixes so modificirt worden sondern es ist ein Affix angetreten, aber wieder abgefallen, oder, um genauer zu reden, es ist dafür eine Note substituiert worden. P 5, 3, 92 wird die Anfügung des Affixes *lan* an Pratipadika gelehrt und dann heisst ९३, 95 इवे प्रतिष्ठती ['das Affix *lan* ist ebenfalls an ein Pratipadika anzufügen, wenn man etwas bezeichnen will das dem durch das Pratipadika Bezeichneten] gleicht, [wenn das durch das neue Wort zu Bezeichnende] eine Nachbildung [dessen ist was durch das ursprüngliche Wort bezeichnet wird], z. B. von *agra* 'Pferd' bildet man *agraka* 'eine Figur aus Holz etc, die einem Pferde gleicht', 97 सञ्जाया च, 'Und [*lan* ist unter gleichen Umständen anzufügen, wenn das neue Wort] der Name [dessen ist was dem durch das ursprüngliche Wort Bezeichneten gleicht], 98 लुम्भनुष्ये, '[für das nach voriger Regel anzufügende Affix *lan* ist jedoch] *lan* [zu substituieren, wenn das neue Wort der Name eines Menschen ist der dem durch das ursprüngliche Wort Bezeichneten gleicht], १ II *cañca* ist Name eines Menschen, der einem Strohmanne gleicht. Zu 98 bemerkt das Mahābhāṣya किमर्थं मनुष्ये लुप्यते । न लुगेवोच्येत । निद्रमिद्वयं लुम्भनुष्ये । निद्रमिद्वयं मनुष्ये लुप्यते । चक्षेव चक्षुः । वधिकेव वधिका । वरकुटीव वरकुटी ॥ *kaṣṭhata* निद्रमिद्वयमिति । वचनं ल्यभिधेयवदेव भवति । चक्षे मनुष्यादिति । तदुक्तं हरीतक्यादियु व्यक्ति [P 1 zu P 1, 2, 52] इति । मुक्तिं तु मनुष्यनिद्रप्रमद्वयं ॥ *Āgopabhatta* ननु युक्तवद्वाच्येन [cf P 1, - 51] निद्रवचनयोर्ममयोर्विधानाद्विद्रमावप्रहसनयुक्तं । अत आह वचनं ल्यति । हरीतक्यादिव्यस्य पाठादिति भावः । मनुष्य-

अपि प्रतिषेध [V 3 zu P 1, 2 59] इति विशेषणविषयमिति बोध्य ॥
 An P 5 3 98 schließt sich nun Regel 1 1 904 सञ्ज्ञायामुपमान
 so an, dass sie lehrt, die nach 5 3 98 formirten Wörter *canca* etc.
 als Namen von Menschen die mit dem durch sie bezeichneten ver-
 gleichen werden, seien *dyadatta* 6 1, 204 wird im *Mahabhashya*
 deshalb besprochen weil der *Adyadatta* schon aus dem *Anubandha*
 des Affixes *kan* dessen Kraft bei Substitution von *lap* für *kan* kei-
 neswegs durch P 1 1 63 (cf *Mahabhashya* ed. Bhatnayne I 717 ff)
 aufgehoben wird folgen sollte wir brauchen jedoch auf jene Be-
 sprechung deren Gegenstand das *vyāriṇasjadjudattatācam an jāa*
*ṛakam amulanthalaklāne vare pratya jalakṣānaujratishedhāṣja**)
 der *Cod.* Ausg. Pāṇini's ist, nicht einzugehen, da sie für unsern
 Beweis nicht von Belang ist, und wir erkennen nur, dass wenn Pā-
 ṇini einmal noch eine besondere Regel für den Accent der *Ūpa-*
man gegeben wollte, er sich ohne ungenau oder undeutlich zu sein
 in 6 1 904 deshalb so kurz fassen konnte wie er gethan hat weil
 er sich auf die erwähnten Regeln des 5ten Buches zurückbeziehen
 konnte. Die von P 1 1, 904 gegebene Regel wird nun auch von
 Çantanara gegeben und zwar in folgenden Worten II 16 **)

*) In *garga* und *tatsa* tritt nach P 4 1, 100 *yaṭ* also *gārgyah*
tatsyah an: die nach P 4 1 104 *an* als *ānanda* für *yaṭ* in *a:* wird
 P 2 4 64 *luh* substituirte also *garq* / *tatsah* *telah* durch die Substi-
 tuirung jenes *luh* wird der *Adyadatta* der nach 6 1 197 aus den *Anu-*
bandha n der Affixe *yaṭ* und *a:* folgt nicht aufgehoben man sollte also
gargah *tatsah* *vudh* erwarten. Nun hat aber Pāṇini dadurch dass er in
sanjñāyan upanana den Accent, der schon aus dem *Anubandha* n des
 Affixes *kan* nach P 6 1 197 folgen sollte noch einmal vorgeschrieben
 hat angedeutet dass die Operation die durch ein Affix bedingt wird bei
 Wegfall dieses Affixes nicht statthat sobald sie einen Accent betrifft. Hier
 vor einem *Anubandha* des Affixes abhängt, und deshalb sagt man nicht
gargah sondern *garqah* etc. An *atra* tritt 1 4 1 1 9 *hal* also nach
 P 6 1 164 165 *atrayah* für *huk* tritt *luh* ein nach P 2 4 64 und man
 sagt nicht *atrayah*, sondern *atrayah* weil der *Intoditta* durch P 6 1
 104 aufgehoben wird. In *usttragra* in *lar* *arayu* wird 1 3 100 *lu*
 für das 5 3 96 nie *pratkratu* vorgeschriebene *kan* substituirte, das, n von
kan verliert dabei durch P 6 1, 94 seine Wirkung. Ueber *ṛajaka*
 (vgl. *Śukrinakha* II 100, 101) *ṛajaka* *ṛajaka* *ṛajaka* *ṛajaka* *ṛajaka* *ṛajaka*
 p 160 b P 6 1 204 wird in *kurushottanadevas* *Jnapakasamuccaya* *Cod*
 Walker 208 fol 81 a behandelt —

*) Beachte auch die Stellung des Sutra es folgt auf *grinaṭna: ca*
 wie Pāṇini's *sanjñāyan upamanam* auf *vrishud na na ca* cf Note zu II 16 —

dere, so ist dies ein sicheres Zeichen für seine Posteriorität. Hatte Panini seine Regeln nach Çantanava verfaßt, so hätte er Çantanava's Regeln II, 17 und 18 nicht ignoriren können.

Obiges erscheint uns der einzig mögliche aus dem Werke Çantanava's selbst zu entnehmende Beweis dafür, dass die *Phitsûtra* nach Panini abgefaßt sein müssen, die beiden letzten *Sûtra* Çantanava's sind allerdings ebenfalls den von Panini am Anfange des 1. Buches gegebenen Regeln nachgebildet, aber sie fehlen in der *Phitsûtravritti* und sind wahrscheinlich ein späterer Zusatz können also Nichts beweisen. Dass das Resultat zu dem wir hier gekommen sind mit den Ansichten der gelehrten Indier über das Alter der *Phitsûtra* übereinstimmt, ist schon von Prof. Goldstücken, Panini p. 217 ff. nachgewiesen worden, man vergleiche besonders p. 219 Nagojibhatta's Zeugnis यद्वा फिट्सूत्राणि पाणिन्यपेक्षया धुनिककर्तृकाणि, 'But, on the other hand, these *Phitsûtras*, when considered in reference to Panini are as if they were made to day.'

Die Abfassungszeit der *Phitsûtra* in der Gestalt, in welcher sie uns vorliegen, näher zu bestimmen, ist mir bis jetzt nicht möglich gewesen, ich vermute aber, dass auch der Verfasser des *Mahabhashya* sie noch nicht gekannt hat. Alle Stellen seines Werkes wenigstens, welche ich zu den *Phitsûtra* verglichen habe, haben mir gezeigt, dass es nirgends Patanjali ist, der sie erwähnt, sondern immer erst sein Commentator Kuyata, man wird sicherlich auch daraus dass Patanjali 7 B. *sama* und *ama* an mehreren Stellen (P. 3. 1. 3, 6. 1, 18) als *anudatta* neben einander erwähnt nicht schliessen wollen, er habe *Phit* IV. 10 oder aus *napunya* *kanara* er habe II, 3 gekannt, selbst ein *pratipadikam antadattam* berechtigt noch zu keinem derartigen Schlusse. Da mir nur ein kleiner Theil des *Mahabhashya* bekannt ist, wurde es vortheilhaft sein, wollte ich mich hier mit Bestimmtheit aussprechen, indessen scheint mir der Umstand, dass das *Sûtra phisho 'nta udattah* oder das charakteristische *phish* an manchen Stellen wo die Anführung desselben dem Patanjali, wenn es ihm bekannt gewesen wäre, sehr nahe gelegen hätte, nicht erwähnt wird, sehr gegen die Existenz der *Phitsûtra* zu Patanjali's Zeit zu sprechen. Ich will eine dieser Stellen anführen. P. 6, 1, 13 wird für den Finalen von *go* unter gewissen Umständen die Substitution von *ai* gelehrt, Kâtavyana ist damit nicht zufrieden, er verliest *gor apacanam*, an *go* solle der Agama *a* treten, denn bei der Substitution von *aca* für den

Finalen würde *gora* antodatta werden, damit aber der *Adyudatta* eines *Bahuvrīhi gacagra* nicht übereinstimmen, würde aber der *Asama a* angefügt, so würde *gara*, weil die *Āgamas* *anudatta* seien, *adnudatta* werden, und damit würde der *Adyudatta* von *garagra* im Einklang stehen, der Accent von *ga* wird in der Discussion *arjupattipakshe* und *ryutpattipakshe* betrachtet. Die uns interessirenden Worte sind ॥ गोरग्वचन गवाये खरसिद्धयं ॥ गौरव्यक्तव्य । किं प्रयोजन । गवाये खरसिद्धयं । गवाये खरसिद्धयं पा स्यात् । गवाय । अवडादेशे हि स्वरे दीप । अवडादेशे हि स्वरे दीप स्यात् । अन्तोदात्तस्थान्त्यतो ऽन्तोदात्त आदेश प्रसज्येत । कथ पुनरयमन्तोदात्तो यदैकाच् । व्यपदेशिवद्भावेन^{*)} । यथैव तर्हि व्यपदेशिवद्भावेनान्तोदात्त एवमाद्युदात्तो ऽपि । तत्रान्त्यत आद्युदात्तस्याद्युदात्त आदेश प्रसज्येत । सत्यमेवमेतत् । न त्विद नचणमसि प्रातिपदिकस्यादिषुदात्तो भवतीति । इद पुनरसि प्रातिपदिकस्थान्त उदात्तो भवतीति । सो ऽसौ नचणेनान्तोदात्त । तत्रान्त्यतो ऽन्तोदात्तस्थान्तोदात्त आदेश प्रसज्येत ॥ यदि पुनर्गमैर्दोर्विधीयते^{**)} किं कृतं भवति । प्रत्ययाद्युदात्तत्वे कृत आन्तर्यत आद्युदात्तस्याद्युदात्त आदेशो भविष्यति । कथ पुनरयमाद्युदात्तो यदैकाच् । व्यपदेशिवद्भावेन^{***)} । यथैव तर्हि व्यपदेशिवद्भावेनाद्युदात्तस्याद्युदात्त आदेशो भविष्यत्येवमन्तोदात्तो ऽपि । तत्रान्त्यतो ऽन्तोदात्तस्थान्तोदात्त आदेश प्रसज्येत । सत्यमेतत् । न त्विद नचणमसि प्रत्ययस्थान्त उदात्तो भवतीति । इद पुनरसि प्रत्ययस्यादिषुदात्तो भवतीति । सो ऽसौ नचणेनाद्युदात्त । तत्रान्त्यत^{†)} आद्युदात्तस्याद्युदात्त आदेशो भविष्यतीत्यादि । Wir begegnen hier nicht dem Terminus *phal*, nicht der Regel *phalo nta udattah*, erst *Kaiyata* beginnt अच्युत्पत्तिपक्षे गौगन्द क्षिप इत्यन्तोदात्त. Dass eine Regel wie *pratipadikasjanta udattah* schon vor *Çāntanava* existirt haben mag, hat schon Prof. Goldstücker ausgesprochen, cf. unten. —

Was nun die Frage nach der Oertlichkeit betrifft, in der die *Plitsūtra* verfasst sind, so hat man bis jetzt angenommen, *Çānta*

nava habe zu den Prüfers, den Grammatikern des östlichen Indiens gehört, zureichende Beweise sind jedoch für diese Ansicht nicht vorgebracht worden. Im Osten Indiens müssen grammatische Studien schon früh betrieben worden sein, denn schon Pāṇini gebraucht Termini östlicher Grammatiker in seinem Werke, die auf uns gekommenen Nachrichten über die Thätigkeit jener Grammatiker sind indessen sehr spärlich, sie beschränken sich fast ausschliesslich auf einige Termini, die ihnen eigenthümlich waren, wie die Bezeichnungen der Casus *prāthama*, *devīja*, *trītiya* etc (cf Schol zu P 2, 3, 16, 2, 3, 13, 7, 30, 37), der Ausdruck *an* P 7, 1, 18 für die Endungen an des Nom und Ace Dn (cf Schol zu P 7, 1, 18), *añ* bei P 7, 3, 10 für die Endung des Instr Dg (cf Schol zu P, 7, 3, 10), und *bhaviṣyanti* für das paninische Lrit (cf Schol zu P 3, 3, 1, V 1), vermuthlich gehört auch *blavanti* für das paninische Lat, das von Ujjvaladitta zu Un III, 30 als *anyacaryasajña* bezeichnet wird, den Oestlichen, die ja das Futurum, wie wir eben sahen, mit *blavīṣyanti* bezeichneten. Çantana va nun stimmt in den meisten seiner Termini mit Pāṇini überein, abgesehen von solchen Ausdrücken wie *akṣara*, *anta*, *antja*, *ali*, *upottama*, *guru*, *devīja*, *laghu tarna*, *iriddha* in II, 23 *saṃyogi*, *stri*, *hrasva* etc auch in solchen wie *at* = *a* II, 6, *rit* = *ri* II, 11, *ku* = *kararga* I, 21, II, 7, III, 3, *ik* II, 26, *khaḥ* II 8, *ap* I 20, aber ausser diesen macht er von einigen Terminus Gebrauch, die ihm eigenthümlich sind. Weil nun unter letzteren einer ist, der von Bhaṭṭojidikṣiṇa als ein Terminus der Oestlichen bezeichnet wird, hat man angenommen die *Phitsutra* seien wahrscheinlich ein Werk der Oestlichen. Dass diese Annahme haltlos sei ist schon von Prof Goldstucker *Panini* p 215 ff, nachgewiesen worden. Die eigenthümlichen Termini der *Phitsutra* wurden, selbst wenn die Commentatoren bei jedem einzelnen sagten, es sei ein Terminus der Oestlichen, noch zu keinem Schlusse berechtigen, Pāṇini gebraucht ja auch Termini der Oestlichen und doch gehört er nicht zu ihnen. Wir wissen aber nur von dem *phig* = *lip*, das die *Phitsutravritti* II, 16 heisst und das daselbst auch von Bhaṭṭojidikṣiṇa erwähnt wird, dass es den *Pranacas* angehörte, über *phusik**) in I, 1

*) Mit *phusik* wird zuweilen das ganze Werk (*çantana* s bezeichnet, *kaṣika* zu P 6 2 14 समुद्रशब्दोऽपि फिपि पाटनापालकाम्बासागराधानामित्यन्तीदात्त एव, zu P 6, 2, 32 फिपि तु साङ्ख्यकाम्बिच्यनामि

wird uns einfach berichtet von Nagojibhatta es sei ein Terminus für einen Grammatiker *praveśaśāstra* *) von der *Phatratravritti*, da es der Ausdruck von Śāntanava gebildet sei, in Betreff der obigen Termini — (wie sind *as*?, od *r* nach der *Phatratravritti***) — für *as* in *asānta* II, 21 *deśaś* II, 4, 90, *tryaś* III 2, *baśvaś* II, 19, *re p aśanta*, *drjaś*, *tryaś*, *baśvaś*, *śaj* für *śat* II 20, III 17, *janarra* II 1 cf. Note, *śat* oder nach der *Vṛtti* *śat* = *śarāṇaśan* II 6, und *nap* = *najusaśa* II 3 und III 12) — wie wir gar nicht — Auch in der Bemerkung Bhattojīdikṣita's zu IV, 14, aus der allein Prof Goldtucker schließen würde, daß Śāntanava zu den Prācag gehört habe, kann ich Nichts finden, was die Behauptung rechtfertigen könnte. Bhattojī sagt I c., da *śaśa* nach jener Regel antodatta sei und fährt dann fort (Nr. ***) die Oblichen sagen in Panini's Regel 6 3 1 sei *śaśa* *advudatta* das ist zu bedenken. Prof Goldtucker I c. p. 215 und 217 hat selbst bemerkt, daß unter die Ansprüche der Prācag der *Paṭarjāś* zu P 6 3 73 *advudattan paśanara* laßt sich zu verstehen sei †) es kann also mit Bhattojī's Worten, der falls kein Vorwurf den die Prācag etwa dem Panini machen wollten, gemeint sein ††) und ich sehe deshalb nicht warum Śāntanava der ja nach Bhattojī's Erklärung der Regel IV, 14 gar

कदाचिधाटानामन्त पूर्व चेति पद्यते Haradatta zu P 6, 9, 16
क्याग्रद खरितान् इति । तिन्त्राशिक्य [IV, 9] इति क्विपि पाठात्
zu P 6 9 40 क्विपि त्विग्नानां च द्वापाम् [II 96] इति पद्येऽन्तोदात्त ।
cf. zu Ph: II 98 III 16 IV 6 und 19 —

*) Śvaraprakāśa इतिहति पूर्वोच्चार्यमभिध्या प्रातिपदिकमुच्यते

**) Ehe noch and re Mss der *Phatratravritti* vergleichen sind wage ich nicht zu entscheiden wie viel Werth den Lesarten *as* und *śat* beizulegen ist. Auch *as* geht es wie ich während des Druckes bemerkt der Oestlicher Tararath S; Kau I p 206 *as* ist *asat* *synyati* *prācag*.

***) Das *śa* in *śaśa* *prācag* ist erst von mir nach den Mss der *Śa* Kau I p. 206.

†) Prof Goldtucker's Worte p. 217 sind the eastern grammarians point out the difference between a rule of Panini and one of Śāntanava when the context in which this passage occurs leaves no doubt, that they meant a criticism on Panini.

††) Vgl dazu eine Paninibemerkung im Śvaraprakāśa zu Ph: IV 10 महशब्दो निपातस्यादायुदात्त इति महश्च म इति मूवे भाष्यादिपद्या, in der das *śa* in *śaśa* *prācag* ist in *prācag* des Phatratravritti zu IV 14 gleich steht.

nicht mit den Princes in Einvernehmen steht, zu ihnen gehören sollte, vgl. auch Nāgajibhatta und Note zu IV, 14 —

Die Frage nach der Örtlichkeit, in der die *Phitsûtra* entstanden sind, scheint mir so lange unbeantwortet bleiben zu müssen, bis wir entweder ein bestimmtes Zeugnis für ihren östlichen oder nicht östlichen Ursprung auffinden, oder genauere Nachrichten über die Princes uns in den Stand setzen, Çāntanava's Verhältnis zu ihnen beurtheilen zu können. Sollte es sich dann wirklich herausstellen, dass Çāntanava zu den Westlichen gehörte, so würden mir folgende beiden Punkte damit in Einklang zu stehen scheinen.

1) Der Formation des Namens nach ist Çāntanava*) ein Nachkomme des Çāntanu, ein Çāntanu erscheint zuerst Rigv 10, 93 und Yaska Nir II, 10 erzählt zur Erklärung jenes Hymnus eine Legende, in der Çāntanu ein Nachkomme des Kuru genannt wird, देवायिथाष्टिपेणः शुक्नुय कौरवौ**) भातरी बभूवतु Devapi und Çāntanu waren Brüder, Söhne des Rishabhena und Nachkommen des Kuru, cf Weber, Ind Stud I p 93, Westergaard, über den ältesten Zeitraum der Ind Gesch p 14 Note. Im Mahabharata ist ein Çāntanu ebenfalls Nachkomme des Kuru und Urgrossvater der den Kampf führenden Kaurava und Pandava, cf Weber Ind Lit G p 39, Anm. Da nun die Kuru ihren Sitz im Osten Indiens hatten, so scheint der Wohnsitz Çāntanava's, des Gliedes einer Çāntinu Familie, zunächst auch im östlichen Indien gesucht werden zu müssen.

2) Çāntanava scheint bei Ausarbeitung seiner Sutra die Werke *Katyāyana's*, des Verfassers der *Varitika* zu Panini und des *Vajasaneyi-pratishakhya*, der im Osten Indiens lebte***), benutzt zu haben, Çant. I, 8—10 giebt 3 Regeln über den *Adyudatta* und

*) Gegen Haradatta's Çāntanu zu P 7, 3, 4 ist der Name Çāntanava hinreichend bestätigt. Haradatta nennt zu P 6, 2, 14 die *Phitsûtra Çāntanav'yam catuṣṣṭam s'tram* cf zu IV, 19. Das *Çāntanav'iya* in *Shadgurūṣhya* bei M. Müller, *History of A. Str. L.* p 93 weis ich mit unserm Çāntanava nicht in Verbindung zu bringen.

**) Wie ich von Prof. Goldstücker erfahre, hat die *kaṭika* im Gana zu P 2, 2, 31 die Composita *devapiçāntan?* und *çāntanudevapi*. Durga erklärt *devapiçāntanena* *çāntanudevapiçāntanena* eva.

***) Mit Nothwendigkeit scheint mir dies nur daraus hervorzugehen, dass Patañjali im Osten Indiens gelebt hat und *Katyāyana* sein Landsmann genannt wird, cf Weber, *Ind Stud.* V, 155 ff., IV, 65–84, I 227 Note, Goldstücker Panini p 217, 236.

Antodatta von *dakṣiṇa*, Katy V Pr II 23 30 handelt über den *adyud* und Nicht *adyud*, von *dakṣiṇa*, Çant. I 11 lehrt, dass das Wort *krishṭa* wenn es keinen *Mṛga* bezeichnet antod. ist, V Pr II 23 lehrt, dass *krishṭa*, wenn es einen *Mṛga* bezeichnet, *adyud* ist, Çant I, 19 lehrt dass *aṇa* wenn es nicht 'Himmelsggend' bezeichnet, antod. ist, dazu ist zu bemerken dass V Pr II, 39 das Wort *aṇa* als *adyud* hervorlebt, und dass dies Wort sich in der *Vaj S* nur in der Bedeutung 'Himmelsggend' vorfindet Çant IV, 11 lehrt *yatha* sei am Ende eines *Pada* *anudatta*, V Pr II 3 lehrt dass *yatha* nach bestimmten Worten die aufgezählt werden oder, wie die Belegstellen zeigen am Ende des *Pada* *anudatta* ist. Vielleicht lassen sich hierher, anderer Punkte nicht zu gedenken, welche Çantanava und das *Vaj Pr* mit andern Werken gemein haben*), auch folgende Punkte ziehen Çant II 6 giebt die allgemeine Regel, dass Namen von Körpertheilen und Pronomina, die mit *a* endigen (*stangar-tam adantana a*), *adyudatta* sind, *Vaj Pr* II, 31 giebt die specielle Regel da *s karna* als Glied des Körpers (*karna svange*) *adyudatta* ist, und erwähnt II 39 *sarta* und *tigra* als *adyudatta* Çant. II 10 *varṇanam tanatintantanam* lehrt dass Farbenamen welche auf *ta, na ti ni t* ausgehen *adyudatta* sind, *Vaj Pr* II 3, lebt das Wort *eta varṇe* als *adyudatta* aus und ebenso II, 36 *roṣita*. Endlich hat schon Prof Goldstucker Panin Note 200 bemerkt, dass *Phits* I 18 *aryasja svamyakhyu et* dem Inhalte nach gleich dem *Varṇika svamyanantodattatram ca* zu P 3, 1 103 ist — Indessen berechtigen die erwähnten beiden Punkte der Name des Verfassers der *Phitsûtra* und ihre Beziehung zu den Werken *Katyayana's* für sich noch nicht zu dem Schlusse, dass Çantanava im Osten Indiens gelebt haben müsse.

Vermuthlich hatten schon vor Çantanava Gelehrte den Accent der *Pratipadika* in seiner Weise zu bestimmen gesucht, und es wurden dies namentlich Männer wie *Gargya* (cf *Nir* I 12 M Müller, *History* p 164) gewesen sein welche annahmen dass gewisse Wörter nicht von Wurzeln abgeleitet werden konnten Männer, die als Grundsatz hinstellten *Unadaḥjo rjupannani prâtipadikani* **)

*) Auf Punkte in denen die *Phitsûtra* mit den *Unadhi Sûtra* dem *Varṇika*, *Rikprâtipadikya* etc übereinstimmen ist in den Noten aufmerksam gemacht.

**) *Paribhasa* 2^a in *Naḥoj bhâṣa's Paribhasa beudogekharâ* Cod Wilson so vgl auch Goldstucker Pan p 112 ff

‘die Unādi Wörter sind Prātipadika ohne Etymologie’, oder wie ein Anderer sich ausdrückt *Unad ni yatha jātāni tathā sādhanā*, ‘the Upadi words are perfect as they are’ (Aufricht Ujvaladatta p VI) Diese Gelehrten konnten den Accent der Wörter, denen sie so eine Etymologie absprachen, nicht in Pāninerscher Weise bestimmen^{*)}, mussten also zunächst für diese andere Accentuationsgesetze aufsuchen, und diese konnten, wie mir scheint keiner andern Natur sein, als die des *Çāntanava* sind, später suchte man dann den Accent aller Wörter nach den oben erwähnten Prinzipien zu bestimmen^{**)}

Çāntanava gibt seine Regeln für die *Bhāṣita* und die vedische Sprache, betrachtet aber die letztere nur wie die Ausnahme, den *Atharvaveda* citirt er namentlich in IV 12, *chandas* in I, 10, 11, III, 9, IV, 5 (*Phyṣṣūtravṛtti* hier *acchandasi*) und IV, 9, es gilt gleichfalls in I, 11 und 15, nach der *Vṛtti* auch in IV, 10, *pada* in IV, 17, *bhasṭayam* I, 16 Eine grosse Zahl der in den Sutra vorkommenden Wörter sind bis jetzt noch nicht in der vedischen Literatur, einige überhaupt noch nirgends nachgewiesen

Man darf nicht erwarten, diejenigen *Phyṣṣūtra*, welche nicht den Accent einzelner fertig in ihnen gegebener Wörter bestimmen, wie z B I 11, 17 etc thun, sondern eine ganze Klasse von Wörtern nach den oben erwähnten Prinzipien *Çāntanava*s umfassen, immer in ihrer ganzen Ausdehnung richtig zu finden, manche von ihnen gelten im besten Falle nur a potiori

*) Vgl unser Citat aus dem *Svaraprakāṣa* zu I 1 —

**) Prof Goldstucker hat schon darauf aufmerksam gemacht, dass in der Stelle Sayanas zu Rv 1, 1, 1 *Gargjasya mate gñṣabdasynkhandā pratipadikāvat pñisho nta udatta ityantodattatvam* das *Gargjasya* + ate nur auf *agnṣabdasynkhandāpratipadikāvat*, nicht auch auf *pñisho nta udatta ityantodattatvam* bezogen werden darf Es wird aber schon zu Gargya's Zeit eine Regel wie *pratipad kasyanta udattāh* existirt haben, die wir bei Patanjali, der insoweit derselben Ansicht als Gargya war als er den sogenannten Unādi-Bildungen eine Etymologie absprach, vorfinden — Der Grund, weshalb *pratipadikasya anta udattāh* zur Hauptregel gemacht ist liegt wohl darin dass der Accent in Wirklichkeit öfter auf der Endsyllbe als auf andern Syllben des Wortes ruht Pāṇini macht zu Hauptregeln für die *Pratipadika*, dass die Anfangssyllbe eines Affixes *udatta* sei, — wobei zu bemerken, dass viele und grade sehr häufig gebrauchte Affixe einsyllbig sind — und dass im Compositum die letzte Syllbe *udatta* sei — über letztere vgl Prof Benfey *Gotting gelehrte Anzeigen* 1848, pag 1999 —

Wo die Commentatoren zu den Regeln Beispiele beibringen, welche in vedischen Texten anders als von ihnen accentuirt werden habe ich die vedische Accentuation, soweit sie mir bekannt war in den Noten angegeben. Prof. Aufrecht in der Vorrede zu Ujvaladatta's Commentary on the Unadi Sūtras *) bemerkt, dass die Accentuation der Grammatiker mit Vorsicht aufzunehmen sei und wir haben namentlich in Betreff Ujvaladatta's mehrfach Gelegenheit gehabt zu bemerken, dass ein anderer Grammatiker Nisinha in seiner Svaramanjari, in der auch eine große Anzahl der Unadi Sūtra behandelt werden in der Accentuation nicht selten von Ujvaladatta abweicht, und dass seine Accentuation in diesen Fällen meist mit der vedischen übereinstimmt. **) Nichts

*) I c. p. XIII. In fact the only reliable source of information as to the accent is the text of the Vedas. To believe that, from the beginning of our era downwards when the language of the Brahmins had subsided into a dull monotonous uniform accentuation the grammarians possessed an accurate knowledge of accent, and to use the accents which they give for comparative and other purposes would be to take the shadow for the real substance.

**) Außer den gelegentlich in den Noten erwähnten Fällen bemerke ich hier noch folgende. Un IV 230 Ujv a'gras Nis āngras nīpata-
val adjudattah IV 137 Ujv a' Nis ahu indem er sa codattah aus dem vorhergehenden Sūtra ergänzt III 66 Ujv rīk'a Nis rīkha
s'vārah IV 118 Ujv krti Nis krti antodattah, V 22 Ujv tīras
Nis tīras scare pī santadīharah V 8 Ujv trīna Nis trīna nīcarah
IV 6 Ujv p'j'sha Nis p'j'sha denn er lie t p'j'ushah I 29 Ujv
l'rigu Nis l'rigu adjudattah (Conjectur für aradattah) I 115 Ujv
māyāj'ja Nis māyāj'ja d. h. er lie t am Schluss des Sūtra māyarah
und l'rit hīzu up tīamam rī tīlara udattah III 55 Ujv mīthuna Nis
mīthuna cīcarah IV 63 Ujv ramat Nis ramat pratyayadīr udattah
IV 237 Ujv v'ceh'ojas und v'ceh'ojas Nis v'ceh'ojas und v'ceh'ojas
bā'vīha v'ceh'ojas sanyayam ut v'ceh'ojas yanta udattah. In einigen
Fällen weicht Nisinha's Accentuation von der des Ujvaladatta und der
vedischen zugleich ab z. B. II 48 Ujv a'na ved a'na Nis a'na
IV 73 Ujv aru'sha Nis n'ha b' det hier aru'sha er lie t das Sūtra rīk'a
rīk'ya mīshah ved aru'sha — Vergleiche über Nisinha's Svaramanjari
auch Goldstucker Pañn. Note 190. Zu dem dort Gesagten ist noch zu
bemerken, dass Nisinha zwischen Uj IV 14 und 15 noch das Sūtra gal
ta patīk'ya nī t' galika | tatākah | patīk' | hī st (cf Ujval zu IV 14 15)
von abweichenden Lesarten Nisinha's es es mī t gestattet folgende anzu
führen II 21 krti cha'ca | krti rakpratyaj' | cha carīd'gah | krtīst
krtīst | III 28 vīna eno n'ca | a'lo vāre'ya und nicht vāre'ya

Uebersetzung und Anmerkungen

I, 1 Die Endsylbe eines Pratipadika ist udatta

Zu *uctarb* cf P 2, 3, 46, *Laghi Kau* No 93^a, zu *putrā cārya* z B Goldstucker, *Pāṇini* p 90, *Kāyaja* bei Goldstucker *Pāṇi* Note 293, Weber, *Ind Stud* IV, 73 etc, zu *namatroci cer* etc oben p 4 — Das Ms der *Phi Vr* hat || *ṣṛiganeṣaya namah* || *phish* (oder *phishi*) | *phishantodatto bhavati* | *phish iti pratipadikam pradarṣanartham śāntanavacaryah phish iti pratipadika sanjñam kṛtavan* | : a, das Uebrige ist Ergänzung aus sehr un- deutlichen Randnoten, ich habe **pratipadikapradarṣanartham* ge- schrieben **phish* dient dazu das Pratipadika zu bezeichnen. Zu *arthavadadhatur* cf P I 2 43 u 46 *arthavad adhatur apratyayah pratipadikam* | *kṛttaddhitasamāsaṣa* | Der Verfasser des *Svara prakāṣa* ist in seiner Rechtfertigung dieses ersten Sutra ausführ- licher als Nāgopbhata, selbst wenn man der Ansicht sei bemerkt er, dass alle Pratipadika von Wurzeln vermittelt der Affixe ab- geleitet werden (cf *Nir* I, 12, *Aufrecht Ujval* Pref p VII, Goldstucker *Pāṇi* p 171 ff) und ihr Accent demgemäss nach P 3, 1 3 etc bestimmt werden könne, so sei doch dies *Phitsutra* noth- wendig für diejenige Art der Accentbestimmung, welche nicht von der Etymologie ausgehe, abgesehen hiervon könne aber auch ohne dies Sutra der Accent in gewissen Wörtern gar nicht bestimmt werden, wenn man jenen Satz, 'jedes Pratipadika sei von einer Wurzel abgeleitet', verwerfe, denn man könne ja nicht *Pāṇini's* Accentregeln auf Wörter anwenden, denen man eine Etymologie abspreche, und endlich könne der Accent von Wörtern wie *putrī* oder *putrakam* (von *putriya* und *putrakamya*) ja nur aus diesem *Phitsutra* erklärt werden, denn ohne dasselbe wurden dieselben ja accentlos sein müssen, die betreffenden Worte sind *nanu ci cer darsih* (Un 5 12) *enuvraṣaikṛityishibhyah kid* (Un 3, 66) *iti dai*

destoweniger ist es mir nicht unwahrscheinlich, dass die Grammatiker in manchen Fällen, in denen ihre Accentuation von der vedischen abweicht, in vollem Rechte sein können, dass der Accent nicht immer derselbe gewesen oder vielmehr geblieben ist, hängen uns Grammatiker, an deren Glaubwürdigkeit wir nicht zweifeln können, dadurch, dass sie auf den Unterschied zwischen dem vedischen Accente und dem ihrer eignen Zeit aufmerksam machen, dass ferner solcher Accentwechsel auch in andern Sprachen vorkommt, beweist z. B. das Griechische das Wort *Καρχος* wurde von den Kyzikern zur Zeit der Alexandriner auf der letzten Sylbe betont, Aristarch dagegen betont das Wort gestützt auf die Tradition der gebildeten Griechen als Proparoxytonon, die Attiker betonten *ἀρχος* als Proparoxytonon, bei Homer war das Wort der Tradition gemäss Properispomenon, die gewöhnliche Aussprache war *οἶλος*, aber für Homer stand *οἶλος* fest, auf Kreta sagte man *Λυρασιος*, im Homer las man *Λυρασιος*, der allgemeine Gebrauch war *Λησιος* zu sprechen die Böoter sagten *Λησιος* (cf. Steinthal, Gesch. der Sprachwissenschaft bei Gr u R pag. 458 ff), der Accent der Gegenwart stand mit dem historisch überlieferten Accente im Widerspruch warum sollte dieselbe Erscheinung nicht auch im Laufe der Zeit in Indien eingetreten sein? Warum sollen wir, ohne Gründe, die Berichte der Indischen Grammatiker und Commentatoren als falsch verwerfen, die doch sonst eine Gründlichkeit und Sorgfalt in ihren Werken verrathen, der man die aufrichtigste Anerkennung nicht versagen kann? (vgl. auch Goldstucker Panini p. 262 über verschiedene Perioden des Accents) —

wie Uyyr hat III 110 hat Nṛsinha mir nicht IV, 54 heist er jagarīk kvaṇ | vidathesku jagrivāh IV 75 nahikaḥtrapiḥya ushac IV, 165 strī | strīti napatyate | Dass Nṛsinha in III, 2 die Wurzel ji von der jna abgeleitet wird, nicht hat hat schon M. Müller, History of A. Skr. L. p. 249 bemerkt —

Uebersetzung und Anmerkungen

I, 1 Die Endsyllbe eines Pratipadika ist udatta.

Zu *uctaish* cf P 2, 3, 46, Lagh Kau Nro 93, zu *purva carya* z B Goldtucker, *Pāṇini* p 90, Kayata bei Goldtucker *Pan* Note 223, Weber *Ind Stud* IV, 75 etc, zu *nanvatrodi cer* etc. oben p 4 — Das Ms der *Phi* Vj hat || *ṛiganeṣaya namah* || *phish* (oder *phush*) | *phishantod ito bhavati* | *phish* | *iti pratipadikam pradarṣat ittham* | *ṛintanavacaryah phish* | *iti pratipadika sanjam kritam* | *iti* a, das Uebrige ist Ergänzung aus sehr un- deutlichen Randnoten, ich habe **pratipadikapradarṣan ittham* ge- schrieben 'phish dient dazu das Pratipadika zu bezeichnen. Zu *arthavadadhatur* cf P I, 2, 45 u 46 *arthavad adhatur apratyavah pratipadikam* | *kṛttadḍhitāsamāṣeṣa* |. Der Verfasser des *Svara prakāṣa* ist in seiner Rechtfertigung dieses ersten Sutra ausführ- licher als Nagojihatta, selbst wenn man der Ansicht sei bemerkt er, dass alle Pratipadika von Wurzeln vermittelt der Affixe ab- geleitet werden (cf Nir I, 12, Aufrecht, *Ujval* Prof p VII, Goldtucker *Pan* p 171 ff) und ihr Accent demgemäss nach P 3, 1, 3 etc bestimmt werden könne, so sei doch dies *Phitsutra* noth- wendig für diejenige Art der Accentbestimmung, welche nicht von der Etymologie an g l c, abgesehen hiervon könne ab r auch ohne dies Sutra der Accent in gewissen Wörtern gar nicht bestimmt werden wenn man jenen Satz, 'jedes Pratipadika sei von einer Wurzel abgeleitet', verwerfe, denn man könne ja nicht *Pāṇini's* Accentregeln auf Wörter anwenden, denen man eine Etymologie abspreche, und endlich könne der Accent von Wörtern wie *putrī* oder *putrakām* (von *putrīya* und *putrakāmīya*) ja nur aus diesem *Phitsutra* erklärt werden denn ohne dasselbe würden dieselben ja accentlos sein müssen, die betreffenden Worte sind *nanvadi cer daitsh* (Un. 5 1^a) *snuvraṣcikṛtṛvibhīṣah kid* (Un 3, 66) in *ḍai-*

sisapratyayayoh *) pratyayasyatenan intodittitvam**) siddham | ye capi na vyutpadyante nadadivas tatrapi sarvam nama dhātujam itimate prakṛitipratyayaḥ bagasyaṣṭaṣṭakalpaniyatvat | tasmād yatra nabvishyasyanisantasya (II, 3) cakṛatīkakatyor akṣharam akṣaram pratyayena (IV, 1) ity idyapavadvishayabhivas tatra pratyayasya renan intodittatve siddha idam sutram kimartham iti cet | ucyate | avyutputtipakṣha ṣaṣṭyakatī t | kimca sarvam nama dhātujam itiyada nsti tad pi kartavyam | kimcatmanah putram iechatī (P 3, 1, 8, 9) putriyaputrakamy aḥbhādyor dhātustaren itodattayoh (P 3, 1, 32, 6 1 16°) kṛipyallopayaḥlopyoh (P 6 4, 48, 6, 1, 66 V) kṛitayoh putrīḥ putriyau putrakān***) putrakam iv ity ad itantodittitvasiddhyartham idam sutram | anyathā sarvanudattatvam syat ||

I, 2 [Die Endsylbe] der Synonyma von *ṛataḥ* *apalanā*, zweier Pflanzennamen, *ambā*, Mutter, und *śagara*, Meer, [ist udatta]

iti nach *unariantanānam* in Si Kau aus allen drei Codd, zu Bhattojī's *laghāṇ ante* cf zu I 10. In Lghuṣṭibd Cod 294 fehlen die Worte vom ersten *laghāṇ ante* bis *atrapī*, zu *hrasvantorya* II, 2 und 11 — Phi Vrī hat *apalanā* für das erste *apalanā*, *phaleruḥa* steht auf dem Rande, zu *araghatākā* steht auf dem Rande *kṣhabhedā*, jedenfalls für *ṛikṣhabhedā*, in derselben Gegend sind noch die Ueberreste zweier andern Wörter auf dem Rande zu sehen, die ich als *vyudghata* und *aragbadha* erkläre, und zwischen beiden hat noch ein anderes Wort, vermutlich *areṇata* gestanden. *Pālaka* in Phi Vrī habe ich nicht zu *pālaka* verändert weil weder das eine noch das andere Wort zu belegen ist, Molesworth a Diet Murathee and Engl führt unter *pālaka* die Bedeutung 'a vegetable Beta Bengalensis' auf, *pajala* ist *Bigoma suaveolens*, *apḍlanka* *Cassia Fistula*. *Ambartha* wird von Phi Vrī genauer aufgefasst als von Bhattojī, cf P 7, 3 107 → Si raprakāṣa hat *ambā akka alla, matā, atreṇarvanāntanām* (II 9) *ityad udattatve prapṭe*

I, 3 [Die Endsylbe] der Synonyma von *geḥa*, 'Haus', [ist udatta] jedoch nicht wenn sie Feminina sind

harmyam in Phi Vrī auf dem Rande für *halahala* als Neutr und in der Bedeutung 'Haus', finde ich keinen Beleg, *kunda* (cf

*) Cod dasipratyayoh

**) Cod °dattam*siddham

***) Cod putrakam cf P 8 2, 64

auch II, 3) ist nach Ujvaladatta antodatta, *ishya* ädjudatta nach Bhattoji zu I, 5, zu *ihana* etc cf I, 19 —

I, 4 Und [die Endsylbe] von *guda* [ist udatta, jedoch nicht im Femininum]

Zu *antaraṅga* cf zu I, c — Der Svaraprakāṣa hat, dem *agehartha āramblak* der Vritti entprechend *agehartham idam* — *antrethjas te gudabhyah* in Phi Ver ist Randbemerkung von zweiter Hand, *ya ca te guda* kann ich nicht belegen, dagegen findet sich A V N, 3, 16 *yajca te gudah* —

I, 5 [Der Endvocal eines Prītipadika] welches vor [dem Laut vocale] ein *dh* oder *y* hat und ausschließlich feminin ist, [ist udatta]

striśhaḥajarneti bei Bhattoji heist Cod 2326, 1331 und 2332 haben *striśhaḥajarnanamnam ita*, ich habe das erstere vorgezogen, weil sich Nagopibhatta daran anschliesst. Das *purā* des Bahuvrīhi *dhyapīrasja* ist auf das zu ergänzende *antak* zu beziehen. *striśhaḥaj* findet sich ebenso wie hier, im Sinne von *nityastrilīṅga**) gebraucht II, 2 und vielleicht II, 20, P 4, 1, 63 findet sich *astriśhaḥaj*, *ishaya* hat denselben restringirenden Sinn nach den Commentatoren in *abvishaya* I, 20 und in *bahuracanaiśhaya* P 1, 2, 123, nicht nach einigen der Commentatoren in *nabvishaya* II, 3. Das Wort *ishya* kann nicht unter unsere Regel fallen, weil es nicht ausschließlich weiblichen Geschlechts ist, Bhattoji erwähnt es nicht als Beispiel, sondern als Gegenbeispiel. „Weshalb sagt denn Çintanava *isthaḥaj*, d. h. weshalb beschränkt er seine Regel auf Worte, welche ausschließlich Feminina sind?“ Antwort: „Weil man sagt *ishya*, *kṣatriya* (cf P 4, 1, 63) und nicht *ishyā*, *kṣatriyā*, neben welchen Femininen auch *ishya*, *kṣatriya* stehen, *ishya* ist ädjudatta nach P 6, 1, 213, womit nach Bhattoji's Ansicht Çintanava durchaus übereinstimmt, und *kṣatriya* Mahyodatta nach Phits III, 13 (resp P 4, 1, 133, 3, 1, 3). Das Ms des Svaraprakāṣa betont die Worte richtig *ishyā*, *kṣatriya*. In der von Nagopibhatta citirten Stelle Kayyata's handelt es sich zunächst um die Etymologie des Wortes *āya*, die Worte des Mahabhiṣya, an welche Kaviyata's Bemerkung knüpft, lauten *anṣayorāsanāḥkṣanāḥ* *anṣ* *ā* im II

*) Man vermisst die Erklärung des *striśhaḥaj* in den mitgetheilten Commentaren der Svaraprakāṣa hat sie, er beginnt *nityastrilīṅgaḥaj* *dhakarayak irapurāyo* *yo 'nṣya* 'c i a

añjēcopasañkhyānam kartavyam sañjñādyam | ājyam | yadā kyaḥ, |
iriddhīr na prapnoti | tasmad nyad eṣaḥ | yadā nyad, upadhālopo na
prapnoti | tasmad kyaḥ eia | nanu cōktam, iriddhīr na prapnoti |
anpūriasya prayogo bhaviṣhyati | i a , dazu Kaiyata tasmad nyad
eṣa itī | nanu stare bhede bhavati | kyapī saty ādyudattam padam
 (cf P 3, 1, 4) *nyati saty antasāritam* (P 6, 1, 185) | *naṣṭa do*
eṣaḥ | nabhiṣṭayasyānisantasyety (Phit II, 3) *adyudattatīdhanat |*
 hier giebt der aus dem Phitsūtra folgende Accent den Ausschlag
 oder, um mit Nagojibhatta zu reden, er vertilgt den auf etymolo-
 gischem Wege gewonnenen Accent — Die *daṇḍādi* erhalten bei
 P 5, 1, 66 nicht das Affix *yat*, sondern *ya* — Si Kau I, p 641
 hat *yat*, Kaçika im Text *yaḥ* im Comment *yat*.

I, 6 * [Die Endsylbe] eines mit *lha* endigenden [Prītipadika]
 das nicht mit *ç* oder *m* beginnt, [ist udatta] —

sukham, dukkham in V sind Rindzusatz von zweiter Hand
 Ujval und Siddh Kau lesen Un 5 24 *çño hrastāçca*, *kha* gilt
 aus früherer Regel Bhattojī's Erklärung des Phits II, 6, nach
 der auch *guda* (in I, 4) und *çilḥa*, trotzdem sie nicht mit kurz *a*
 endigen, unter jene Regel fallen, widerspricht dem Wortlaut der
 Regel, für Bhattojī ist *adanta* in II 6 nicht einfach ein ein Glied
 des Körpers bezeichnendes Pratipadika, das wirklich mit kurz *a* en-
 digt, sondern auch ein solcher Name eines Gliedes, der mit lang *a*
 endigt, aber in einer früheren vorhandenen oder vorausgesetzten
 Form auf *ā* ausging, in dieser Weise fallen nach Bhattojī auch
guda und *çilḥa* unter II, 6, hiergegen ist jedoch mit Nagojī zu be-
 merken, dass z B *çilḥa* erst in der Form *çilḥa śaṅga*, resp Bezeich-
 nung eines *śaṅga* ist, und nicht schon in der vorausgesetzten Form
çilḥa, deshalb kann II, 6 nicht auf das letztere angewendet wer-
 den, und also auch kein durch II, 6 gewonnener Accent bei An-
 fügung des Femininaffixes *tap* als im Thema stattfindend bleiben
 Wenn Nagojī selbst in II, 6 *imam* als nicht unter II, 6 fallend be-
 zeichnet, so ist er darin in vollem Rechte, denn die Grundform
 (und nur auf diese und nicht auf die Specialthemen einzelner Ca-
 sus kann sich Çantanava in seiner Regel beziehen) ist *idam*, und
 diese endigt nicht in *ā* Der Text des Svaraprakāṣa hat überein-
 stimmend mit Bhattojī die Worte *çilḥa | antaraṅgati at tōpah prag*
eva śaṅgaizīṣam ity adyuddhatam |, dazu haben wir aber die tref-
 fende Randbemerkung *yadā etam grāhyam baddhō apikāṣa itya*
trapy ādyudattatam i jāt | tasmad asto atra çādiraparyudasidd ady-

dattatcam iti tatteam i *etam antredh̄yas te gudadh̄ya ityatāpi stri pariyudasat* i cf I, 4 — *ṣaṅkṣa* i t bei Ujval antodatta cf auch Sayana zu Rv III, 34, 7 (anders zu I, 6 8) —

I 7 [Die Endsylbe] der auf *hih̄ṣṭha*, *vatsara*, *ti*, *ṣat* und *tha* ausgehenden [Pratipadika ist udatta]

Die 3 Codd der Siddh̄ Kau haben *yad bah̄ṣṭh̄am natividhe ityadau* ohne *sudanu* (denn so wurde zu lesen sein), alle 3 haben auch *thathadisutrena* Nagoji's Bemerkung entsprechend liest der Svaraprakaṣa *parivatsara* i *aryayapurapadapraṣṭiscare prapṭe* i *sa vatsara tu sampūrṇacci* i *iti sarapratya jasya citti ad aṣi siddham* i, ausser den von Bhaṭṭoji und in der Vṛtti angeführten Beispielen hat er noch folgende *triṇṣat*, *granthak*, *avabhṛithak*, *niṣṭilak* — Phi Vṛi hat zu dem Sutra eine Randbemerkung von zweiter Hand die, wenn ich die sehr undeutlichen Worte richtig gelesen habe, also lautet *kecid atra hi ṣṭha vatsaretyadinam anta udattah* i *tatra hyantanam vṛhiḥ ṣṭhantanam ambashilak ambambeti* (P 8 5 37) *sutram udaharanam* i *yattu vṛtti* *hiṣṭhantanam* (Vi hiṣṭhantanam) *ity uktra vṛhiḥṣṭhabar hiṣṭh̄av udahritau tad(?) anayoh* *ṣṭatav adyudattatvaṣṭavanad vṛṣṭan̄yam iti narabari* (bhattal?) und darunter steht noch *yad bah̄ṣṭh̄am natividhe sudanu* (Rv 5 6 9) — Zu den *vatsaranta* vgl noch P 2, 1, 91 ff *at ṣadanta* P 5 1 2³

I 9 [Die Endsylbe] von *dakṣina* [ist udatta], wenn es 't ching bedeutet —

Zu dem *vyatasthaya* i *sarvamataya* des Bhaṭṭoji vgl P 1 1 34 — Das Vaj Pratīṣ hat zwei Regeln über den Accent von *dakṣina* II, 99 u 20, cf dazu Weber Nach Un II 50 wurde *dakṣina* adyudatta sein, so ist es nach Bohtlingk und Roth immer im Veda accentuirt, ausgenommen im Çatap Brah̄m, wo es bald adyudatta bald antodatta i t, vgl auch Weber I c p 161 *dakṣinaṁ bahum* und *dakṣinam bahum* aus dem Çatap Br

I, 9 [Die Endsylbe] oder Anfangssylbe [von *dakṣina* ist udatta] wenn es ein Glied des K rpers bezeichnet —

avanga cf II 6 und III 3 B htingk zu P 4 1, 31 P 3 4 34, 51 5 2 2 3, 4 113, 129, etc Up. 15, 193 200 Vaj fr t II 31 Yaska IV, 6 etc Zu *dakṣi o bahuk* cf Note zu I 8 Die *adyudattah* der Vṛtti ist missig, man erwartete mindestens ein ihm entsprechendes *antodattah*, eine zweite Hand hat in Phi Vṛi auf dem Rande die Worte hinzugefügt *pratyamukṣasjamaṛya da*

kaśhinam aśshy uttaram bhavati | *uttaram dakṣhinam* |, dieselben Worte hat auch der *Śatraprakīṣa*, nur liest er *pratyāñmukham asanaya*, wie man erwartet —

- I, 10 Und [die End- oder Anfangssylbe von *dakṣhina* ist ebenfalls nach Belieben *udatta*] im *Veda* [bei jeder Bedeutung von *dakṣhina*]

- I, 11 [Die Endsylbe] von *krishna* [ist im *Veda* *udatta*] wenn es nicht Benennung eines *Mriga* ist

kṛṣṇandm iriṣṇam steht in *Phl* Vñ auf dem Rande für folgende mir unverständliche Worte des Textes *kṛṣṇamucchāt kṛṣṇa navita arajaramah*. Zum Compositum *amṛigakṣhya* vgl die Bemerkung des *Mahabhiṣhya* zu *anapunsaka* P 1, 1, 43 bei Bohtlingk, ebenso gebildet sind *Phits* I, 19 *adigākṣhya*, II, 12 *adevana* und II, 13 *asumadgotana*. Der Gebrauch von *cet*, in dieser Weise ein Wort auf eine bestimmte Bedeutung zu beschränken, ist, soviel ich bemerkt habe, den *Phitsutra*, wenn verglichen mit *Panini*, eigen thümlich, er findet sich noch I, 18 und 19, I, 17 und III, 19, in welchen beiden Fällen die *Vṛtti* jedoch *cet* nicht hat, ähnlich I, 21, II, 9, 18, daneben haben wir I, 8, 23 auch die sonst übliche Bezeichnungsweise durch beigetzten Locativ. Zum Gebrauch von *cet* bei *Panini* vgl P 1, 2, 65, 1, 3, 55, 67, 3, 4, 27, 5, 4, 10, 6, 1 134 S 1, 51 — *Nagoji* und die *Vṛtti* müssen ihrer Erklärung gemäß in der Accentuation des Wortes *krishna* in *krishno mṛigah* von einander abweichen, bei *Nagoji* ist *krishna* Adjectiv zu *mṛiga*, fällt demnach unter unsere Regel und ist *autodatta*, in der *Vṛtti* ist es Substantiv, erklärt durch *mṛiga*, und *adyudatta*, das *krishno mṛigah* der *Vṛtti* entspricht dem *krishno ratryai* *Bhattoj* s, das *krishno mṛigah* des *Nagoji* dem *krishno mahushah* der *Vṛtti*. Vgl zu unserm Sutra auch *Vñ* *Prat* II, 25 *krishno mṛigasamyoge*, *Up* III, 4 *krisher iarne*, und *krishna mṛige* im *Gana prajñadi* zu P 5 4, 28 —

- I, 12 [Die Endsylbe] oder [Anfangssylbe von *krishna* ist *udatta*] wenn es Eigennamen ist —

Rv 8 74, 3 und 4 ist *krishna* als Eigennamen *adyudatta* —

- I 13 Die Anfangssylbe [oder Endsylbe] von *culla* und *gaura* [ist *udatta*, wenn diese Wörter Eigennamen sind]

Nach *Ujvaladatta* und *Bhattoj* sind die *Up* II, 28 aufgezählten Wörter mit Affix *tan* gebildet, also *adyudatta* nach P 6, 1, 197, nach *Nagoji* zu unserm Sutra, ebenso nach *Sayan* zu *Rv* 1, 1, 6

und nach *Viśvāṣa* Svaramanjari Fol. 45 a, richtiger mit *raḥ* und *d* nach *antodatta* nach P 3, 1, 3 —

I, 14 Im Veda ist die Endsilbe von *angulīṭa*, *udala*, *raka* und *raṣa* [udatta]

Phi *Viśvāṣa* *valontyaḥ* | *raṣa* | *racatja* | *rajanas, a* *racunt, a* —
Lu. Nagoji's pacadyaci vgl. P 3, 1, 134 — *angulīṭa* | *t* nach
 B hilingk und Roth im Çatap Br madhyodatta. — *Udala* wird
 Un II 29 *udalam ca* von *Uyvaladatta* zum *adyudatta* gemacht,
 der vedischen Accentuation gemäss macht die Svaramanjari das
 Wort zum *antodatta* *udalam* | *udakaḥ* | *iti kṛṣṇatja, oḥ** | *ni*
patyate | *unattatjadalām* | *udan* | *ur* | *ma* | *r* | *iti* | *tasmad udalam* | *ur*
gate (Av 3, 13, 4) | *nipatanaḥ* | *antodattaḥ* | — *raṣa* Kbh Av 10
 10, 2, 4, etc., 12, 4, 1 etc., 10, 10, 15 *vaṣa mata rajanya ya vaṣa*
mata svadhe tava. raṣa 'Wille' Av 1, 1, 1 — Für *raka* fehlen
 mir vedische Belegstellen, — vgl. II, 1

I 15 Eben so auch von *pristīṭa*, repect *mrīṣṭa*

I 16 In der nicht vedischen Sprache [ist die Anfangs] oder
 [Endsilbe von *pristīṭa* repect *mrīṣṭa* udatta]

raḥ | *blasajam* ist in den Handschriften als besonderes Sutra
 gegeben, citirt finde ich es Praudhamanorama Cod Wilson 106
 Fol. 103 b — In der *Vṛtti* hat eine zweite Hand überall *pristīṭa*
 für *mrīṣṭa* auf den Rand geschrieben, aber *mrīṣṭa* ist gesichert
 durch Nagoji und durch das Beispiel *ṣarearya mrīṣṭa mājā* | *bla*
tarti, statt dessen die zweite Hand *ṣarearyaḥ pristīṣṭam bhacanti*
 geschrieben hat, sollte *ṣaktaryaḥ* (cf Vaj S 10, 4, 21, 27, Av 11,
 9, 93 etc. Weber, Ind. Stud VIII 66 ff) für *ṣarearyaḥ* (cf Rv 3,
 5, 3) zu lesen sein? Es ist zu bemerken dass in der citirten
 Regel Panini's 6, 1, 90, *saṁjajam* aus der vorhergehenden Regel 204
 fortgilt Zu Sutra 16 bemerkt der Svraprakāṣa richtig *śāṅga* |
ṣam (II c) | *it propte* | *pristīṣṭam* | —

I, 17 [Die Endsilbe] von *arjuna* [ist udatta] wenn es Benen-
 nung einer Graart ist.

Der Svraprakāṣa erklärt *arjuna abda, ja trinaktjajam anta*
udattaḥ | *ajāt* | *arjunam* | *trinakti kim* | *arjuno vrikṣat* | *unarcana*
tanaḥ | *ity adyudattaḥ* | In II, 1, *Viśvāṣa* sind die Worte *arjuno vri*
kṣat | *akṣajagrālaḥ* | *an kim* | von zweiter Hand vor *arjunakṣat*
 eingeheben, was mit letzterem Worte anzufangen zu weiss ich

nicht, man erwartet, *arjunam trinam* oder dergleichen, wo *arjuna* nicht der Name einer Grasart, sondern Adjectiv zu einem andern Worte ist, welches 'Gras' bedeutet Vgl zu unserm Sutra Un III, 59 *trinakhyayām cit*

I, 18 [Die Endsylbe] von *arya* [ist udatta], wenn es die Bedeutung 'Herr', [und nicht 'Vaiçya'] hat

arya in der Bedeutung von *śamin* und *vaiçya* ist mit Affix *yat* gebildet P 3, 1, 103 sollte also nach P 6, 1, 213 *ududatta* sein, unserm Sutra gleichbedeutend ist V zu P 3, 1, 103 *śo miny antodattatām ca*, das Sutra wird citirt z B von Sâyana Rv 1, 33, 3 und 1, 121, 15, —

I, 19 [Die Endsylbe] von *aça* [ist udatta], wenn es nicht 'Himmelsgegend' [sondern 'Hoffnung'] bedeutet

Zu dem Compositum *adigakhyā* vgl zu I, 11, zu *açā* Vaj Prat II 39 und Ath Prat IV, 72 und dazu die Herausgeber, zu Bhattoji's *ata eia etc* Phits I, 3 In dem letzten Beispiele der *Vṛtti* ist *āça* ebensowohl *digakhyā* wie in dem früheren, zu diesem cf Av 4 15, 3 *āçam açam udjotatum*

I, 20 [Die Endsylbe der Namen] der Nakshatra welche (aus schliesslich) mit femininem *a* endigen [ist udatta]

In Phi *Vṛti* ist *açleshasutjatrapī* Randverbesserung für ursprüngliches *açleshacimyatrapī* Dass II 19 von Bhattoji auf *açleṣha* und *anuradha* angewendet werden kann, ist nur dadurch zu erklären, dass der Accent dieser Worte von ihm vor Anfügung des Femininaffixes *tāp* bestimmt wird und dann bei Anfügung von *tap* als *antaraṅga* bleibt, cf zu I, 6, ebenso ist II, 19 von Bhattoji zu I, 2 angewendet worden Die gegenwärtige Regel ist nicht durchgangig richtig, *jyeshtha* und *çravishtha* sind z B Av 19, 7 *adyu datta*, ebenso auch *nishṭyā* und *çiçakha*, cf Weber, Abhandl der Berliner Acad 1861, p 200 Note Trotz der Erklärung des Nagoji und des Svaraprakāṣa von *abrishaya* (cf I, 5) durch *nityabanta* wird *abruṣaya* hier vielleicht richtiger einfach durch 'mit Affix *a* gebildet' erklärt, was dann die Phi *Vṛtti* so auffasst, dass die Regel auch für *açleṣha*, die ältere Form für *açleṣha* gilt, da auch jenes mit *a* gebildet ist — *Ulla* ist *ud antodatta*. —

I, 21 [Jedoch] nicht [von einem solchen Namen eines Nakshatra] vor [dessen finalem *a*] eine Gutturalis steht, wenn er Name einer Kritika ist

Das Ms der Phi *Vṛti* liest *kaçargapurīçya ya ap* Die Erklärung

der Vritti, welche auch von Bhattoji als die der *lecit* angeführt und vom Svaraprakaça allein gegeben wird, ist für die allein richtige zu halten, denn einmal giebt es keinen Namen einer Kritikā, der mit Gutturals beginnt, und die Regel ist doch offenbar nicht für das bloße *kritikā* gegeben, und ferner ist *kupûriatja* hier ganz analog dem *dī japurvatja* in I, 2, es wird also hier wie dort *pura* auf das zu ergänzende *anta* resp. *op*, das in diesem Falle dem *anta* gleichsteht zu beziehen sein. Im zweiten *kritikā* des *kritikāsu-jata manarika* *lyutikā* ist, wie der Svaraprakaça bemerkt, nach P 4, 3, 37 *luk* für das Affix *on*, das im Sinne von *tatra jātah* (4, 3, 2a) angefügt wird, substituiert worden.

I, 22 Und [die Endsylbe] von *ghrita* etc. [ist udatta]

Zu *çretu* vgl. Nagoji zu II, 10, nach Kaiyata gehören hierher auch *tīla* und *uma*, nach Nagoji *çali*, *trihī*, cf. II, 4, nach einigen auch *derara* cf. III 15, *çora* nach Schol. zu P 6 2, 42, *rita*, Sa-yana zu Rv. I p. 67. Vgl. auch Kaiyata zu Mahābhāṣya I, 1, 63 sarpīṣābdo 'ntodattah pratyasyavarena ghṛitaditvad va saptanābdo 'pi ghṛitaditvad antodattah | nityavarena tv. idyudattatva viçeṣho na syat, dazu Nagoji | pratyasyavareneti | isipratyayantatvad iti bhāvaḥ | nabvisṭasyasyetyasya (II, 3) tu na praptiḥ | anisāntasyeti par-yudasit | ghṛitaditvakālpanam tu kimartham iti cintyam | nityavare-ṇeti | saptanābdo hi sapṭanābhyam tuteeti (cf. Un. I 106) kanu-antah | nrah sankhyayāḥ (II, 5) ityapy adyudattatvam prapnotiti drashtavyam ||

I, 23 [Die Endsylbe] von *jyestha* und *lanishtha* [ist udatta] wenn sie Lebensalter bezeichnen —

Bei Bhattoji Cod. 23^b *lanishtho 'pishthah*, die andern *lanishtho 'pikah*. Zu Nagoji vgl. P 5, 3 61, 6^a, 64

I 24 [Die Endsylbe] von *tila* und *tishja* ist [udatta] oder svarita

Im Veda ist die Endsylbe von *tila* svarita nach Phit IV, 9, *tishja* ist nach Bohtlingk und Roth in der Taitt. S. antodatta, sonst antasvarita. Das Ms. d. r. Phit Vrt schreibt in der Unterschrift *phitsûtra* —

II 1 Von hier an bis IV, 1 [ist] die Anfangs-sylbe [udatta].

II 2 [Die Anfangs-sylbe] eines mit einem kurzen Vokal endigenden [Pratipadika], das ausschließlich feminin ist, [ist udatta]

Zu *tilaya* vgl. I 2 *tilah* in Phit Vrt ist Conj. clur, das Ms.

liest *tanik*, *tanu* ist vedisch *antoditta*, cf Böhtlingk und Roth s v und auch Un I, 7. Das *api* des Nagoji nach *calicabdas* scheint sich darauf zu beziehen, dass es sich mit *cali* mit finalem *l* engem ebenso verhält, oder sollte man *atijaraja* schreiben?

II, 3 [Die Anfangssyll.] eines nicht mit *is* endigenden [Prati padika], das ausschliesslich neutrum ist, [ist udatta]

Zu *tane na ta yak* vgl Nir VI 28 und dasselbst Roth. Bei Nagoji liest Ms 197 den Anfang *napunsakasya strijavishayasya na yo nityam tasyeti*, Ms 284 *strijavijasja na yo nisamtaja*. Zu Nagoji's Erklärung vergleiche man zunächst Patanjali zu P 7, 1, 77 || * *ca denacane* || kim udaharānam | akṣhi te mudra pīṅgale | nat tad asti | purasavarṇanenopy etat siddham (P 6, 1, 10²) | idam tarhi | akṣhibhy am te nīśakabhy am | id am c opy udaharānam | akṣhi te mudra pīṅgale | nanu caktam purasavarṇanenopy etat siddham iti | numa vyavahatati it (P 7, 1, 73) purasavarṇo na prapnoti || chandasī napunsakasya pumvadbhāvo vaktavyaḥ || madhor grābhnam madhos triptā vīśaṭa ityevamartham | pumvadbhāvānā numo nivṛtthi | numo nivṛtte purasavarṇanānā siddham || svarīritih tarhi karo vaktavyaḥ || udattāḥ svāro yathā syat | napunsakasya svāro mā bhut | nanu'ca pumvadbhāvātideṣad eva svāro bhaviṣyati | vakyāḥ pumvadbhāvātideṣas tatpīṇyayitum | iha hi doṣaḥ syat | madhya guninnasti madhur mīśa iti | sa tarhi pumvadbhāvo vaktavyaḥ | na vaktavyaḥ | prakṛitam pumvad iti vartate || Kujata bemerkt zu den Worten *madhur masa ite* matvārthe mīśatanvoh (P 4, 4, 12²) mādhor na ca (120) iti yata utpanna-ya lugalārekhararāphīca vaktavyaḥ (12², V 2) iti loka kṛite mīśe puna madhuṣabdo vartata ity i dyudattatvam na syat | tasmad yasya yatra napunsakatvam dīhitam tasyasaty api napunsakatva ādyudattatvam iṣyate iti pumvadbhāve 'pi svaranivartanāt svarīritiḥa ikaro vidheyāḥ |, und Nagojibhāṭa endlich äussert sich über Kujata's Worte *tasmad yajunajatra* etc so nabvīśītyasyety atra vīśaṣabdo na nityanapunsakaparāḥ | madhuṣabdasya mīśīkamaḍyānīkīraudīnyatamavacakasya cāra tkoṣasammatobhaya dīṅgasya bhīḥyāsammatasvāro mīpatteli | mīkīrandasya madyasya mīśīkasyāpi vīśakāḥ ardharcadīgāno pīṇit pumanapunsakayor madhur ite hi cāṇvatali. In der vorher gehenden Regel hatte *islaya* restringirenden Sinn das *vīśaya* des vorliegenden Sutra dagegen hat nach Nagoji denselben nicht, sondern *abvīśaya* bezeichnet jedes Neutrum — (nicht ein Wort, das ausschliesslich neutrol wäre) — und in dem Falle, dass ein

Neutrum entweder nur in einem bestimmten Casus masculine Form annimmt (wie *madhu* im vedischen Genitiv *madhos* cf z B *Sāyana* zu *Rv* I, 14, 4 *madhuçabdasya tyatyajena pullīngatvam*) oder bei der Substitution von *lopa* für ein anderes Affix, welches hatte antreten sollen, masculin geworden ist (wie *madhu* als Monatsname), fallen auch diese letzteren Formen wegen der Verbindung in welcher sie mit dem Neutrum stehen, unter die gegenwärtige Regel, in diesem Sinne konnte auch *guda* in I, 4 von *Nagoji* als *nabvishaya* bezeichnet werden. Obgleich auch die *Vṛitti nabvishaya* einfach als *napunsaka* auffasst, so glaube ich doch, dass man dem *vishaya* dieses Sutra keine andere Bedeutung geben darf, als dem des vorhergehenden, und dass *nabvishaya* also als *nityanapunsaka* zu nehmen ist, in dieser Weise wird das Wort auch vom *Svaraprakāṣa* erklärt *isantal arjitasya ni janapunsakasyādūr udāttaḥ syāt* | *nabvishayasya kim* | *murtah* | *vishayasya kim* | *laghu* | *anisantalasya kim* | *sarpiḥ harīḥ barhiḥ* & c — *kunda* ist nach *Ujvala* *ladatta antodatta* —

II, 4 Und [die Anfangssylbe] der zweisylbigen [Benennungen von] Gras und Getreidearten [ist *udatta*]

Praudhamanorama bemerkt *tīla itṛ | yattv alabutlometi rajasi katajvidhau* (P 5 2, 29, *Kaṣika* 1) *haradattenoktam tīlaçabdo ghrītādītva* (I 22) *antodatta iti tacintyam tīlaçca me* (*Vaj* S 18, 12) *ityatradhyudattasyaiva pathyamānatvat* *Kuça* im *Çat Br* nach *Bohtlingh* und *Roth* *antodatta*, zu *mashah* cf II, 23, *adyud*. *Av* 6 140 2, *V S* 18, 12, *tīla* *adyud* *Av* 2, S, 3 6, 140 2, *antod* 18 4 32, *uma* *adyud* im *Çat Br*, *çah* *adyud* und *antod* nach *Ujval*, *trihī* *antod* *Av* 6, 140, 2, *V S* 18, 12. Ms der *Vṛitti* liest für *kundāḥ tundāḥ*, *kunda* ist eine Art Jasmin, *mudgā* *adyud* *V S* 18, 12, *tatakah* in *Vṛitti* habe ich mit dem *Svara prakāṣa* für *udākah* des Ms geschrieben, *godhūma* *V S* 18 12, der Bemerkung *Nagoji*s gemäss scheint das Wort zu den *kardā mūdh* III, 10 zu gehören, der *Svaraprakāṣa* bemerkt dazu nur *godhumāḥ* | *lagharante* (II, 19) *iti madhyodattah*

II, 5 [Die Anfangssylbe] eines Zahlwortes, das mit *n* oder *r* endigt, [ist *udatta*]

In *Sī Kau* hat *Cod* 2332 *pañca* | *caturah* |, *Codd.* 2326 und 1331 nur *pañca*. In *La Ça* hat *Cod* 284 vor *antah* noch *dand*. In *Vṛi* steht auf dem Rande die Bemerkung *saptashṭavaraja* für *saptashṭavarjam*. Der P 8, 2, 7 gelehrte *Lopa* des finalen *n* eines

Pratipadika ist nach P 8, 2 2 *asiddha svarasiddhau*, d. h. er wird als nicht eingetreten betrachtet sofern eine Accentregel auf das Pratipadika anzuwenden ist, dies gilt auch für die Phitsutra, da sich Nichts in ihnen vorfindet, was die Paninischen Regeln aufhebt. Umgekehrt richten sich auch die Regeln Panini's wenn man so sagen darf nach den Phitsutra, es werden z. B. die Worte *la pota* und *mayura* in Phit II 21 zu *madhyodatta* gemacht und sie erhalten deshalb in P 1 2 44 als Nicht *adyudatta* das Affix *an catuskhopala* erklärt der Svaraprakāṣa *catur s'lu lapale'shu sanskritah*. Zu *gana* vgl. P 1, 1, 23. *Antah* ist natürlich *antār*, cf. zu Vj Pr II 26 —

II, 6 [Die Anfangssylbe] der mit kurzem *a* endigenden [Bezeichnungen der] Glieder des Körpers und der im *Gana sariadi* aufgezählten [mit kurzem *a* endigenden] Wörter [ist *udatta*]

Die Calc. Ausg. und Cod. 1831 der Si Kau *cucukā dadhi*, Cod. 2326 *cucukadadhi*, Cod. 9332 *cituka dadhi*. Zu *karna* vgl. auch Vj Prat II 31 *karna siddhe* scil. *adjudattah*. Zu dem Accente von *imanu* vgl. Nāgoji's Erklärung und Note zu I 6. *Saria* ist ved. *adyudatta ubla* und *anya* sind *antodatta*. *Para* als pronom. adj. ist immer *adyudatta* in dem ersten Beispiele Nāgoji's ist *para's Ad* verb, vgl. Vj Prat II, 27 *parah pradhane* scil. *adjudattah*. In der Vṛtti ist *adantanam* überall Correctur des Ms. für ursprüngliches *arantanam*, zwischen *padah* und *hastah* stand im Ms. ursprünglich *remah* welches Wort hinter *stam* seinen richtigen Platz haben wurde. cf. IV, 10. *vigrah* habe ich vom Rande in den Text aufgenommen. *Sumukha* und *sudara* sind *antodatta*. P 6, 2, 172, Zu *sudara* vgl. ausserdem V zu P 6, 2, 107. Nach der einfachen Erklärung welche die Vṛtti vom gegenwärtigen Sutra giebt, kann *griva* nicht unter dasselbe fallen, nach Bhattacharya zu I 6 fällt es darunter und sein *Antodatta* wird deshalb von Nāgoji *chanda satidat* erklärt. Ausser den nach *adantanam* lim von Nāgoji und der Vṛtti angeführten Gegenbeispielen führt der Svaraprakāṣa noch *ahām* an.

II 7 [Plur. Voc. Der erste Vocal] abjanger [Bezeichnungen von] lebenden Wesen, welche vor [dem ersten Vocale] eine Gutturals haben, [ist *udatta*]

Alle 3 Codd. der Si Kau haben nur *udakam* ohne das *lshirah* (denn so wurde zu lesen sein, cf. Rv 9, 67, 32) *sarpir madhu* der

Calt. Aug. Bei Nāgoji lesen die Codd *harinam* und *catākadār ane madhy**. In *Phi Vpi* sind *raci* in *pran racina* : und die Worte *udakam* | *kupurranam* *iti kim* von zweiter Hand auf den Rand geschrieben. Die *Prāudhamanorama* bemerkt zu dem Sutra *pranindam kupurram* | *yat* *tu kupurranam* *iti patham***) *upanyasya kavargat ye purve tanmadhya adir* *iti nyasak iraharadattin tasya samubah* (P 4 2, 37) *iti sūtre procatus tattvintyam sarvanamatvena eṣi sat* (P 7, 1, 3) *kupurveṣham* *iti prayogapattih* | *sautratram vā śaraṇikartavyam*, zu welchen letztern Worten man die Bemerkung Nāgojis vergleiche *sarvanamakaryam tu sautratvan na* und im *Svaraprakāṣa* die Worte *purvanam* *iti sūtro nirdeṣah***) *Haradatta* auf den Bhaṭṭoji und Nāgoji verweisen, liest und erklärt zu Ka. Ka. P 4 2 37 so *kakaṣakabakaṣabda adyudattah* | *praninam kupurranam ityanena* | *asyarthah* | *vyadhikarane śhaṣṣṭi* | *athad h prakṣakateh* (II 1) *ityata ad r ityanuvṛttam* | *śhaṣṣṭibabuvacanantam vipariṇamyate* | *pranivacinam ya adibhutaḥ kavargat purve bhavas tesham udatto bhavati****) | Beide Fassungen des Sutra *kupurram* und *kupurranam* bieten Schwierigkeiten, zunächst ist in beiden Fällen das *Compositum kupurea* als *Tatpurusa*, soviel ich bemerkt habe mindestens unpannisch, cf. zu II 20 ferner ist, wenn *adi* fortgelassen soll, *kupurram*, wenn auch nicht durchaus verwerflich so doch ungrammatisch welcher Umstand nach Nāgoji einige Grammatiker *beuog adi* gar nicht zu ergänzen, und endlich ist auch *kupurranam* als Gen plur vom *Tatpurusa* *kupurea* ungrammatisch weil der Gen plur von letzterem *kupurveṣham* ist. Da die Lesart *praninam ca kupurranam* die bessere Autorität für sich hat, halte ich sie für die ursprüngliche, für die man *kupurram* schrieb, um den (vom *Tatpur kupurea*) ungrammatischen Gen plur zu entfernen. Ich glaube aber, dass *kupurranam* der Form

*) Ms hat *kupurevanam pathah*

**) Man vgl hierzu den *Nyaya*, *Gobhūtyāgrihyabhaṣya* Cod. Wilson 72 Fol. 34^b *chandavat sutranibhavan*. Auch M Müller History p 75 Anm.

***) Das Ms hat *adattutah kavargat purve avah tesham udatto bhavati* die Conjectur *bharas* verdanke ich der Güte des Herrn Prof Goldstucker ich selbst hatte *acas* geschrieben allein gegen die Natur des betreffenden Ms welches soviel als aufgestellten Beobachtungen hervorging nicht *e* und *o* verwechselt und nicht *a* schreibt wo es nach *e* und *o* eifert sein sollte dagegen *a* und *ō* sehr ähnlich schreibt der *Śvaraprakāṣa* erklärt *kavargat purve ye varnas tesham madhya adir udattah syat*

(P I, 1, 29) und dem Sprachgebrauch gemäss als Bahuvrīhi aufzufassen und die Regel demnach zu übersetzen ist wie ich es gethan habe. Die gegebene Erklärung stimmt auch zu dem sonstigen Sprachgebrauche Çantanava's, *pitṛa* bezieht sich auf das zu ergänzende *adi* wie *purta* in *dhyāpurta* I, 5 und *kupurta* I, 21 auf *anta* und in *laghupurīṇādm* II, 21 auf *guru*, dann sind aber nur Wörter wie *lala* *loka* Beispiele zu dem Sutra. Zu *cala* und *udaka* vgl. man I, 14, *caraha* ist antodatta nach I, 29 —

II, 8. Der Vocal *u* [eines Pratiṣādhika ist udatta] wenn ihm einer der Consonanten *k*, *kh*, *c*, *ch*, *ṭ* *ṭh*, *t*, *th*, *p*, *pā* folgt [und] wenn [das Pratiṣādhika] Name von etwas Künstlich gemachtem ist.

Ich habe den Text der *Phi Vṛ* gegeben, wie ihn das Ms liest nur der Erklärung gemäss *uvantam* für *uvanta* geschrieben, eine zweite Hand hat auf dem Rande den Text so verbessert *khayyavarṇam kṛtrīmākhya cet | khayṛ pṛte purvām uvarṇam udattam bhavati | kandukah |* und für *lshutah* hat sie *bandhulah* gesetzt, *cujah* und *lshutah* sind corrupt, *sphutah* und *yudithah* passen der Bedeutung nach nicht hieher. Es kann kaum einem Zweifel unterliegen, dass der Bhaṭṭojische Text des Sutra der allein richtige und die Lesart der *Phi Vṛ* nur eine Corruption ist, der viel leicht ein *utarnam* *lajj kṛtrīmākhya cet* zu Grunde liegt, *pṛtasya* mag aus der Erklärung in den Text gedrungen sein. Der Svaraprakāṣa, der in fast allen Punkten, in denen die *Vṛitti* von Bhaṭṭojis Text abweicht, mit der *Vṛitti* übereinstimmt giebt das Sūtra wie Bhaṭṭoji

II, 9. [Die Anfangssylbe] der mit *una*, *ṛ*, *van* endigenden [Pratiṣādhika ist udatta]

Phi Vṛ hatte ursprünglich *un | ar | van |*, wofür auf dem Rande *una | ṛ | van |* steht, *unantanam* habe ich corrigirt aus *un* (oder *unn*?) *antanam*. Zu *arjuna* ādyud. cf. Un 3 38, und zu *arjuna* *Gras antod. *Phi* I, 17. Vgl. auch *Rv* 1, 2, 7 *vārunam ca riṣāḍasam*.

II, 10. [Die Anfangssylbe] der Farbe-[namen], die mit *ta*, *na*, *ti*, *ni*, *t* endigen, [ist udatta]

Der Svaraprakāṣa liest das Sutra wie die *Phi Vṛ*. Nach Paṇinischem Sprachgebrauche zu urtheilen sind beide Lesarten des Sutra **tānāṇdm* und **tantanam* zulässig. Man vergleiche z. B. P I, 1, 21 *s/nanta* *mit *s* oder *n* endigend, I, 2, 23 *ṭhāhanta*,

‘mit *th*, *ph* endigend’; 5 2, 40 *nānta* ‘mit *n* endigend’, 5, 4, 106 *cuḍaṣṭaṣṭa* ‘endigend mit einer Palatale, mit *d*, *s* oder *h*’; 6 4, 10 *sānta* ‘mit *s* endigend’; 7 2, 2 *hranta* ‘mit *l* oder *r* endigend’, 7, 3, 51 *usuktanta* ‘endigend mit *u*, *v* *ul*, *t*’, daneben aber auch 6, 4, 137 *varianta* ‘endigend mit *r* oder *n*’ 7 2, 5 *hrayanta* ‘endigend mit *h* *n* oder *y*’ Im gegenwärtigen Sūtra wird man *stāntarādrī* vorziehen, um den Unterschied zwischen *ta* und *t* mehr hervortreten zu lassen. *Hanna* und *Janit* sind ved. antodatta. *Līḥ* und *prīḥat* in *Plu Vri* stehen für ursprüngliches *ṣatah* und *drisṭat*, vor *ṣonaḥ* liest das Ms. noch die Worte *tyānam* und *ḷḥanani*, die ich gestrichen habe, weil sie nicht zu der vorliegenden Regel gehören —

II, 11 [E^a ist udatta] eine kurze [Anfangssylbe], wenn sie nicht kurz *ri* enthält, von einem kurzvocalisch endigenden [Prätipadika], das den Charakter von etwas bezeichnet.

Si Kau. Codd. 1331 und 2332 *anrittacchilye*, bei Nāgoji hat Cod. 24 *rtinalam*; *rit* in *Vriti* ist überall Corrector des Ms für *krit*, ebenso *kṛiṣaḥ* für *ḷḥiṣam*, *uḷugam* habe ich nach dem Svāraprakāṣa gegeben, der Text der *Vriti* hat *uḷuḡṛān*, dazu steht auf dem Rande *uḷuga* oder ähnlich, der Rest des Wortes ist abgeschnitten, vor *prajñam idam* steht im Text noch *atagghrah*. Das *hrastam* des Bhattoji ist ohne Zweifel richtig und seine Erklärung der der *Vriti* vorzuziehen. man höre die einfache Erklärung des Svāraprakāṣa *hrastantaṣyadibhutam rikarabhūnam hrastam udātam ryāt idochilye* Zu *taccchilya* vgl P 3, 2, 11 Schol *taccchilyam nyatataṣcabhacatā*; 3, 2, 20, 7^a, 129, 6, 4, 172, 1, 3, 21, 6 *Badhira* antodatta Av 11, 3, 33, 9, 22 — *Capala* ist ebenfalls nach Ujval 1 108 antodatta, ved Belege für das Wort fehlen, ebenso für *m-pura* und *jaḍa* —

II, 12 [Die Anfangssylbe] von *qūṣṭa* [ist udatta], wenn es nicht ‘Würfel’ [, sondern ‘Achse’ etc] ist

Man vergleiche Un III, 63 *aḡer derane*, Ujv *aḡū ryāḡtau* | *alo derane cācyē saḥ* |

II, 13 [Die Anfangssylbe] von *ardḥa* [ist udatta], wenn es nicht ‘gleich, halb’, [sondern ‘Sente Theil’ etc] bezeichnet.

Ms. der *Plu Vri* liest *katamaḥ sordhaḥ* und *asamaḡḡotata* *st* Zu Bhattoji vgl man P 2, 2, 2 und die Scholien daselbst.

II, 14 [Die Anfangssylbe] von *pīḍru* ‘*Pinus longifolia*’ und seinen Synonymen [ist udatta].

pīṭadriarthanām haben alle 3 Codd. der Si. Kan., ebenso Phi Vri, das Ms. der Phi Vri liest *bhadrakaruh* statt *bhadradaruh*. *Sarala* ist nach Ujv. antodatta.

II, 15 Und [die Anfangssylbe] von *grama* etc. [ist odatta]

yama steht auch im Akritigana *trishādi* P. 6, 1, 903 als *adyu datta*. Nach Sayana gehören zum gana *gramādi* auch Rv. 1, 6, 3 *guha*, Rv. 3, 36, 9 *māhina*.

II, 16 [Die Anfangssylbe eines Pratipadika, welches als] Name [von Jemand dient] der [mit dem durch das Pratipadika Bezeichneten] verglichen wird, und welches [in dieser Anwendung] mit *hup* endigt [d. h. für das Suffix *lan*, welches bei einer Vergleichung sonst anzufügen ist, eine Niete substituirt hat] ist odatta]

Phi Vri las ursprünglich, ebenso wie der Svaraprahaṣa, *aupamyasja namadhejasya*, hat dasselbe aber corrigirt zu *aupamyana madhejasya*. Danach habe ich auch *aupamyeti* für *aupamyasyeti* geschrieben, *aupamyanamadheya* ist ein Gleichnisname, ein Name den man Jemand giebt, indem man ihn mit etwas vergleicht, zu *aupamyā* vgl. z. B. P. 6, 2, 113. Nagoji bemerkt richtig, dass dies Sutra dem P. 6, 1, 201 *sañjanam upamanam* gleichbedeutend ist, und es ist wohl der Mühe werth zu bemerken, dass unser Sutra hier auf die *grāmādi* wie das entsprechende Sutra Panini's auf die *triśādi* folgt, diese *triśādi* entsprechen den *gramādi* des Çantanava insofern als sie diejenigen *adyudatta* sind, welche in keiner andern Regel Panini's ihre Erklärung finden. *grāmādi* die, welche durch kein anderes Phitsutra erklärt werden, vgl. zu dem Sutra die Einleitung pag. 7 ff. Das letzte Gegenbeispiel Nagoji's ist mir undeutlich, ich erwartete *ṣaṇa nājam triśāh* entsprechend dem *kukkuta saṇam māṣaḥ* der Vṛiti. Hier wäre *ṣaṇa* wohl *Upamana* zum *Upameya triśā*, aber nicht *upameyanāmadheya*. *Gar dābha* und *pṛṣā* sind sonst antodatta, *kukkuta* ved. antodatta, ebenso *sukara* V. S. 21, 40, Av. 19, 1, 43.

II, 17 Nicht [ist odatta die Anfangssylbe] der Namen von Bäumen und Bergen, ferner der Worte *tyagha*, *śaṇha* und *śaṇḍha*, [wenn sie in der eben angegebenen Weise als *upameyanāmadheya* gebraucht werden]

Eine Ausnahme zum vorhergehenden Sutra, also auch zu P. 6, 1, 201. Die vorige Regel kann nur auf den Accent solcher Wörter

gehenden Regel nicht unnütz, es ist allerdings *ṛiddha*, aber nicht *yamanā*, was es sein müsste, wenn es unter die gegenwärtige Regel fallen sollte, das Wort *yamanā* bedeutet (ja nicht einfach *ṛiddha*, sondern) *kṛitad ṛiddhi*, d. h. ein Wort, dessen erste Sylbe (durch irgend eine grammatische Operation) *ṛiddhi* worden ist (und nicht von Haus aus einen *Ṛiddhi*-vocal enthält), letzteres ist bei *vyaghra*, das von *vi a ghra* abzuleiten ist (cf. Un V, 63, V zu P 3, 1, 137) der Fall, ersteres z. B. bei *kalāṅga*, das (nach P 4, 1, 170) mittelst des Affixes *an* von *kalāṅga* derivirt wird. Abgesehen von der Erklärung unseres Sutra, in der ich der *Ṛitti* und ihren Vertheidigern nicht Recht geben kann, weil dieselbe, wie bemerkt, gegen den Wortlaut des Sutra verstößt, ist es mir doch wahrscheinlich, dass *yamanā* von ihnen genauer erklärt ist, als von Bhattoji, der das Wort als ein Synonym von *ṛiddha* betrachtet, wäre *yamanā* einfach gleich *ṛiddha*, warum sollte dann der Verfasser hier nicht *ṛiddha* selbst gesetzt haben, da er das Wort doch II, 23 hat, oder warum II, 23 *ṛiddha*, wenn für ihn *yamanā* der Name für *ṛiddha* war? wenn er zwei verschiedene Termini gebraucht, so kann er, denke ich, nicht dasselbe unter beiden verstanden haben, *kṛitad ṛiddhi* ist vermuthlich auch für das *kṛitacṛiddhi* am Schlusse der *Phīṣi*-sutra-*ṛitti* zu lesen. — Nach den Pāṇinischen Scholien ist *āṅga* nicht, wie Nagoji will nach P 4, 1, 168, sondern wie *kalāṅga* nach P 4, 1, 170 gebildet, zu *āṅga*h vgl. P 4, 6°.

II, 19 Die schwere Sylbe eines überzweisyllbigen Wortes [ist *udatta*] auf die eine oder zwei leichte Endsylben folgen.

Die Praudhamanorama bemerkt *ihidiṣabdo na sambadhyate tenanāder apī guror udattah | ata eva vṛṣhakapīṣabdasya guror udatta iti vṛṣhakapyaṅgi* (P 4, 1, 37) *iti sūtre vṛṣṭyadigrantheshu vibhavitam | na ca gururim madhye ya adir ityartho stviti vacyam anvato nish* (P 4, 1, 40) *iti sūtre saraṅgakalim āṣabdan lagha vanta ity adina madhyodattav iti haradattadigranthavirodhat | kalyana iti | paryāyen idimadhyav udattau ||* *Ullā* ist *madhyodatta* auch nach Ujv. Un IV, 41. Vgl. das Mahabhashya zu P 4, 2, 45 *kīmartham khandikadr-hulukaṣabdah pathyate | nūmadatta ler* (P 4, 2, 44) *iti eva siddham | na siddhanti | cāsholukāyo, chandasadyu dattah prayogo dṛṣyate | cāsheṣa kīkīṣvina* (Rv 10, 97, 13) *| yad aluko vādanti* (Rv 10, 16, 4) *|*, dazu *hanyaja cāṣaṣabdas cāsher nyantād acy antodattah | ulukaṣabdo laghiv ante dvayoṣceti ma*

dhyaodattah (Vgl. ferner Haradatta zu P 4 1, 40 *śarangakalma-
śhaśābdau laghav anta itī madhyodatta* *Lataprami adyudatta*
V S 17 9. Dafür dass das Ende von *lapala* nicht leicht sein
soll, weil es ich keine paninische Bestimmung vgl. Ath. Pratiç
I 34 Whitney *Kalyana* scheint der Bemerkung Bhattoji's und Na-
goji's gemäss zu den *kardamodī* III 10 gezählt werden zu müssen.
-- In dem Ms. der *Phl. Vri* steht *glaṣṭa natakalā* auf dem Rande für
gṛeṣṭi'au tādjaḥ, vṛiṣṭakapāḥ i t Correctur für *vṛiṣṭakapāḥ, saḥṭa*
eamjananam steht auf dem Rande für *śauṭṭajanaḥam*, ich finde
das Wort jedoch nirgends. *kapālaḥ* habe ich geschrieben für *la-
patalaḥ* *ratih* für *ratih* das Beispiel *paritakti* passt nicht hierher,
das *laghar* ist *ḥi* ist unnutz, und *lapali* sollte hinter *ratapramiḥ*
stehen. *Vatsara*, das ved. antodatta i t, wird auch von Ujval U.
III 71 zum adyudatta gemacht. --

11 90 Der *Svarapākara* heisst das Sutra wie die *Phl. Vri* und be-
merkt *atra varṇana n tana* (II, 10) *ityera siddhe 'tra varṇanamagraha-*
namantiyam Cod 2376 der Si. Kau hat *akṣiṣṭaḥ dat purto ityestam*
Malika i t wie nach Bhattoji, so auch nach Ujv. adyudatta *tarakṣu*
nach Böhlingk und Roth in der *Vaj. S.* madhyodatta, *dhavala* nach
Ujv. antod. *r la* ved. adyud., *kalmasha suranga, piranga* madhyod.
In der *Phl. Vri* stehen *araraka* und *afatala* auf dem Rande für *ara-*
raka und *a'ahara*, diese beiden Wörter sind ebenso wie *lala-*
lehuḥ und *calakalehuḥ* unbelegt. -- Wo *Panini* das Wort *purta* in
der Structur seiner Regeln zum zweiten Gliede eines Compositums
macht, da ist dies Compositum, soviel ich bemerkt habe immer ein
Bahuvrīhi (cf. 9 1 2° 4 1, 57, 113, 2, 3, 61, 1°, 4 93, 3 1 2°,
30 36 9° 121, 2 8, 113, 3 11°, 4 3 140 6, 1, 93, 26 1 4 etc.)
wie ein Tatpuruṣa sondern anstatt des letztern gebraucht er *purta*
mit dem Ablat (cf. 6, 1 19°, 919 2 3 etc.), eben so steht das
Wort *purta* in den paar Stellen an denen es in den *Unadi-sutra*
vorkommt, am Ende von Bahuvrīhi und so auch meist im *Vaj.*
Prat. (cf. 2 23, 3 36, 4 30 10°, 104 14°, 130 134 3 10 26, 27,
6 11), doch ist es mir in letzterem auch einmal als Tatpuruṣa
vorgekommen 4 103. -- Wie sollen wir aber in vorliegendem Sutra
zunächst Bhattoji's *akṣiṣṭapurta* auffassen. Bhattoji's Worte kann
man doch nur so deuten *akṣiṣṭaḥ dat purto ityestam adis te*
akṣiṣṭurta danach wäre das Wort aber weder Bahuvrīhi noch
Tatpuruṣa, sondern man müsste annehmen dem Verfasser habe
adī die Anfangssylbe vorgeschwebt, er habe sich diese Anfangs-

gehenden Regel nicht unnutz es ist allerdings *vriddha* aber nicht *yamanta*, was es sein mußte, wenn es unter die gegenwärtige Regel fallen sollte, das Wort *yamanta* bedeutet (ja nicht einfach *vriddha* sondern) *kṛitad vriddha* d. h. ein Wort dessen erste Sylbe (durch irgend eine grammatische Operation) *vriddh*irt worden ist (und nicht von Haus aus einen *Vriddhi* vocal enthält) letzteres ist bei *vyaghra*, das von *vi a ghra* abzuleiten ist (cf. Un. V, 63, V zu P. 3. 1. 137) der Fall ersteres z. B. bei *kalnga*, das (nach P. 4, 1, 170) mittelst des Affixes *an* von *kalnga* derivirt wird. Abgesehen von der Erklärung unseres Sutra in der ich der *Vṛitti* und ihren Vertheidigern nicht Recht geben kann weil dieselbe wie bemerkt gegen den Wortlaut des Sutra verstößt, ist es mir doch wahrscheinlich, daß *yamanta* von ihnen genauer erklärt ist als von Bhattoji, der das Wort als ein Synonym von *vriddha* betrachtet wäre *yamanta* einfach gleich *vriddha* warum sollte dann der Verfasser hier nicht *vriddha* selbst gesetzt haben da er das Wort doch II. 23 hat, oder warum II. 23 *vriddha* wenn für ihn *yamanta* der Name für *vriddha* war? wenn er zwei verschiedene Termini gebraucht so kann er denke ich nicht dasselbe unter beiden verstanden haben, *kṛitadvriddhir* ist vermuthlich auch für das *kṛitavriddhir* am Schlosse der *Phitsutratvṛitti* zu lesen — Nach den Paninischen Scholien ist *anga* nicht wie *Nagaji* will nach P. 4. 1. 163 sondern wie *kalnga* nach P. 4. 1. 10 gebildet, zu *angah* vgl. P. 2. 4. 6.

II. 19 Die schwere Sylbe eines überzweysylligen Wortes [ist *udatta*] auf die eine oder zwei leichte Endsyllben folgen

Die Praudhāmanorama bemerkt *ihadiçabdo na sambadhyate tenanader api guror udattah | ata eva vṛishakapiçabdasya guror udatta iti vṛishakapyagni* (P. 4. 1. 37) *iti sūtre vṛitīyadigrantheshu vibhavitam | na ca gurunam madhye ya adu ityartho strīti vacyam anyato nish* (P. 4. 1. 40) *iti sūtre sarangakalmashaçabdau lagha vanta ityadina madhyodattav iti haradattadigranthatvirodhat | kalyana iti | paryayenadumadhyav udattau ||* *Uluḥ* ist *madhyodatta* auch nach Ujv. Un. IV. 41. Vgl. das *Mahabhasya* zu P. 4. 1. 40 *kumarīham khandikad bulukaçabdah paribhyate | na pudattader* (P. 4. 2. 44) *ity eva viddham | na siddhyati | caśholakayoḥ chandasyadyu dattah prayogo dṛivāte | cāśhena kakid vīna* (Rv. 10. 97, 13) *| yad uluko vadati* (Rv. 10. 165. 4) *|, dazu Kaiyata caśhaçabdaç caśher nyantad acy antodattah | ulukaçabdo laghav ante drayoçceti ma*

adyudatta! Vgl. ferner Haradatta zu P 4, 1, 40 *saragakalma śhaṅgalau laghav anta ita madhyod ita* *La aprama adyudatta* V S 17, 2. Dafür dass das Ende von *lapala* nicht leicht sein soll, weis ich keine parviseische Bestimmung, vgl. Ath. Pratiç 1 31 Whitney *Kaljana* scheint der Bemerkung Bhattoji's und Na goy's gemäss zu *da Kardamôh* III 10 gez. lit. werden zu müssen — In dem Ms. der Phi V 11 steht *çleṣṇamatalah* auf dem Rande für *çreṣṭha* *tadjaḥ*, *çriṣṭhalapit* ist Correctur für *çriṣṭhalapit*, *saṭṭa tamjananam* steht auf dem Rande für *saṭṭajanalām*, ich finde das Wort jedoch nirgends. *Kapalah* habe ich geschrieben für *ka paṭalah*, *ratih* für *ratih*, das Beispiel *Jarital* passt nicht hierher, das *laghav* etc. etc. ist unnütz, und *lapala* sollte hinter *catapramit* stehen. *Iatsara* das ved. antodatta ist, wird auch von Ujval Un. III 71 zum adyudatta gemacht —

II 20 Der Svratapakṣa liest das Sutra wie die Phi V 11 und bemerkt *atrararnanam tana* (II, 10) *ityeṇa addhātra rarnanamagraha namantyam* Cod 237 der Si. Kau hat *akṣuṣaḥ dat parva it e jesham* *Vallika* ist wie nach Bhattoji, so auch nach Ujv. adyudatta, *taralishu* nach B. bhingik und Roth in der Vaj S. madhyod ita, *diarala* nach Ujv. antod., *nida* ved. alyud., *kalnasta saranga pṛṣṇāṅga* madhyod. In der Phi V 11 stehen *ararāla* und *aṭṭaka* auf dem Rande für *ararala* und *aṭṭaka*, diese beiden Wörter sind ebenso wie *lala* *lehuḥ* und *kalalalehuḥ* unbedeutend. — Wo Pamini das Wort *parva* in der Structur seiner Regeln zum zweiten Gliede eines Compositums macht, das ist dies Compositum, soviel ich bemerkt habe immer ein Bahuvrīhi (cf. 2 1 30, 1 1, 57, 115 3 5, 61, 120, 1 98, 5 1, 2, 20, 2 90, 121, 2, 57, 115 3 11, 4 70 140 1 23 24 174 etc.) nie ein Tatpuruṣa, sondern anstatt des letztern gebraucht er *parva* mit dem Ablat. (cf. 6, 1, 120, 219, 2, 43 etc.), ebenso steht das Wort *parva* in den paar Stellen an denen es in den *Loṅhika* tra vorkommt, am Ende von Bahuvrīhi und so auch meist im Vaj. Prāt. (cf. 2 23 3, 36, 4 2 102 104 147 148 1 1 5 10 20 27, 1 11), doch ist es nur in letzterem auch einmal als Tatpuruṣa vorgekommen 4 100. — Wie sollen wir aber in vorliegendem Sutra zum. cl. t. Bhattoji's *akṣuṣaḥ dat parva it e jesham* *addhāte* *akṣuṣaḥ* danach war das Wort aber wieder Bahuvrīhi noch Tatpuruṣa, sondern man in ste. ann. ihnen dem Verfasser habe die Anfangssylbe vorgeschwebt, er habe sich diese Anfangs

sylbe in gewissen Wörtern als *akshupurva* 'vor *akshu* stehend' gedacht, und dann jene Wörter selbst *akshupurva* 'deren Anfangssylbe vor *akshu* steht' genannt. Die Phi Vri erklärt *akshupurva* dem Genit plur entsprechend als *Babuvrihi*, muss aber nichtsdesto weniger, nach den von ihr gegebenen Beispielen zu schliessen, das Wort ebenso wie Bhattoji aufgefasst haben. Das Sûtra bietet noch eine andere Schwierigkeit. In den beiden folgenden Sutra müssen die Worte *laghav ante diayoçca bahiraco guruḥ* II, 19, ergänzt werden, woraus zu schliessen ist, dass diese Worte mit der Phi Vri auch hier in II, 20 zu ergänzen sind, denn sonst würde das Sutra gewiss nicht an dieser Stelle stehen. Dann konnten aber mit *stri rishaya* nicht solche Feminina wie *mallika*, in welchen die letzte Sylbe schwer ist, gemeint sein. Ich muss offen bekennen, dass mir dies Sutra das dunkelste von allen Phitsutren ist und dass ich keine genügende Erklärung desselben zu geben im Stande bin. Halte aber daran fest, dass 1) mit der Vritti die Worte *laghav ante diayoçca bahiraco guruḥ* zu ergänzen sind, und dass 2) *akshupurvanam* dem Sprachgebrauch und der Form gemäss als *Babuvrihi* zu erklären ist. Der Vergleich mit dem folgenden Sutra *çakuninām ca laghupurvanam* (welche Lesart des Sutra die richtige ist) rath auch die Lesart der Vritti hier in II, 20 als die richtigere zu betrachten und in *stri rishaya arnanamnam* ein Substantiv zu suchen, das durch *akshupurvanam* näher bestimmt wird. —

II, 21 Phi Vri. Und [es ist ebenfalls udatta die schwere Sylbe auf welche eine oder zwei leichte Endsylben folgen,] der [überzweisybigen] Vogel[namen], welche vor [jener schweren Sylbe] leichte Sylben haben.

In der Phi Vri steht das Wort *kṛkalasah* gegen Sinn und Betonung zwischen *kṛkalāḍkuḥ* und *kapotah*. Zu Nagoji's *atra pjadṛ it- vgl* II, 19, Haradatta's Worte, auf die sich Nagoji bezieht, sind P 4, 3, 154 *lapotam | mayuram | taittiram it | tittiri çabdas tarateḥ sanvattulcabhyasasyeti kīpratjayantodattah* *) (*çakṣau laghav ante* (II, 19) *it madhyodattau*. In diesem wie im folgenden Sutra sind mit der Vritti die Worte *laghav ante diayoçca bahiraco guruḥ* aus II, 19 zu ergänzen und es ist demnach die Lesart der Vritti *laghupurvanam* als die richtige zu betrachten. In *laghu*

*) Ms liest *sanvuccabhyasasyeti kimpṛa*°, cf Ujval zu Un IV, 14°

puram könnte nicht mit Nagoji *pūram* als *antjat puram* erklärt werden, denn von einem *anta* oder *antja* ist gar nicht die Rede gewesen, das ferner Çantanāva mit II, 22 eine so allgemeine Regel, wie Bhattoji in dem Sutra sieht, gegeben haben sollte, würde an sich schon Bedenken erregen und es würde im Besondern dann nach Regel 2° in Worten wie *lapōta* und *lyikarāku* die schwere Sylbe nicht udatta sein dürfen. Ergänzen und lesen wir dagegen wie die Vytti, so stehen die Regeln in bester Beziehung zu einander, 2° ist Ausnahme zu 19, und 21 wieder Ausnahme zu 2°, also Rückkehr zur Haupt Regel 19, *purra* in *laghupurtanam* bezieht sich auf *guru*, wie es sich in I 5 *dl'apurra* und I, 21 *kupūrta* auf *anta* bezog, cf. auch II, 7, *tittiri* und *kukkūṣa* fallen nun natürlich nicht unter Regel 21, sondern unter 2°, wo ihnen richtig der Ādyudatta, den man nach 19 erwarten sollte, abgesprochen wird, *tittiri* ist nach Böhilingk und Roth in Vaj S und Çat. Br madhyod, in Taṭt S antod., *kukkūṣa* ist antod. Nagoji's Bemerkung zu P 6, 1, 100 (cf. Goldstücker, Panini, Note 200) ist nun auch insofern richtig als die *Phitsutra* nur behaupten, *tittiri* sei nicht adyudatta, nicht aber, dass es madhyodatta sei, ebenso enthält II, 21 nichts gegen Haradatta's Betonung von *tittiri*, und es ist nicht mehr bedenklich (cf. Nagoji zu 22) dass Haradatta *kapota* und *ṇayura*, und Kaiyata *ulula* zu madhyodatta machen.

II, 2° In [überzweisyllabischen] Namen der Jahreszeiten und lebenden Wesen [ist die schwere Sylbe, auf welche eine oder zwei leichte Endsyllben folgen,] nicht [udatta]

In der *Phit Vyti* sind die eingeklammerten Worte theils im Texte und theils auf dem Rande von zweiter Hand hinzugefügt, von ihr ist auch *pranakhyanam* im Sutra und *pranakhyaṇam* in der Erklärung, beides für ursprüngliches *pranyakhyayam*, das für *pranṇa Uṇayam* steht, geschrieben worden, umgekehrt hat im Svraprakāṣa zuerst *pranakhyanam* gestanden, was darn zu *prānyakhyanam* verändert worden ist. *Vasanta*, *hemanta* und *lyilalata* sind antod., *ṇana* dagegen adyud., wie man nach II, 19 erwartet, *tushara* nach Ujiv adyud. —

II, 22 [Die Anfangssylbe] der Getreide[namen], deren erste Sylbe einen Vriddhivocal enthält, und die auf *la* oder *a* ausgehen, [ist udatta].

Cod 197 des Laghuṣabd. heist *cyāmakagraṇanam dhanyavocakāṇaṃ* *cyamaka* ist madhyodatta in der Vaj S und bei Ujval., so der

Bemerkung Nagoji's über das Wort vergleiche man die oben zu I, 1 mitgetheilte Bemerkung aus dem Svaraprakāṣa über *putra* und *putrakām*. Zu *mashah* und *godhumah* vgl II, 4 *īalākṣha* ist nicht zu belegen. Den Text der Phi Phri theile ich nach dem Ms mit ohne eine Restituierung zu unternehmen, die eingeklammerten Worte sind von zweiter Hand auf den Rand geschrieben, die zweite Hand hat auch *naishahatah* für ursprüngliches *naishagatah* geschrieben. Der Verfasser des Svaraprakāṣa, welcher vielleicht das selbe Ms der Phitsutrayāṭṭi benutzt haben wird, das mir zu gänglich war, hatte ursprünglich geschrieben *dhanyatracnam ījīd dhakaṣabdantānam śhaṣabdantāna n ca yo yo guruḥ sa udattah sjaṭ*, für das *ca yo yo guruḥ sa* ist aber auf den Rand *adīr* geschrieben, statt des *naishahatah* und *īalākṣah* der Phi Vṛi hat der Svarapr *naishāhakah* und *īdākṣāh*.

II, 24 [Die Anfangssylbe] von vocalisch endigenden Volker [namen ist udatta]

Ākajah hat Cod 2396 der Sī kau — Das Ms der Phi Vṛi hat *āsāntānam*, es ist ohne Zweifel *uśāntānam* zu lesen, da die Phi Vṛi überall *aṣ* hat wo Bhattoji *aś* liest vgl II, 4 19, 26, III, 2. In Phi Vṛi sollten die Worte *janapadaśāntānam tatāt* und das folgende *uśāntānam* fehlen. *Darad* ist auch Un I, 199 an *toḍāṭṭa* —

II 25 Von consonantisch beginnenden [Volkernamen] vor deren finalem *a* ein einfaches *l* steht ist die letzte oder vor letzte Sylbe [udatta]

Aralāh habe ich in Phi Vṛi mit dem Svaraprakāṣa für *araralah* geschrieben. Svarapr hat *jhallah* statt *bhollah*. *Antah purāṃ ca* kann nicht bedeuten 'die letzte oder erste Sylbe' (also nicht *palala* oder *palala* cf Bohtlingk und Roth), sondern *purā* kann hier nur in Bezug auf *anta* die vorletzte Sylbe bezeichnen, so erklärt auch eine Randnote im Svaraprakāṣa *antjo ca tatah purā ca*, adī das die Phi Vṛi ergauzt, gilt nicht fort. Das *lan tanam asan jogapurāṇa n* der Phi Vṛi das genauer ist als das *asa n juktalāntānam* des Bhattoji erkläre ich von Volkernamen welche mit *la* anheben, und vor deren Endem *l* finalem *a* keine Consonantengruppe steht, *śulāṇḍī* ist ein falsches Gegenbeispiel, *īasatajah* das unbelegt ist wird vom Svaraprakāṣa zum *antodatta* gemacht. Da *janapaṭaṣabdantānam* nach den besten Autoritäten in die *m* und dem folgenden Sutra fortgilt, (vgl Haradatta zum fol

genden Sutra), so fallen Bhattoji's Beispiele *palala* und *çalala* nicht unter diese Regel, *palala* ist nach *Ujval* und *Svaraprakāṣa* *anto datta*. —

II, 26 Und [die letzte oder vorletzte Sylbe ist *udatta*] von zweisylbigen [Volkernamen], die mit einem der Vocale *i*, *u*, *ri*, *ḥi* endigen

In der Phi Vri ist *rasatajaḥ* Correctur des Ms für *ranmī tajaḥ*, der *Svaraprakāṣa* ergänzt hier wie im vorhergehenden Sutra richtig *janapadanam*. Die *Kaṣikavṛtti* bemerkt zu P 6, 2, 42 *vriṣabha udjodattah*, dazu Haradatta *vṛjī**) *varjane* | *nidityadhī kara igupadhat kīḥ* (cf *Ujv* zu *Ūn* 4, 119) | *vṛjī* | *phushī twigantanam ca dryasham iti pakṣhe ntodattah* | *tasyarthah* | *janapada çabdanam* (II 24) *iti vartate* | *antah purvo va* (II 25) *iti ca* | *janapadavacinam igantanam dryacam adir udatto bhavati* | *anto va* | *kaçayah* | *cedayah* | Das nicht unter diese Regel fallende *kriśī* ist *ved antod*, *kuru ved adyud*, *cedi ved. antod.*, *anga adyud* nach II, 24 *çuci ved adyud*, *raçī antod*, *eruṣmī ved adyud.*, ebenso *gaya*. — In der Unterschrift hat das Ms der Phi Vri wieder *phishsutra**

III, 1 Von hier an bis III 1: [ist] die zweite Sylbe [*udatta*]

III, 2 [Und zwar] von dreisylbigen bis III 8

Im Ms der Phi Vri ist *mākara* verbessert aus *mākara*, cf III, 8

III, 3 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen Bezeichnungen] der Körpertheile, welche weder mit einer Gutturalis noch mit *r* oder *v* beginnen, [ist *udatta*]

tryacam bei Bhattoji aus Cod 233⁹. Das Ms der Phi Vri las ursprünglich *akutadinam*, dem entsprechend fehlte *repha* und ein mit *r* beginnendes Gegenbeispiel, die Zusätze sind von zweiter Hand gemacht, von der auch die eingeklammerten Worte auf den Rand geschrieben sind. *Usharam* lese ich für *usharam*, *raṇḥṣhanah* (*masc* Halay) für *raḥṣhanah*, zwischen den Worten *iti kim* und *gulphaḥ* stand noch ein anderes Wort von dem nur die letzte Sylbe *kah* erhalten ist, man vermisst in der *Vṛtti tryacam* *Lalata madhyod* z B *Av*, 9, 7, 1, *kapola* ist *antod*, *rasanā* *adyud* nach *Ujval* *raçana* *ved antod* nach Aufrecht, *çadana* *adyud* *Jaghana*

*) Ms *vriṣ*.

ved madhyod., nach Uyyr antod die Svaramanjari bemerkt dazu *litstarah*, *jathara* und *udara* sind ved madhyod —

III, 4 Und [die zweite Sylbe von dreisylbigen Pratipadika], welche mit *m* beginnen [ist udatta]

In der Ihi Vṛi ist *ca tryaṣam* und die eingeklammerten Worte Zusatz von zweiter Hand neben *malendra* steht noch *mah ndrah* Den von Nagoji citirten Nyaya habe ich sonst nicht gefunden *Ma laya* ist nach Uyya adyud, *malsh ka* adyud z B Av 11, 9, 10 Zu *malika* cf II 90 *Sulara* antod V S 91 40 Av 12, 1 48 —

III, 5 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen] Gemuse[namen] welche mit *ç* beginnen [ist udatta]

Bei Nagoji hat Cod 197 **ritjatmadyudatta**, *dhi anayetuma atapyudahrtam*, *diakam eia i jhi arttiam*, Cod 284 *keyatad ritja ddyu datta** *dhvana ptum arja tapjudahrtam*, *diackam eia vyai artya*, Cod 190 *dhanayatum atyaparyudahrtam* Das Ms der Vṛitti las ursprünglich *çad na n çalanam*, dies ist corr girt zu *sad nam ç*, das eingeklammerte *çalarad na n* ist ganz Renovirung von zweiter Hand das *çad nam iti l m* steht so im Ms und doch beginnen die angeführten Beispiele mit dentalem *s* Darauf dass *tryaca n* in der Vṛitti fehlt, ist kein Gewicht zu legen denn es fehlt auch in 3 und 7 und ist in 1 und 6 erst von zweiter Hand hinzugefügt, *euarcaldh* scheint vielmehr einfach ebenso wie *çatapushpa* des Bhaṭṭoji nur einer Ungenauigkeit der Erklärer zuzuschreiben zu sein *Sarshapa* ist bei Uyyr madhyod, *sasphuṣṭh* ist wie *ç tanja*, für das der Svaprasaka *çtalpa* liest, unbelegt Kaiyata's Worte zu P 0, 2, 29 sind *sarshapaçabdasya sud nam çalanam ity adyudattatve prapto paratrad atina dvitiam pr g ish d* (III, 1) *ity anuvartamane pan tanam ca garvad nam* (III, 6) *iti madhyodattatvam bhavati*, aus dieser Stelle geht allerdings mit Sicherheit hervor, dass Kaiyata *sad nam* las und dass für ihn dies Sutra eine, andere Stelle hatte als die, an der es jetzt steht

III 6 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen] mit *pa* endigenden und mit schwerer Sylbe beginnenden [Pratipadika ist udatta].

Bei Nagoji lesen alle 3 Codd hinter *laghavanta iti* anstatt *adjudatto madhyodatto* und statt des folgenden *antodattatvam antodattam* In der Vṛitti steht *tryaṣam* auf dem Rande, *kaçyapa* ist Conjectur für *lançapa* A pa als antod bei Bhaṭṭoji ist kein passendes Gegenbeispiel weil *de t ya* Adhukāra ist Bhaṭṭoji musste es

denn als *adyud* betrachten. Auf *gardabha* darf II, 19 wegen der Ausnahme II, 22 nicht angewendet werden. *kunapa* ist nach *Ca* *kravarmana* *madhyod* Un III, 144, (nach Böhlingk und Roth ist es als Subst *adyud* als Adject *madhyod*.)

III 7 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen] auf *guta*, *ani*, *ani* ausgehenden [Pratipadika ist *udatta*]

In der *Vṛitti* steht *aramh* auf dem Rande für *manh*. *Ayuta*, *nyuta* *prayuta* *madhyod* V y S 17, 2 — Dass dies Sutra wie viele der *Phitsutra* nicht allgemein gilt, zeigen *djotani*, *vartani*, *kshipani*, *carani* etc

III, 8 Von *makara*, *varuṭha* etc. ist die erste oder [zweite Sylbe *udatta*].

III, 9 Und [dasselbe ist der Fall, bei gewissen Wörtern] im *Veda*

Si Kau Cod 1331 im Commentar *varuṭha*, 2332 im Text *varuṭha*, im Commentar *varuṭha*, alle 3 Codd haben nicht, wie die Calé Ausgabe, *adi* am Ende von III, 8 — Bei Nāgoji 261 *tar dha*, 197 und 190 *varuṭha*, 197 *kala*, in 190 selbt *kashtha* in 197 *peshṭha*, 197 und 190 haben *varuṭha*, 234 *varuṭha*, 197 und 190 *kashtha* *ja* *u*, 234 *kashṭha* *ja* *si* *sa* — Im Ms der Phi Vṛi schrieb die erste Hand *makara* *aruṭapapeta* *kalomakashthaluṣnam* *makara* *paruṭa* *papeta* *kāla* *umā* *kashṭha* *paishṭha* *kaṣṭha*, eine zweite Hand verbesserte dann auf dem Rande zunächst zu *raku* *ṭaravata* und dies wieder zu *varuṭhaparevata*, schrieb ferner *kashṭhaluṣnam* und setzte dazu auf den Rand *paishṭra*, liess im Commentar *paruṭa* *pāpeta* stehen, corrigirte aber *kala* zu *kālā* und schrieb die 3 letzten Worte *kashṭha* *paishṭra*, *kaṣṭha*, an Stelle von *makara* stand ursprünglich *makara*, dies wurde aber, wie es scheint, schon von erster Hand, verbessert, wie in III, 2 — Der *Svaraprakāṣa* liest 8 wie Bhājōji mit der Ausnahme, dass er für *peshṭha* *peshṭra* hat, er führt als *Varia lectio* *rakuṭa* an — Den ursprünglichen Text der *Vṛitti* aus dem einen Ms herzustellen, war mir nicht möglich — wenn *papeta* auch vielleicht nur eine Corruption von *pāpeta* ist so hat doch das zweite Wort ursprünglich gewiss nicht *varuṭha* sein sollen, *peshṭha* und *paishṭra* sind mir gleich dunkel, ebenso unklar ist es mir, weshalb Nāgoji der Verbesserer, wenn man ihn so nennen soll, der Phi Vṛi und danach auch der *Svaraprakāṣa* das letzte Wort nicht als *kaṣ* betrachten wollen. Hoffentlich bringt eine Vergleichung anderer Handschriften der

Phī Vṛī Gewissheit über die Lesung des Textes des 8ten und des Commentars des 9ten Sûtra, letzteren habe ich gegeben, wie ihn das Ms giebt, vermuthlich ist er ähnlich zu lesen, wie der Svaraprakāṣa liest *chandasi maharadinām anyesham cadur ditiyo codattah syat | kâçyapaḥ |* Zu *mahara* vgl noch Nāgoji zu III, 4, es ist âdyudâtta V S 24, 30, zu *uma* denselben zu II, 4, *utâstâ madhyod* Rv 10, 75, 5, *ikshu, lalâ, kâçī* sind ved antod, *umâ, kâshthâ* âdyud —

III, 10 Und [die erste oder zweite Sylbe] von *kardama* etc [ist udâtta]

In der Phī Vṛī habe ich *ditiyam ta* in Uebereinstimmung mit dem vorhergehenden und folgenden Sûtra für das auf dem Rande stehende *ditiyo va* geschrieben, die Lesart des Bhattoji ist ohne Zweifel die richtige. Zu *udaka* cf I, 14, zu *gândharī* bemerkt die Kâçikâ zu P 6, 2, 12 *gundharicâbulah kardamachitvâl dâpyudatto madhyodatto vâ*, man vgl auch Sâyana zu Rv 1, 7, 4 und II, 8 *sahasra* und 28, 2 *jaghâna, godhuma* oben II, 4 und *lalyana* II, 19

III, 11 Von *sugandhitejana* [ist die erste oder zweite Sylbe] oder die Sylbe *te* [udâtta]

Der Svaraprakâṣa liest das Sûtra wie die Vṛitti, ich halte die Lesart des Bhattoji für die allein richtige, denn wäre bloss die erste oder zweite Sylbe udatta, so würde das Wort gewiss mit den in III, 8 gegebenen Wörtern aufgezählt und nicht eine besondere Regel für seinen Accent gegeben sein *Sugandhitejana* 'a kind of fragrant grass', Ait Br I, 28

III, 12 Si Kau [Die erste oder zweite Sylbe ist udâtta] von Neutris, die auf *phala* ausgehen

Phī Vṛī Von einem Neutrum [ist die Sylbe] *pha* [udâtta,] wenn ihr *la* folgt

codâtta in Si Kau Codd 1331 und 2332, bei Nāgoji hat Cod 197 *phoçabdasyeti*, 195 und 284 *phâçabdasyeti*, das Ms der Vṛitti liest *leçabde* statt *laçabde*, der Svaraprakâṣa liest das Sûtra wie die Vṛitti und führt auch die von Nāgoji erwähnte Erklärung an, nach der *phas* Genit von *phâ* wäre, *phâçabdasyodattah* 'die Sylbe *phâ* hat den Udâtta' etc Es ist mir nicht möglich zu bestimmen, welche Lesung das Sûtra der vedischen Accentuation entsprechen würde, weil ich Worte wie *çiphalam, dasîphalam* etc nicht vedisch belegen kann Das Wort *phala*, das unter *le pho napah* fällt, ist âdyudâtta, z B Vâj S 10, 13, 22, 28 —

III, 13 Von einem auf *ya* ausgehenden [Prātīpadīka ist] die vorletzte Sylbe [udatta]

In Bezug auf dreisylbige Wörter wäre *antyaṭ puram* unnütz gewesen, weil *drīṭiyam* noch aus III, 1 fortgilt, daher die Bemerkung Nāgoji's *kuralayārtham antyāṭpuri agrahanam*, 'es heisst *antjāt pūrvam* (solcher nichtdreisylbiger Wörter wie) *kuralaya* wegen' *Sūlaryāḥ* in der Vṛtti ist Correctur des Ms für *sūlārāryāḥ*. *Kūlaya* ist ved madhyod, *malaya* war schon nach III, 4 madhyod, *garaya* ist ved antodātta, *ubāya* madhyod, *ru lelaya* cf II, 24

III, 14 Und [die vorletzte Sylbe] eines mit *a* (nach Siddhi Kau mit *thā*) endigenden [Prātīpadīka ist udatta], wenn sie entweder *nā* oder leicht ist

Die Lesart der Vṛtti, die Nāgoji auch in der Si Kau vorfindet, müssen wir für die richtige halten, da sie die bessere Autorität für sich hat, die Erklärung der Vṛtti ist jedoch corrupt. Die richtige Erklärung des Sūtra giebt der Svaraprahāṣa *akārāntasya nāṣabdalaghuṃ antyāt pūre udātte stah | nānā | laghu | divā |*. *Di edhā* und *tredhā* sind ved antodātta, dagegen sind *devdhā*, *tridhā* ādyudātta, wie unsere Regel verlangt, *stadhā*, *sanā* und *imā* kann ich nur als antodātta belegen, *madhā* als Nipata ist ādyudātta, IV, 12. —

III, 15 Und [ebenso ist die vorletzte Sylbe] von *ṣṛumāra* etc [udatta]

Die Annahme des Bhattoji und Nāgoji, dass durch *ca antyāt puram* und *drīṭiyam sambadhyate*, erscheint gekünstelt, wäre dergleichen beabsichtigt gewesen, so würden wir sicher statt *ca tā* lesen. Ausserdem ist zu bedenken, dass unter den aufgezählten Wörtern auch ein dreisylbiges, *uṣṭirāra* oder *uṣṭāra*, das ich übrigens sonst nicht finde, ist, bei dem *antjāt pūre* und *drīṭiya* zusammen fallen würden. *Ṣṛumāra* Vaj S 24, 21, 30, *ṣṛumāra* Rv I, 116, 8. Av. 11, 2, 20, *udumbara* ved paroxytonon, *pururavas* ved paroxyt., ebenso auch (und nicht proparoxytonon) in der Svaramanjari zu Up IV, 231, *calitardā* finde ich ved nicht.

III, 16 Die letzte oder [vorletzte Sylbe ist udatta] in *saṅkacya* etc

Das Ms der Vṛtti heisst *kampilyam*. Kaṣyapa ist von Nāgoji wörtlich citirt, die erwähnte Stelle der Kāśika lautet nach Ind. Off Ms 2411 so *saṅkacyasiddhah | kimpilyasiddhah | saṅkacyakampilyasabdau nyaspratyay antav antodāttau | phibhi tu saṅkacyakāmp*

lyanasiky adarvaghātanam *) antah purvam cetī (1) pathyate | tatra pakshe madhyodattav apī bhavati | Ich kann dem Nagoji weder in der Ergänzung des *ader ta* aus III, 8 noch in der Behandlung des Kaiyata und der Kaçika beistimmen, wenn man in diesem Sutra *ādir va* aus III, 8 ergänzen konnte, warum wäre es dann im folgenden Sutra ausdrücklich hinzugesetzt? Das *spashārtham* ist doch kein genügender Grund dafür. Bhattoji hat, wie aus seinen Worten *dvitiam udattam ta* hervorgeht, wie die *Vṛtti ta* im Sutra gelesen und dies auf den Haupt *Adhikara dvitiam* in III, 1 bezogen, aber welche Sylbe könnte denn ausser der zweiten in den angeführten Wörtern noch *udatta* sein? Man denkt zunächst an *antyaṭ puram*, das in den vorhergehenden Sutren galt aber drei Wörter sind dreisylbig und bei ihnen wurden *dvitiam* und *antyaṭ puram* zusammenfallen, sie endigen ausserdem mit *ya* und wurden deshalb, wie Nagoji bemerkt, schon nach III 13 *madhyodatta* sein. Die Facta, dass *antyaṭ puram* in den vorhergehenden Regeln galt und von der *Phi Vṛ* auch in dieser Regel ergänzt wird, die Kaçika *antah puram ca* erklärt und auch Kaiyata *anto va* in seiner Erklärung hat, und endlich in *dāriaghata* der Antodatta vedisch belegt ist, bewegen mich zu der Annahme dass unser Sūtra — *darvaghātānām anto ta* zu lesen und *antyaṭ puram* aus den vorhergehenden Sutren zu ergänzen ist — Der Śvaraprakaça, der das Sutra wie die *Vṛtti* heisst, giebt die ungenügende Erklärung, dass Çantanava in den aufgezählten Wörtern nur den Accent einer Sylbe habe bestimmen wollen, welche andere Sylbe ausser dieser noch *udatta* sein könne, ergebe sich aus anderen Regeln, seine Worte sind *esham antyaṭ purva udatto va syat | sankaçyah | kam pilyah | sankaçyakampilyah | vanehan (P 4, 2, 80) adisutrenanyah | pratyayasvatena pakshe 'ntodattau | nasikayam bhavo nasikyah | çarirvayavacca (P 4, 3, 55) iti yatas tittvat (P 6, 1, 180) pakshe svaritantah | darv ahantī darvaghatah | darav ahano 'n antasya ca tahi sanjayam (P 3, 2, 49, 1) iti varitikenan antasya tah | atra pakshe dvitīya udatto dvitīyam (III 1) ityanuvṛtteh | anye tv asmin sūtre vaçabdam apathatvaisham dvitīyam udattam va syad iti vyaçakhyuh | asmin pakshe darvaghate vaçabda udattah | pakshe krīduttārapadaprakṛtisvarenantodattah | saptamī siddhaçushka (P 6, 2, 32) iti sūtre sankaçyakampilyanasikyadarvaghātanam antah*

*) Ms. nāstikya°

pūrvam veti kâçikâkîrah papâtha | asmin pakshe nâsikyaçabdhah
pakshe 'ntodâtta | rājanya . darvâghâtânâm âdir vânto veti
kayastah papâtha | tasmâd âtra tattvam śāntanavâcarya eva veda |

III, 17 Die erste oder [zweite Sylbe ist udâtta] von einem mit
ishâ endigenden und consonantisch beginnenden [Prâtipa-
dika]

Das Ms der Vṛitti liest *ishântasya halâder* ; ferner *çirisham*
für *çirishah*, und *mandûshâ* für *gandûshâ* Ich bezweifle, dass Nâ-
goji mit Recht *deitiam* hier ergänzt, da das Sûtra passender auf
III, 10 folgte, wenn in den beschriebenen Wörtern die erste oder
zweite Sylbe udatta ware, vielleicht ist auch hier *antyât pūrvam* zu
ergänzen, der Svaraprakâça bemerkt zu *purîsha* etc. *pakshe laghâv*
ante (II, 19) *iti madhyodattâh* *Çirîsha*, *karîsha*, *gandûshâ*, *mañjûshâ*,
çyîsha und *ambarîsha* sind nach Ujval âdyudatta, *çyîsha* ist ved
antodatta, in *ambarîsha* als N pr ist ved die dritte Sylbe udâtta

III, 18 Von *uçîra* etc. [ist die Anfangssylbe udâtta]

dâçeraka in der Vṛitti ist Correctur von zweiter Hand für *da*
çeraka, die zweite Hand hat auch *ranyâ* nach *hrîdayah* und die
Worte *hiranyam aranyam* nach *hrîdayam* eingeschoben, *dâçeraka*
paldâ scheint nur durch Ungenauigkeit eines Schreibers aus *dâçe-*
rakapalapalula entstanden zu sein, ist aber aus der Vṛitti auch in
den Svaraprakâça übergegangen Letzterer bemerkt *âtra çyâmâ-*
kagrahanam cintyam dhânyânâm vriddhak-hântânâm (II, 23) *ityeva*
vuddhatvân madhyodattasyâpi vede prayogât | (cf oben zu II, 23),
dann folgt die Bemerkung über *hrîdaya*, die Nâgoji hat, und end-
lich heisst es *anyesham laghâv ante* (II, 19) *iti prâpte vacanam* |
Aus den Schlussworten Nâgoji's scheint hervorzugehen, dass An-
dere (als die erwähnten *lecti*) *ââ* aus dem vorhergehenden Sûtra
ergänzten *Kapala* ist ved madhyod, nach Un I, 117 âdyud —

III, 19 [Die Anfangssylbe] von *mahîshî* und *ashadhâ* [ist
udâtta], wenn sie 'Ehefrau' und 'Backstein' [und nicht
'Büffelkuh' und 'ein Nakshatra'] bezeichnen

Das Ms der Phī Vṛi liest *unhyasî* | *parahyasî* | *Mahîshî* als Fem
zu *mahîsha* 'Büffel' ist antodatta, ebenso *ashâdhâ* als Nakshatra
(cf I, 20) Die Phī Vṛi hat in der Handschrift wieder *phisûtra**

IV, 1 Von *çakati* und *çakati* ist der Reihe nach jede Sylbe
[udâtta]

aksharam aksharam paryâyena in Sı Kau alle 3 Codd, bei
Nagoji lesen Codd 197 und 284 *paribhâshâladhâ**, 195 *paribhâshâyâp*

*ladhā**, vgl. Paribhāṣa 69 in Nāgojibhāṭṭi's Paribhāṣenduṣekhara Cod. Wilson 280 *pratipadikagrahane līṅgaviśiṣṭasyāpi grahanam*, Schol. zu P. 8, 3, 46, Bothlingk zu P. 4, 1, 66 *Ṣaṅgaṣi* antod Rv 10, 146, 3 *Ṣaṅgaṣi* im Gana zu P. 4, 1, 40 —

IV, 2 [Ebenso] von *goshthaja*, wenn es Name eines Brahmanen ist

In der Vṛtti unterscheidet sich das *pratyudāharana goshthaja* von dem *udāharana* nur dadurch, dass es Śūdraname ist *Brāhmaṇah* und *triśalāh* neben einander z. B. auch Nir. III, 16

IV, 3 Von *parāṭata* [ist der Reihe nach jede Sylbe] mit Ausnahme der vorletzten [udātta]

In der Vṛtti vermisst man *paryayena* hinter *akṣharam akṣharam*. Ich finde *parāṭata* in der Bedeutung 'von Parāvat stammend' ādyudātta Rv 8, 100, resp. S9, 6 und 34, 18, in der Bedeutung 'Tauben' proparoxytonon V S 24, 25

IV, 4 Von *dhūmrajanu* etc. [ist der Reihe nach jede Sylbe] mit Ausnahme der Sylben *dhū*, *ja*, *la*, *stha* [udātta]

Das Ms. der Vṛtti las ursprünglich *adhūmāsthānam*, was auf dem Rande zu *adhūyalasthānam* corrigiert ist, auf dem Rande stehen auch die Worte *dhūmrajanu adinam* bis *bhāṭati*, man vermisst in der Erklärung die Ausnahme der vier Sylben. Nach dem Svaraprakāṣa ist die Sylbe *ja* in *dhūmrajanu* ebenfalls nicht udātta, er liest *dhūmrajanuh* ! 2 !

IV, 5 Von *kapikēṣa* und *harikēṣa* [ist der Reihe nach jede Sylbe udātta] im Veda

Der Svaraprakāṣa liest im Sūtra mit Bhattoji richtig *chundasi Harikēṣa* ādyudātta ausser in der citirten Stelle V. S. 17, 28, z. B. auch V S 15, 15, 16, 17, 40 —

IV, 6 *Nyac* und *nar* [sind] svarita

Die Regel wird citirt für den Accent von *nar* z. B. von Śāyana Rv I, p. 137. Zu *nar* vgl. Rigveda Prāt. Chapitre I, 22

IV, 7 Von *nyarbuda* und *vyalkaṣa* [ist] die Anfangssylbe [svarita]

Die Worte *nyarbuda* *vyalkaṣa* in der Vṛtti sind von mir hinzugefügt, ich habe auch *nyarbudam* für *nyarbudaḥ* geschrieben. *Nyarbuda* ist ved. belegt, für das zweite Wort führt der Svaraprakāṣa als Belegstelle an Rv 10, 16, 13 *paṇḍurīā vyalkaṣā*, *vyalkaṣa* findet sich im Schol. zu P. 7, 3, 4

IV, 8 Von *tilya* etc. [ist] die Endsyllbe [svarita]

Si Kan Cod 2396 *kārshmarya*, 1331 *kārshmarya*, 9339 *kāshmarya*. Die *Kaṣṭikā* zu P 6, 2 18 bemerkt *dhanyam antasvaritam*, dazu Haradatta *dhanyam antasvaritam it i anantarapastitena phit sutrena*, und zu 6 2, 16 *kanyaśabdah i aritanta it i i ljaśakjamar tyakamargadhanyakanyarajanyamanushyanam anta it phit i pathat i*. Zu *tilja* mit Affix *yat* von *tila* vgl P 2, 4, die *Kaṣṭikā* zu P 5 4, 30 leitet *martya* von *marta* vermittelt des Affixes *yat chandas* ab, vgl auch Sayana zu Rv 1, 15, 3 *marteshu bhava ity arthe bhava chandas* (P 1, 4, 110) *it yat i yato 'navat* (P 6, 1, 213) *it adjudattatam i*. Ujval betont *śikya dhanya, kanyā* (*Svaramanjari* zu Un IV, 111 nach Conjectur *antasvaritam nipatanat*), *dhanya* ist *ādyudatta*. Der *Svaraprakāśa* liest das Sutra wie die *Ṛitti*, bemerkt aber *lecitratra martyaśabdam na pathanti i yuktam caitat i* und macht dann über *martya* und *dhanya* dieselben Bemerkungen die wir bei *Nagoji* finden —

IV, 9 *Vileṇa, bhakṣhya und tiryā* [sind] im *Veda* [antasvarita].

Zu *tireshu sadhur it yat* vgl P 4 4, 9 und 6 1 213, zu *etika* vgl I, 24. Das Ms der *Ṛitti* liest *erantam bhacati*, es las ferner ursprünglich *ulcarastaturjanam* (sic!), über das *sta* von *anta* ist dann *eva* geschrieben, in der Fingelaufführung stehen *asta*, *raya*, *rasta* unter einander, aber keine dieser Formen kann richtig sein vielleicht ist *casarya* (cf *Kaṣṭikā* zu P 5 4 30) oder *castaryā* (V S 16 39) für *rasta* zu lesen man vgl auch die Formen *casteya* und *castra* in P 6, 4 17. Der *Svaraprakāśa* liest das Sutra wie *Bhaṭṭoji* und erwähnt die Lesart der *Ṛitti* mit *Nagoji*'s Worten

IV, 10 Si Kan *taṭ, tra, sama sama* [sind] *anudatta*

Phī *Ṛi asya, asma, ena, tra, sama, sma* [sind] *anudatta* (im *Veda*)

In der *Ṛitti* habe ich *atho asmat* für *atho smat* geschrieben. Ursprünglich las auch das Ms der *Ṛitti* wie ich d n Text gegeben habe, *asyāsmainatra** und es sollten wohl mit *asya* auch die Formen *abljam*, *ebliṣ*, *ebhjas* etc un l mit *asma asmat*, *asmat smm* angedeutet sein, später schrieb man *adasmainatra**) un l verstand

*) So glaube ich richtig zu lesen. Der Verfasser des *Svaraprakāśa* las *a lasena* und bemerkt darüber *lecitratra sutre dasenau pathanti cchan* *lanti canavaratayanti i taṇa i asu yab pantha abhaya* (Rv 1 103 16) *i am paucokṣanah i ad i yad dāra pravate* (Pv 10 1' 3) *itvā i anta-* *dattavadarānat i adjudattatceḥ sutre tra chandas ti nivrit am it bhā* *śhyasvarasat i*

unter *ad* die vom Pronominālstamm *a* ohne *sma* gebildeten Formen veränderte aber dies wieder zum paninischen *aṇena*¹⁾, und bemerkte zu *aṇena* auf dem Rande, *aṇena etat adeṣau* (für *idam* und *etat*) Man vgl P 2, 4 22—34, Yaska Nir IV, 25 *asja it casyeti codattam prathamadeṣe nudattam anvadeṣe | tivrarthataram udattam alpnyorthataram anudattam* und Nir V, 23 *enam enam asya asye tyetena vyākhyatam* Vaj Prat II 7, 13, 16 63 — Zu *tāt, tva, sama* und *sima* vergleiche den Gana *sarīadī* und die Bemerkung der Kaṣika dazu — *Sama* in unserem Sutra ist das Synonym von *sarīa*, denn nur als dieses ist es *anudatta* vgl Svaramajjari Fol 31 *a yada samaṣabdah sadṛṣartī as tadantodattah²⁾ | yada sarvartī as³⁾ | tada sarīanudattah | yada samātsaravacī⁴⁾ | tadodudattah |*, zu *sama* und *sama* cf Benfey S V Gloss., *sama* Jahr' Rv 10 8, 5, V S 18 18, Av 11, 6 17 etc — Zu *tā* und *sama* vgl man auch Nir I, 8 und V 23 wo Yaska die Ansicht Iruherer dass beide Wörter Nipata seien bekämpft denn es scheint mir auch in V, 23 wie in I 8 *nipata ityeke* (was aber schon Durga nicht hat) gelesen werden zu müssen, vgl Vaj Prat II 16 wo das tonlose *samasmāt* ebenso wie *tā* als Nipata bezeichnet wird — *Sna* ist mir ved nur als *antodatta* begegnet, z B Rv 10 28, 11 Nach Ujval zu Un I, 143 wurde es, als mit *man* gebildet, *idyodatta* sein, die Svaramajjari bildet das Wort in dem Sutra nicht, denn sie liest *aishnāvishibhjah kit*, Sayana bildet es mit *mak*, z B Rv 1 10² 6 *shin bandhane | asnad anadiko mak* Es verdient bemerkt zu werden, dass Durga in der Erklärung der oben erwähnten Stellen Nir I, 8 und V, 23, Ind Off Ms 357 fol 37A und 263A, ebenso wie Sayana zu Rv 1 1, 8, 113 C, 5 61 6 auch *nema* in unserem Sutra liest, ich vermute, dass dies ein durch den Gana *sarīadī* veranlasster Irrthum ist, denn *nema* ist mit Ausnahme einer Stelle in der es Sayana zu einem folgenden Vocative zieht vedisch immer *adyodatta* vgl Boltingk und Roth s v und oben II, 6 Zu dem bekannten Verse *uta tāh paṇyan* cf Sayana Einleitung zum Rigveda p 30 37, Yaska Nir I, 13, Mahābhāṣya p 29 und 30 ed Ballantyne Die Worte des Nagoji *atra sūtre* etc beziehen sich soviel ich sehe darauf dass das Mahābhāṣya zu P 3 1, 3 *sama* und *sma* als *anudatta* anführt *pratjaj dṛjulatitcasj culaṣuḥ | yatranudattapra kṛtīḥ | sa natīam | n natīam |* cf auch Goldstucker Panini Note 255

¹⁾ Ms *tadanudattah*²⁾ Ms *sarvas*³⁾ Ms *samāhavas*

IV, 11 Von *sima* [ist] im Atharva-veda die Endsyllbe *udatta*.

Zu *sima* cf das vorhergehende Sûtra

IV, 12. Die Nîpâta [sind] *îdyudâtta*

Diese und die folgenden fünf Sûtra behandeln den Accent der Nîpâta. Die Nîpâta sind mit wenigen Ausnahmen nicht überzweisylbig, und es sind deshalb im Allgemeinen vier verschiedene Accentuationsweisen möglich, entweder ist die Anfangssyllbe *udâtta*, oder die Endsyllbe, oder beide Syllben sind *udâtta*, oder beide *anudatta*, resp. einsylbige sind entweder *udâtta* oder *anudâtta*. Demgemäss haben wir die vier Regeln 12, 14, 15 und 16; *nîpata adyudattah* wird vorangestellt, weil die meisten Nîpâta unter diese Regel fallen, alle Upasarga mit Ausnahme von *abhi*, ferner *âtha*, *atlo*, *aha*, *akim*, *aho*, *iti*, *kaccid*, *kûa*, *khdlu*, *vashat*, *grashat* etc. In Regel 14, 15 und 16 ist das Wort *ûdi* im Sinne von *prakâra* zu nehmen (cf Nâgoji zu 15), d h es sind unter *erâdi* oder *eramâdi* eben alle Nîpâta zu verstehen, die sich in der Sprache als *antodâtta* vorfinden, wie *aṅga*, *adûhâ*, *idd'a*, *uta*, *era*, *etam*, *kathâm*, *kurid*, *namu*, *nûnâm*, *pura* etc, unter *câdi* alle *anudâtta*, wie *ira*, *u*, *ca*, *rd*, *sma*, *ha* etc., und unter *rarâdi* alle zweisylbigen, in denen beide Syllben *udâtta* sind. Von dreisylbigen würden z B *ânushak* und *sanutar* zu den *eramâdi* gehören, ein einsylbiges Wort, das svarita wäre, wie *kra*, würde unter keine Regel fallen, und sein Accent *chandasaatrat* oder *vajrayena* erklärt werden müssen. Das Sûtra 13 *upasargâgrahîrjyam* müssen wir mit Nâgoji für zwecklos erklären, die Upasargâs gehören zu den Nîpâtas (cf P 1, 4, 36—39, Goldstücker Pânini p 224) sind also *îdyudâtta* nach 12, *abhi* gehört als *antodâtta* zu den *erâdi*, sowohl als Upasarga wie als Karmapra-
vacanîya.*)

IV, 13 Ebenso die Upasarga mit Ausnahme von *abhi*

Dass dieses Sûtra zwecklos ist, haben wir schon bemerkt, citirt wird es z B Kârikâ zu P 6 2, 29, 51, Svaramaṅjari Fol 8a, 27b, 28a etc. Die Praudhamanoramâ bemerkt darüber *âha nabhir ity eca svacam itaresham purena siddhatvat* | vacintas tu tad api

*) Rechtfertigen lässt sich die besondere Erwähnung der Upasarga nur, wie es Nâgoji zu Mahâth p 26 that *upasarganîpatayoh prithagupadanam gâhîcarddanyajena*, 'the taking separately the prefixes and particles is after the pattern of 'an ox and a first rate ox' (these two, in consideration of the superiority of the one, being specified separately, although both are oxen)

māstv evamadiśv abheh enpīthavāt*) ; a tva (Rv 1, 5, 1) iti mantra upasargāccabharjam iti vācāt prītipādikāntodattatvam ity nktā ma no maritā abhi druhan (Rv 1, 5, 10) iti mantra evamadinām anta iti vidatā vedabhaśhyakṛitā dhvanitam etat ; Der Svaraprakāṣa bemerkt nipītatvād eva siddhī upasargagrabhanam juṣpayati gatikarmapravacanīyasya nipītasyaḍyudattatvam neti kecid ābukt ; anye tu gatyader ḍyudattatvaseshtatvād ihopasargagrabhanam vyartham ity āhuh ; und auf dem Rande apare punar upasarga prayuktam yad abheradyudattatvam tvā eva nishudhyate na tu nipīta prayuktam etadartham upasargagrabhanam ity āhuh ; Die Bemerkung Nāgoji's spastam cedam upasargasañjñāsūtre bhāṣhye bezieht sich darauf, dass Patanjali zu P 1, 4, 57 ausdrücklich bemerkt, dass die Gati, Upasarga und Karmapravacanīya alle zugleich auch Nipīta heißen yasmin eva viśeṣe gatyupasargakarmapravacanīyasañjñās tasmīn eva viśeṣe nipītasañjñā syāt ; In dem angeführten Beispiele *abhi ramam asthāt* ist *abhi*, obgleich getrennt vom Verbum, Upasarga nach P 1, 4, 52; vgl zu ähnlichen Fällen z B Sāyana zu Rv 1, 8, 2 ni vritra rupadhīmahai ; ākhyātasam bandhasyāpi ner upasargasya vyavahitiṣceti vyavahitaprayogah ; Man vergleiche zu unserem Sūtra Rigveda Prāt Chapitre XII, 7

vinācater upasargānām uccā ekākṣarā nava ;

ḍyudattā daṣaṭeśām antodattastvabhityajam ||

'Von den 20 Präpositionen sind udatta die 9 einsyllbigen, ḍyudatta sind 10 von ihnen, antodatta aber abhi', Schol zu Vāj Prātiç VI, 24, und Atharv Prātiç p 262, wo Vers 19 eine ungeschickte Umstellung des dritten Verses aus dem Rīg Prātiç ist — Für die Betonung von *abhi* führt Sāyana bald *upasargāccā bhavarjam* (z B Vol 1, p 85, 17a), bald *evamadinām antah* (z B I, p 91, 131, 20a) ohne Unterschied an, den Accent der übrigen Präpositionen erklärt er in der Regel nach *nipāta adyudattā*, selten, wie z B I, p 68, nach *upasargāccabharjam* Bemerkenswerth ist, dass Sāyana I, p 51 auch *abhyāde* erwähnt *āṅgaçabdaya nipātatre 'py abhyudittād antodattatvam*

IV, 14 Von *era* etc. (resp *eram* etc) ist die Endsylbe [udatta]

in tu *prañeas* haben alle 3 Codd der Si Kan, in der Vritti ist laut Correctur des Ms für *liacit* *Aha* und *gustat* gehören nicht hierher, sondern fallen unter Regel 12 Unser Sūtra selbst sagt

*) Ms *sapathatvat*

Nichts über den Accent von *saha*, sondern nach dem zu 12 bemerkt wurde *sa/a* unter Regel 12 oder 14 fallen, je nach dem es *adyudatta* oder *antodatta* wäre. Die von Bhattoji angeführte Regel Pāṇini's hat ebenfalls nichts mit dem Accente von *sa/a* zu thun, sondern erst Patanjali bemerkt gegen ein Varttika zu jener Regel folgendes P *sahasya sah svayam || Varttika sahasya halopavacanam || Patanjali sahasya halopo vaktavyah | śādeṣo hi, sati svaradoshah | antaryata udattamedattayoh | thine svarita ādeṣah prasyajeta | saputrah sikhvayah | sa tarhi lopo vaktavyah | na vaktavyah | adyudattanipitauṇ karishyate | etc* und Kaiyata dazu *nipita adyudatta iti saha, abda adyudattah |* Bhattojidikṣitṛ macht mit der Worten *sahasya sa/* etc. auf den Unterschied zwischen derjenigen Betonung von *sa/a*, welche ihm aus diesem Phitsūtra zu folgerscheint und Patanjali's Betonung des Wortes in P 6, 3, 78 aufmerksam, angenommen, dass er mit Recht *sa/a* zu den *edd* rechnete, so würde er den *Çantanava* den Oestlichen gegenüber stellen, dass aber *saha* nicht mit Nothwendigkeit von *Çantanava* zu den *edd* gerechnet zu sein braucht — wenigstens sagt er selbst nichts darüber — bemerken schon Kaiyata und Nigōji, cf. auch oben pag 13. Die Citate *le pitra vribhik saha* und *sa/a tat devanam* kann ich nicht im Veda nachweisen, zu *akara* im Sinne von 'Malablushya', cf. Ballantyne Tāghu Kaumudi No 1311, die Bemerkung Nigōji's *sa/açabdasjap* bezieht sich auf Kaiyata. Bei Sayana wird das Sutra gewöhnlich *etadinam antah* gelesen, selten, wie z. B. Rigv. Vol. I, p. 50 *etadinam antah*.

IV, 10. Von *ta/a* etc. [sind] beide Sylben *udatta*

etadinam in Codd 1331 und 2326 der *Siddh. Kau.* und 197, 284 des *Jāgñyabū.* die richtige Lesart war auch schon von Professor Weber *Çatap. Brāhm.* p. 134 angegeben. Die *Yṛitti* hat scheinbar zwei Sutra an dieser Stelle, im zweiten ist *etadinam* Corrector des *Ma* für *etadinam* und an Stelle des einfachen *eda* standen *ta/a* | *ta/a* — das erste der beiden Sutra kann nur auf einem Irrthum beruhen, ein Wort *ta/a* existirt meines Wissens nicht. *ta/a* erscheint z. B. Taitt. S. 2, 4, 2, 3 *tam vava devā vyitimi uttamāni nṣurair vyajayanta*, ferner 2, 4, 2, 3, 2, 5 1 C, 2, 5 3 4 2 5 3, 7 etc., cf. auch P. S. 1, 64. Andere *Nipatis*, in denen beide Sylben *udatta* waren sind mir nicht bekannt, der *Svaraprakāṣa* bemerkt *prajoganusurino tavadu jah*.

IV, 10. Von *ta/a* etc. [sind] beide Sylben *udatta*

In der *Vṛtti* ist *ha* Correctur des *Ms* aus *aha*; letzteres ist *Ādyudatta*. Zu der Bemerkung *Nagoji*s über *paṇu* vgl. P. 1, 4 57 und die Schol. daselbst, daselbe ist über *ci* zu bemerken, cf. Nir. 5, 5 *ci* ity upaṭa 'nūḍittah purastad eva vyakhyatah | athāpi paṇāmeha bhavaty udattah | ci āsi mānāsi ||

IV, 17. [Ebenso] *yatha* am Ende eines Pada.

Das *Śūtra* ist Ausnahme zu IV, 12, dass die Regel nicht überall gilt, bemerkt schon *Nagoji*, vgl. auch Benfey S. V. Gloss. s. v. *yatha*, der *Svaraprakāṣa* führt dafür den *Nyaya śāstra vidhayaṣa-chandasi tīkalpante* an. Die *Praudhamanorama* bemerkt zu dem *Sūtra* yat tu svaramanjarikṛita purā jivagribho vaṣṭhī (Rv. 10 97, 11) bhrājanto agnayo yathā (Rv. 1, 50, 3) ityupanyasya litvaram (cf. P. 5, 3, 23, 6, 1, 193) aṣaṅkyavyayikaprastuddhimatrenatra sarvanūḍittatvam ity uktam tad etatsūtradarśanaprayuktam. In *Nṛsiṃha*'s *Svaramanjari*, die übrigens in dem mir vorliegenden *Ms* nicht ganz vollständig ist, habe ich die betreffende Stelle nicht gefunden. Hier schliesst die *Phisutravṛtti*, das *Ms* heisst *phisūtra vṛttāu* und *phisūtravṛttih*.

IV, 18. In einer Verdopplung, welche Aehnlichkeit etc. ausdrückt, ist die Endsyllbe des zweiten Gliedes *udatta*.

Dass diese und die folgende Regel den von *Pāṇini* am Anfange des 1sten Capitels des 8ten Buches gegebenen Regeln nachgebildet sind, zeigen die citirten Regeln *Pāṇini*'s, der Ausdruck von 19 ist mangelfast, doch beweist die Verbindung mit 18, dass die Regel den *pāṇinischen* 1, 1, 2—3 gleichbedeutend und an 6, 1, 158 nicht zu denken ist. Zu *pra pra* cf. *Vaj. Prat.* VI, 3 — Cod. 284 des *Laghuçābdenūçekhara* schliesst am Ende von 18.

IV, 19. In jeder anderen Verdopplung ist das zweite Glied *anudatta*.

Si kau 1331 *çantanaracarya**, 2326 und 2330 *çan'anararya** *Kaṣikāvṛtti* zu P. 6, 9, 11 samudracābdo pi phisū patalīpalankam | aśāgaratī anamity antodatta eva | dāru Haradatta phisūti a himena yōgena çantanavivam catuṣṭkam sūtram upalakṣhyatī | tatra samu lraçābdaḥ sagarārthatvad antodattah |, und ferner *Kaṣika* zu P. 7, 3 4 svaram adhokṣṭv i kṛto gṛantī ah (cf. P. 4, 3, 87) çanyarab etc. und dāru Haradatta saṅvaro gṛantī v iti | sa pūnah çantanav praç tahi phisūtiyadikah |, cf. oben pag. 11. Note

Indices.

(S = Siddh. Kaum., V. = Philsūtraṣaṭṭi.)

I. Alphabetisches Verzeichniß der Sūtra.

अचम्यादेवमस्य	II, 12.	गोष्ठजस्य ...	IV, 2.
अदृष्टोदकवक् ...	I, 14.	यामादीनां च	II, 15.
अथ द्वितीयं ...	III, 1.	धृतादीनां च	I, 22.
अथादिः प्राक् ...	II, 1.	चादयो ...	IV, 16.
अभुनस्य ...	I, 17.	एन्दसि च	I, 10; III,
अधम्यासम ...	II, 13.	जनपदशब्दाना ...	II, 24.
अयस्य स्वाम्यास्या ...	I, 18.	श्रेष्ठकनिष्ठ ...	I, 23.
अस्यास्मिनत्वं ...	IV, 10. V.	तिन्त्राशिक्य ...	IV, 8.
आन्तस्य च ...	III, 14. V.	तृणधान्यानां च ...	II, 4.
आशया अदिमा- स्या ...	I, 19.	त्र्यशां ...	III, 2. V.
इगन्तानां च ...	II, 26.	त्र्यपां ...	III, 2. S.
ईषान्तस्य	III, 17.	त्वत्त्वसम ...	IV, 10. S.
उमवन्दनानाम्	II, 9.	यान्तस्य च ...	III, 14. S.
उपसर्गाद्याभिवर्जम्	IV, 13.	दक्षिणस्य ...	I, 8.
उवन्तं सवि ...	II, 8. V.	धान्यानां ...	II, 23.
उशीरदाशेर ...	III, 18.	धूम्रजानु ...	IV, 4.
एवमादीनामन्तः	IV, 14. V.	धूपूर्वस्य ...	I, 5.
एवादीनामन्तः	IV, 14. S.	न कुपूर्वस्य ...	I, 21.
कपिकेशहरिकेश ...	IV, 5.	नक्षत्राणामा ...	I, 20.
कर्मदादीनां वा	III, 10. V.	नपः फलान्तानाम्	III, 12. S.
कर्मदादीनां च	III, 10. S.	नक्षिपयस्या ...	II, 3.
छण्णस्यामृगास्या ...	I, 11.	नतुमास्यास्यायाम्	II, 22.
खयुवर्गं ...	II, 8. S.	न वृक्षपर्वत ...	II, 17. S.
खान्तस्याम्मादेः	I, 6.	न व्याघ्रमहिष ...	II, 17. V.
गुदस्य च	I, 4.	निपाता ...	IV, 12.
गैहार्यानामस्त्रियाम्	I, 3.	न्यदस्त्री ...	IV, 6.
		न्यवदयस्त्रय ...	IV, 7.

त्र सस्याया	II 5	वा भाषायाम्	I 16
घाटनापामङ्गा	I 9	वावादीनामुभातु	IV 15
घान्तानां	III 6	विन्वतिष्ययो	I 9
घारावतस्य घोषो	IV 3 V	विन्वमध्यवीर्या	IV 9 V
घारावतस्योपो	IV 3 S	विन्ववमवीर्या	IV 9 V
घीतद्वयानाम्	II 11	शकटिशकट्योर	IV, I
घृष्टस्य च	I 1 S	शकुनीनां च	II 9
मकारादिद्विबुद्धी	IV 16	शादीना	III 1
मणिनां कुपुवंश	II, 7 S	शिशुमारोदुम्बर	III 15
मणिनां च	II, 7 V	शुक्लगौर	I 13
फिपो इल	I 1	श्रेय सर्वम	IV 11
मकारपङ्कट	III 6	साङ्गाध्यकाम्य	III 16
महिष्यपाद	III, 19	सिमस्यापर्वणे	IV, 11
मादीना	III 4	सुगन्धितजनस्य	III 11
मृष्टस्य च	I 15 V	स्त्रीविषयवर्ण	II 20
यद्यति	IV 17	शिफगन्तस्थीपस्य	II 16 V
घान्तस्यास्या	III 13	स्याद्गुणिताम	II 6 S
युतान्यप्यन्तानाम्	III 7	स्याद्गुणिताम	II 6 V
राजविशेषस्य	II 18 S	स्याद्वास्यायामा	I 9
राजशब्दस्य	II 18 V	स्याद्वाणामकुर्वा	III 3
अपावने	II 10	हयादीना	II 9
सुवस्तस्त्रीपमेय	II 16 S	हिष्ठवभार	I 7
भे घो भप	III 17 V	ह्रस्वान्तस्य स्त्रीवि	II
वर्णानो तप	II 10	ह्रस्वान्तस्य ह्रस्व	II 11
वा नामधेयस्य	I 11		

- II, 8, V ri — II, 9 ka —
 II, 23 kha — I, 6 na — II,
 10 t — II, 10 ta — II, 10
 u — I, 7, II, 10 tha — I 7,
 III, 14, S ni — II, 10 pa —
 III, 6 pada — IV, 17 pha
 la — III, 12, S ya — III, 13
 yuta III 7 la — II, 23, V
 lup — II 16, S vaivara —
 I, 7 van — II 9 çat — I, 7
 sha — II, 23 çpug — II, 16, V
 hishtha — I, 7 brasva —
 II, 2, 11, 11, V
 antya II, 23, V, III, 13
 apatya III, 18
 apalan̄ka — artha I, 2
 abhi IV, 13
 amba — artha I, 2
 aranya III, 18
 arjuna I, 17
 artha apalan̄ka — I, 9 amba —
 I 2 geha — I, 3 patala —
 I, 2 pitadru — II, 14, sa
 gara — I, 2
 ardha II, 13
 ariya I, 18
 aç — anta II, 24, V tri — III,
 2, V dvi — II, 4, V, 26, V
 bahu — II, 19, V
 ash — anta II, 24, S tri — III,
 2, S dvi — II, 4, S, 26, S
 bahu — II, 19, S
 ashadh̄a III 19
 asma IV, 10, V
 asya IV, 10, V
 ā — anta III, 14 V
 akhya. adig — I, 19 amriga —
 I 11 ishtaka — III 19 ritu —
 II, 22 kṛittika I, 21 kriti
 ma — II 8 java — III, 19
 trina — I, 17 prami — II 29
 svanga — I, 9 svami — I, 15
 alharvana IV, 11
 ādi I, 9, 13, II 1, III, 8, 17,
 IV, 7 aku — III, 3 ar —
 III, 3 av — III, 3 açm —
 I, 6 eva — IV, 14, S evam —
 IV, 14, V kardama — III, 10
 guru — III, 6 grama — II,
 13 ghrita — I, 22 ca — IV,
 16 m — III, 4 vāva — IV, 13
 ç — III, 2 hay — II 23,
 III, 17 prakaraḍivrukta IV,
 18, S
 ādyudatta IV, 19
 ap — vishaya I, 20
 arjī III, 5
 açā I 19
 ik — anta II 26
 ikshu III, 8
 iti IV, 10, 17
 ishtakā. — akhyā III, 19
 is anisanta II, 3
 isha III, 1 — anta III, 17
 u — vana II, 8, S uvanta II,
 8, V
 udaka I, 14
 udatta I, 1, IV, II 15, 18 S
 udumbara III, 15
 una — anta II, 9
 upameya. — nāmadheya II, 16 S
 upasarga IV, 13
 upottama IV, 3
 ubha IV, 13
 uma III, 8
 uçira III, 18
 ushtara III, 15, V
 ushtara III, 15, S

- ri — anta II, 9
 rit an — II, 11.
 ritu — ākhyā II, 22
 etad IV, 10, V.
 ena IV, 10, V
 eva. — ādi IV, 13, S
 evam — adi IV, 13, V.
 aupamya — nāmādheya II, 16, V
 ka — anta II, 23
 kamabha I, 23
 kanyā IV, 8
 kapāla III, 18, S
 kapikeṣa IV, 5
 kardama. — ādi III, 10
 kalā III, S.
 kāmpilya III, 16
 kārshmarya IV, S
 kālayāla IV, 4
 kaṣṭ III, S, V
 kṛāṣṇa III, S, S
 kashṭhā III, S
 ku — pūrva I, 21; II, 7 — ako
 ādi III, 3.
 kṛitrikā — ākhyā I, 21
 kṛitrma. — ākhyā II, 5
 kṛishpa I, 11
 kha. — anta I, 6
 khay II, S, S
 guda I, 4
 guru II, 13 — ādi III, 6.
 gcha — artha I, 3
 goṭhaja IV, 2
 gaura I, 13
 grāma — ādi II, 15
 gṛhṭa — ādi I 22
 ca I, 4; 10, 25, 22, II, 4; 7, V.;
 15, 19, 21, 23, S, 25, V, 26,
 III, 4, V.; 9, 10, S; 11, V; 14,
 15, IV, 3, V, 13 — ādi IV, 16
 ced I, 11; 17, S, 18, 19, 21; II, 8.
 18; III, 19, S
 chandas I, 10, 14, III, 9, IV, 5, S
 9 acchandas IV, 5, V.
 janapada — ṣabda II, 21
 jāyā — ākhyā III, 19
 jyeshtha I, 23
 pa — anta II, 10
 t — anta II, 10.
 ta — anta II, 10
 tleechilya II, 11
 ti — anta I, 7, II, 10
 tulya IV, S
 tushya I, 21
 tṛina II, 4 — ākhyā I, 17.
 tri — aṣ III, 2 V — aṣ III, 2, S
 tva IV, 10
 tvad IV, 10, S
 thā — anta I, 7; III, 14, S
 dakshina I S
 dārvāghāṭa III, 16
 daṣera III, 18, S
 dāṣeraka III, 18, V
 diṣ adigākhyā I, 19
 devana a — II, 12
 devara III, 18
 dyotana. asamadhyotane II, 13
 drāk-hā III, 8
 dvi II, 19 — aṣ II, 4, V; 26 V
 — aṣ II, 4, S; 26, S
 dvitiya III, 1.
 dvirukti prakṛādi — IV, 15, S
 dh — pūrva I, 5
 dhānya II, 4, 23, IV, S
 dhūmraṣṇu IV, 4
 n (nantā saṅkhyā) II, 5
 na I, 21, II, 17, 22
 nakshatra I, 20
 nap III, 12 — viśaya II, 3

nâmadheya I, 12 upameya — II, 16, S aupameya — II, 16, V
brâhmana — IV, 2
nâman varna — II, 20, V.
nâsikya III, 16
ni — anta II, 10
nîpâta IV, 12
nyac IV, 6
nyarbuda IV, 7
pa. — anta III, 6
para IV, 18, S
paryayena IV, 1
parvata II, 17, V — viçesha II, 17, S
palâla III, 18
pâtala — artha I, 2
pada — ante IV, 17
pâravata IV, 3
pârevata III, 8.
patadru — artha II 14
pururavas III, 15
purva II, 21, S ; 25, III, 13
akshu — II, 20 asamyoga — II, 25 V ku — I, 21, II, 7
dhyā — I, 5 laghu — II, 21, V
+ savi — II, 8, V
prishtha I 15, S
peshtâ III, 8, S
paishtrâ III, 8, V
prakâra — âdîdivirukti IV, 18, S
prak II, 1, III, 1, 2
prapin II, 7, — akhyâ II, 22
pha III, 12, V
phala. — anta III, 12, S
phalâ I, 1
bahu — aç II, 19, V — ash II, 19, S
brabmana — namadheya IV, 2

bbakshya IV, 9, S
bhâsha I, 16
m madi III, 4 a madi I, 6
makara III, 2, 8
manushya IV, 8
martya IV, 8, V
mahisha II, 17 mahishî III, 19
munjakeça IV, 4
mriga amrigâkhyâ I, 11
mrishla I, 15, V.
ya — anta III, 13 — pûrva I, 5
yathâ IV, 17
yamanva II, 18
yuta — anta III, 7
r (rantâ sañkhyâ) II, 5 a râdî III, 3
rajan — viçesha II, 18, S — çabala II, 18, V
râjanya IV, 8
la III, 12, V — anta II, 25, V.
asamyuktalanta II, 25, S
laghu II, 19, 21, S, III, 14
— purva II, 21, V
lup — anta II, 16, S
v a vâdi III, 3
vaka I, 14
vatsara — anta I, 7
van — anta II, 9
vayas I, 23
varudha III, 8
varjam abhu — IV, 13 upotta ma — IV, 3
varna II, 10, 20, S u — II, 8, S
— nâman II, 20, V
valivarda III, 15
vaçâ I, 14
vasta IV, 9, V
vâ I, 9, 12, 16, 24, II, 25, III, 8, 10, V., 11, S, 16, V, 17

- . — anta II, 9
 t. an — II, 11
 tu — âkhyâ II, 22
 ad IV, 10, V.
 na IV, 10, V.
 ra. — âdi IV, 13, S.
 ram — âdi IV, 13, V.
 apamya — nâmadheya II, 10, V
 a — anta II, 23
 anishtha I, 23.
 anyâ IV, 8
 apâla III, 18, S
 apîkeça IV, 5
 ardama — âdi III, 10
 alâ III, 8.
 âmpalya III, 16
 ârshmaraya IV, 8
 âlayâla IV, 4
 âçi III, 8, V
 âçîna III, 8, S
 âshthâ III, 8
 ku — pûrva I, 21; II, 7 — aku-
 âdi III, 3.
 kritikâ — âkhyâ I, 21
 kritirna. — âkhyâ II, 8
 krishna I, 11
 kha — anta I, 6
 khay II, 8, S
 guâ I, 4
 guru II, 19 — âdi III, 6.
 geha. — artha I, 3
 goshthaya IV, 2
 gaura I, 13.
 grâma — âdi II, 13.
 ghyta — âdi I, 22
 ca I, 4, 10, 15, 22; II, 4; 7, V.;
 15; 19; 21; 23, S; 25, V., 26;
 III, 4, V; 9; 10, S; 11, V.; 14;
 15; IV, 3, V; 13 — âdi IV, 10
 ced I, 11; 17, S; 18; 19; 21; II,
 18; III, 19, S
 chanda I, 10; 14; III, 9, IV, 5, 8
 9 accbanda-i IV, 5, V.
 janapada — çabda II, 24
 jâyâ. — âkhyâ III, 19
 jyeshtâ I, 23
 na — anta II, 19
 t. — anta II, 10
 ta — anta II, 10
 tâcchilaya II, 11.
 ti — anta I, 7, II, 10
 tilya IV, 8
 tishya I, 24
 trina II, 4 — âkhyâ I, 17.
 tri — aç III, 2 V — açh III, 2,
 tva IV, 10
 tvad IV, 10, S.
 thâ. — anta I, 7; III, 14, S
 dakshina I, 8.
 dârvâghâta III, 16
 dâçera III, 18, S
 dâçeraka III, 18, V
 dç adigâkhyâ I, 19
 devana a — II, 12
 devara III, 18
 dyotana. asamadyotane II, 13.
 drâkshâ III, 8
 dvi II, 19 — aç II, 4, V; 26, V
 — ash II, 4, S; 26, S
 dvitîya III, 1.
 dvirukti prakârâdi — IV, 18, 1
 dh — pûrva I, 5
 dhânya II, 4, 23, IV, 8
 dhûmrâjânu IV, 4
 n (nantâ sañkhyâ) II, 5
 na I, 21, II, 17; 22
 nakshatra I, 20
 nap III, 12 — vishaya II, 3

- na III, 13
 nāmadheya I, 12 upameya — II, 16, S aupameya — II, 16, V
 brahmana — IV, 2
 nāman varna — II, 20, V
 nasikya III, 16
 ni — anta II, 10
 nīpāta IV, 12
 nyac IV, 6
 nyarbuda IV, 7
 pa — anta III, 6
 para IV, 18 S
 paryayena IV, 1
 parvata II, 17, V — viçesha II, 17, S
 palala III, 18
 pātala — artha I, 2
 pada — ante IV, 17
 paravata IV, 3
 parevata III, 8
 pitadru — artha II 14
 purutavas III, 13
 purva II, 21, S, 23, III, 13
 akehu — II, 20 asamyoga — II, 23 V ku — I, 21, II, 7
 dhya — I, 5 laghu — II, 21, V
 • savi — II 8, V
 prishtha I, 15 S
 pēshā III, 8, S
 prushtra III, 8 V
 prakara. — ādīdivrukta IV, 18, S
 prak II, 1, III, 1, 2
 prapin II, 7, — akhya II 92
 pha III, 19, V
 phala. — anta III, 12, S
 pōvū I, 1
 bahu — aç II, 19, V — ash II 19, S
 bbakshya IV, 9, S
 bhaśha I, 16
 m madī III, 4 a madī I, 6
 makara III, 2, 8
 manushya IV 8
 martya IV, 8, V
 mahreha II, 17 mahushī III 19
 munjakēça IV, 4.
 mriga amrigakhya I, II
 mrishṭa I, 13, V.
 ya — anta III, 13 — pūrva I, 3
 yathā IV, 17
 yamanva II, 18
 yuta — anta III, 7
 r (ranta saṅkhyā) II, 5 a rādī III, 3
 rajan — viçesha II, 18, S — çabda II, 18, V
 rajanya IV, 8
 la III, 12, V — anta II, 23, V.
 asamyuktalanta II, 23, S
 laghu II, 19, 21, S, III, 14
 — purva II, 21, V
 lap — anta II, 16, S
 v a vadi III, 3
 vaka I, 14
 vatvara — anta I, 7
 van — anta II, 9
 vayas I, 23
 varūdha III, 8
 varjam abhu — IV, 13 upotta ma — IV, 3
 varna II, 10, 20 S u — II, 8 S
 — naman II, 20 V
 valivarda III, 13
 vaça I, 14
 vasta IV, 9, V
 vā I, 9, 12, 16, 24, II, 25, III, 8,
 — V, 1, S, 16 V, 17

vava — adī IV, 15	sha — anta II, 23
vitasta III 8	samyukta asamyuktalānta II
valva I, 24, IV, 9	20 S
viçesha parvata — II, 17, S	samyoga asamyogapurva II, 20, 21
raja — II, 18 S	sañkhya II, 5
17, S	sama IV, 10
vishaya. ap — I 20 nap — II 3	sarva IV, 19, S
stri — I 5, II 2, 20	savi — purva II, 8
vīrya IV, 9	sāgara — artha I 2
vriksha II, 17 V — viçesha II,	sankac̣ya III 16
17, S	sadhu I, 8
vriddha II, 23	saṁha II, 17
vyaalkaça IV, 7	sit II 6, V
vyaghra II, 17	sima IV, 10, 11
— adī III 5 a çādī I 6	sugandhitejana III, 11
çakati II, 1, IV I çakati IV, 1	stri — vishaya I 5 II, 2, 20
çakuni II, 21	astriyam I, 3
çat — anta I, 7	sthalipaka IV, 4
çabda janapada — II 24	sphug — anta II 16 V
II, 18, V	svar IV, 6
çarava III, 18	savarita I 24, IV, 6
çarira III 18	svanga II, 6, III, 3 — akhya I, 9
çaka III, 5	svamin — akhya I, 18
çakya IV, 8	hay — adī II 20, III 17
çit II 6, S	harikeça IV, 5
çiçumara III 15	hiranya III 18
çukla I, 13	bishtha — anta I, 7
çesha IV 19 S	hrdaya III 18
çarvala III, 18	hrasva II 11 S — anta II, 2,
çyamaka III, 18	II, 11

Corrigenda

p 24 Z 15 lies वेधा

p 29 Z 18 lies नून

p 12 Z 1 v u lies साङ्गाश्